ЛЮДИНА І СВІТ

ISSN 0132-084X

10 84

ЛЮДИНА І СВІТ

ЩОМІСЯЧНИЙ
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ
АТЕЇСТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ»
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Видається з жовтня 1960 року

10

(289)

ЖОВТЕНЬ

1984

У ЦЬОМУ НОМЕРІ:

НА ПЕРШІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

ДО 40-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ВІД ГІТЛЕРІВСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ. Двічі Герой Радянського Союзу Олексій Федорович Федоров. Розмову з ним читайте в номері.

НА ДРУГІЙ СТОРІНЦІ ОБКЛАДИНКИ:

Через кілька хвилин вони стануть піонерами. Урочиста лінійка в Балясненській середній школі Диканського району.

Вимпел переможця соціалістичного змагання вручається молодому комуністу Григорію Петрусенку — трактористові тракторної бригади № 1 колгоспу «Радянська Україна» Гадяцького району Полтавської області.

Матеріал «Колгосп і школа» читайте в цьому номері журналу.

Фото Володимира С н і г и р я.

«...ОДИН З ОСНОВНИХ ТВОРІВ СУЧАСНОГО СОЦІАЛІЗМУ»

ДО 100-РІЧЧЯ ВИХОДУ В СВІТ ПРАЦІ Ф. ЕНГЕЛЬСА «ПОХОДЖЕННЯ СІМ'Ї, ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ І ДЕРЖАВИ»

Володимир ТАНЧЕР,
доктор філософських наук, професор

Дружба Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, їх духовна єдність у теоретичній і практичній діяльності, в мисленні і в житті — явище воістину легендарне. Більш як сорок років самовіддано співпрацювали вони, вкладаючи всі сили в боротьбу за щастя людства. Після смерті К. Маркса в 1883 році на плечі Ф. Енгельса лягла вся відповідальність за керівництво міжнародним робітничим рухом і за розвиток великого визвольного вчення. Ф. Енгельс відклав свої особисті наукові дослідження і взявся за підготовку до видання 2-го і 3-го томів «Капіталу», що вийшли в світ у 1885 і 1894 роках. Це була титанічна праця, яка завершила подвижницький труд його великого друга.

Водночас Ф. Енгельс плодотворно працював у галузі всебічного розвитку діалектичного матеріалізму, розробляв проблеми історичного матеріалізму. Саме в цей період він пише праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884), «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» (1886), листи про історичний матеріалізм (90-ті рр.), «Селянське питання у Франції і Німеччині» (1894), вступ до нового видання праці К. Маркса «Класова боротьба у Франції» (1895). У цих працях Ф. Енгельс приділяє велику увагу духовному життю суспільства, діалектичній взаємодії суспільного буття і суспільної свідомості, базису і надбудови, відносній самостійності і впливові духовної сфери суспільства на матеріальну. Комплексність цих питань потребувала глибокого дослідження проблем релігії, пояснення її з позицій історичного матеріалізму. Ф. Енгельс здійснив це дослідження, продовживши марксистську розробку підвалин наукового атеїзму.

У 1877 році американський історик і етнограф Люїс Генріх Морган видав твір «Стародавнє суспільство». Цією працею Морган започаткував систематичне вивчення історії первісного суспільства. Основою суспільного розвитку він вважав удосконалення матеріального виробництва, розглядаючи його як ланцюг окремих винаходів. Ф. Енгельс сказав про Моргана, що він «...в межах свого предмета самостійно знову відкрив марксове матеріалістичне розуміння історії...» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 36, ст. 91). Але разом з тим сказати про Моргана, що він ц і л к о м перебував на позиціях матеріалістичного розуміння історії, ніяк не можна: в теоретичних побудовах він ідеаліст, лише практичний аналіз історичних явищ у Моргана має матеріалістичний характер.

Праці Моргана зацікавили ще К. Маркса, і в 1880-81 рр. він вивчає твір Моргана, конспектує його, висловлює ряд зауважень щодо окремих положень, доповнює ці поло-

ження своїми міркуваннями. Маркс мав намір викласти концепції історичного матеріалізму у зведеному вигляді, але, на жаль, не встиг це зробити.

У березні 1884 року з-під пера Ф. Енгельса виходять перші рядки нового філософського та історичного дослідження, яке дістало назву «Походження сім'ї, приватної власності і держави». Два місяці напруженої праці — і 26 травня було поставлено останню крапку.

В умовах глибокої політичної реакції в Німеччині того часу — там, зокрема, діяв винятковий закон проти соціалістів — про вихід у світ книги, яка піддавала критиці буржуазну приватну власність і державу, викривала лицемірство буржуазної сім'ї, не могло бути й мови.

Рукопис було відправлено до Швейцарії, і вже на початку жовтня 1884 року в місті Цюріху книга побачила світ. Згодом вийшли ще два видання в Німеччині, ряд перекладів на інші мови. Четверте видання 1891 року Ф. Енгельс істотно доповнив новітніми матеріалами з історії первісного суспільства, зокрема він використав праці російського вченого М. М. Ковалевського. Ці матеріали ще більше посилили аргументацію Ф. Енгельса на користь матеріалістичного розуміння історії первісного суспільства і теоретичного поглиблення самого історичного матеріалізму.

На російську мову твір Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави» був перекладений 1894-го року. До речі, це був перший твір Ф. Енгельса, виданий у нашій країні легально; до Великої Жовтневої соціалістичної революції книга вийшла у Росії десятьма виданнями. Українською мовою вперше її видано в 1899 році у Львові. В творі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» Ф. Енгельс виявив себе видатним дослідником історії людського суспільства і, що найважливіше,— тих глибинних її періодів, які передували «писаній історії» і тому були полем найвідвертіших ідеалістичних і релігійних спекуляцій.

У передмові до четвертого видання Ф. Енгельс дає стислий нарис поглядів на розвиток сім'ї. Він зазначає, що тривалий час історична наука в цій царині цілком перебувала під впливом П'ятикнижжя Мойсея, тобто зображувала патріархальну сім'ю божим установленням і ототожнювала її із сучасною історикам буржуазною сім'єю.

Ф. Енгельс критикує Бахофена («Материнське право», 1861), який несміливо спростовував одвічність біблійної патріархальної сім'ї посиланням на розвиток релігійних уявлень про родину, які поділяв цей дослідник. Ф. Енгельс влучно називає Бахофена «геніальним містиком» з «буйною поетичною фантазією». Бахофена змінив Мак-Леннан. Він висунув концепцію екзогамії — здійснення шлюбу поза певними групами людей, яка витіснила ендогамію — шлюби лише всередині окремих груп — і в цьому вбачав історію сім'ї, не більше. Це — обмеженість юриста, пише Ф. Енгельс, який не бачить історичності тих чи інших положень.

Морган обгрунтував історичний підхід до процесу змін шлюбних відносин, поклавши в його основу матеріалістичне розуміння розвитку сім'ї. Цим він спростував містичну оцінку історії сім'ї Бахофена і формалістичну догматичність Мак-Леннана. Від аналізу історії сім'ї Морган перейшов до історії суспільства на його найстародавнішому рівні. Ці ідеї були підкреслені Ф. Енгельсом і стали вихідними для нової, діалектико-матеріалістичної концепції історії первісного суспільства.

Вважаючи за необхідне довершити наукове дослідження історії сім'ї, Ф. Енгельс показує, як у суспільстві від невпорядкованих статевих стосунків, так званого проміскуїтету, через кровноспоріднену сім'ю, де шлюбні групи поділені за поколіннями*, суспільство переходить до групової (пуналуальної) сім'ї, де заборонено шлюбні стосунки не тільки між батьками і дітьми, але і між братами і сестрами, а потім — до парної сім'ї із слабкими, нетривали-

* В сучасній етнографії триває дискусія про існування в минулому кровноспорідненої сім'ї (див.: Ю. И. Семенов. «Происхождение семьи, частной собственности и государства» Ф. Энгельса и современные данные этнографии». — «Вопросы философии», 1954, № 7, с. 137—156).

ми зв'язками, але яка вже забороняє шлюб між усіма родичами. Як наслідок таких історичних змін форми і структури сім'ї виникає моногамія, одношлюбність, яка міцно об'єднує подружжя та їх нащадків. Моногамна сім'я з'являється в період розпаду первісного і формування класового суспільства разом з виникненням приватної власності як засіб збереження, збільшення і передавання в спадщину цієї власності.

В умовах рабовласництва патріархальна моногамна сім'я була одночасно і виробничим об'єднанням; частково це зберігалось і за феодальних часів, але її відокремлення від суспільного виробництва прогресувало.

З виникненням моногамної сім'ї виникає проблема становища жінки в суспільстві. З одного боку, моногамна сім'я поліпшувала її становище: юридично вона була однією жінкою у чоловіка. Але водночас зменшення економічної ролі жінки і зосередження майна в руках глави сім'ї — чоловіка позбавило її тієї рівності, якою вона користувалася в первісному суспільстві. Негативним чинником у цій справі виступає релігія, що виникає в період формування суспільства. Релігія оголосила жінку людиною нижчого сорту, яка повинна в усьому коритися чоловікові; покірливість і безмежне терпіння жінки вважалося за найвище благочестя. Іудаїзм, християнство та іслам одностайні в цьому питанні. Моногамія виявилась обов'язковою лише для жінок; для чоловіків вона доповнювалась існуванням інституту наложниць, проституції і відвертого багатоженства на Сході.

У творі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» Ф. Енгельс піддає нищівній критиці буржуазну сім'ю: вона покликана передусім захищати приватну власність шляхом успадкування. Сучасна сім'я в буржуазному суспільстві грунтується на явному чи замаскованому домашньому рабстві жінки, яке доповнює існуюче в суспільстві капіталістичне рабство. В пролетарській сім'ї усунено основу класичної моногамії — тут нема чого успадковувати; велика промисловість відірвала жінку від дому і зробила її учасником ринку праці разом із своїм чоловіком. Але історично-побутові традиції роблять важчим її становище, вона морально і юридично беззахисна в сім'ї і суспільстві.

Ф. Енгельс вбачає перспективу вирішення проблеми сім'ї в суспільному перевороті, який ліквідує капіталізм і встановить соціалістичні економічні відносини.

І справді, соціальні перетворення в соціалістичних країнах звільнили сімейні відносини від задоволення потреб приватної власності, від релігійного регулювання їх. Декрет ВЦВК і РНК РРФСР про громадянський шлюб від 18(31) грудня 1917 року позбавив церкву права втручатись у шлюбні стосунки. В умовах розвинутого соціалізму склалася соціалістична сім'я на основі цілковитої добровільності обох сторін в укладенні шлюбу і повної рівності в правах та обов'язках чоловіка й дружини. Соціалістична сім'я виконує відповідальну соціальну функцію морального регулятора людських відносин, вона задовольняє потребу чоловіків і жінок в подружньому житті, в батьківстві й материнстві, здійснює роль вихователя підростаючого покоління. Передбачуване Ф. Енгельсом звільнення моногамії від економічних функцій відбулось.

Ф. Енгельс аналізує морганівську модель періодизації історії людства: дикунство, варварство і цивілізація; кожна з цих трьох епох має відповідно три ступені, що відповідають прогресові виробництва засобів до життя. Цей зв'язок періодизації з матеріальним виробництвом вносить нові риси в історію. Але це ще далеко не все. Періодизація, вважає Ф. Енгельс, має виходити з рівня розвитку продуктивних сил: дикунство — період переважно присвоєння готових продуктів природи; варварство — період запровадження скотарства і землеробства, активізації людської виробничої діяльності; цивілізація — період промисловості. Варварство і цивілізація — це вже класові суспільства. Так склалась геніальна концепція сучасної наукової періодизації історії людства за суспільно-економічними формаціями, яка є найважливішим положенням історичного матеріалізму і теорії наукового комунізму.

Наукова періодизація історії поставила перед історичною наукою завдання схарактеризувати всі її періоди, зокрема період первіснообщинного ладу.

В цьому відношенні суттєве значення має визначення Морганом роду як клітини первісного суспільства. Ф. Енгельс вважав, що відкриття Морганом значення материнського роду «...має для первісної історії таке саме значення, як теорія розвитку Дарвіна для біології і як теорія додаткової вартості Маркса для політичної економії» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, с. 211). Морган виявив, що рід являє собою установлення, спільне для всіх народів аж до вступу до цивілізації (згідно з його періодизацією історії суспільства), тобто до утворення класового суспільства за періодизацією Маркса і Енгельса.

Аналізуючи численні дані етнографії, археології та історії на прикладі ірокезького, грецького, римського, кельтського і германського родів, Ф. Енгельс зазначає цілковиту історичну доцільність роду як організації, що «цілком відповідає суспільним умовам, з яких вона постала. Вона являє собою не що інше, як властиву цим умовам структуру, що природно виросла; вона спроможна залагоджувати всі конфлікти, що можуть виникнути всередині організованого таким способом суспільства» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 151). Рід — це група кровних родичів, що ведуть своє походження по одній лінії (материнській чи батьківській) і вважають себе нащадками одного предка; вони мають спільне родове ім'я; всередині роду шлюби заборонені. Родова організація суспільства не знає приватної власності на основні засоби виробництва, експлуатації і поневолення, класів, держави з її апаратом, церкви як особливої установи.

Система власності у роді така, що ті засоби праці, які виробляють і якими користуються спільно (будинок, город, човен), становлять спільну власність; індивідуальні засоби праці (зброя, домашнє майно) становлять особисту власність і переходять в спадщину спочатку по материнській (материнський рід), а потім по батьківській (патріархальний рід) лінії. «Поділ праці — чисто природного походження; він існує тільки між статями. Чоловік воює, ходить полювати і ловити рибу, добуває продукти харчування в сирому вигляді і виробляє потрібні для цього знаряддя. Жінка працює в домі і займається виготовленням їжі та одягу — варить, тче, шиє. Кожний з них — господар у своїй галузі: чоловік — у лісі, жінка — в домі» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 152).

В межах родового ладу відбувається розвиток продуктивних сил: удосконалюються знаряддя праці, в коло діяльності людини залучаються нові й нові предмети і галузі природи, люди освоюють скотарство, городництво і потім рільництво; зростає продуктивність праці, у ході виробництва з'являється додатковий продукт, надлишки продуктів; виникає обмін між окремими особами, продукти перетворюються у товари. У суспільстві в організації праці відбуваються істотні зрушення. Чабанські племена виділилися серед інших, це був, як підкреслює Ф. Енгельс, **перший великий суспільний поділ праці** (другий такого ж масштабу — відокремлення ремесла від хліборобства); він спричинився до поділу суспільства на два класи — рабовласників і рабів; з'явилася експлуатація людини людиною. Стало ясно, що родова «організація була приречена на загибель. Далі племені вона не пішла; утворення союзу племен означає вже початок її руйнування...» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 94). Економічний розвиток родового ладу вів до утворення приватної власності, а рід вже не відповідав потребам її прирощення і збереження. «Влада... первісної спільності мусила бути зламана,— і вона була зламана» (там же). Суспільство виростало з рамок роду; лихам, які несла знедоленим приватна власність, він не міг запобігти, а нова організація суспільства лише підсилювала їх. Людям здавалося, що настав «кінець світу», але то було лише початком нової соціально-економічної формації — рабовласницького ладу.

Рабами здебільшого ставали військовополонені. Але відбувався процес майнового, а отже і класового, розшарування і всередині роду. Поява торгівлі, грошей, лихварства, земельної власності й іпотеки вели до концентрації багатств у одних та залежності від багатіїв інших — тих, хто нічого не мав. З'явилася аристократія, яка обернула у рабів найбідніших, неімущих і боржників.

На місці народу, який був універсальною формою управління суспільством, з'являється держава, як «...продукт суспільства на певному ступені розвитку; держава є визнання, що суспільство заплуталося в нерозв'язну суперечність з самим собою, розкололося на непримиримі протилежності, позбутись яких воно не в силі» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 164). Держава — це зовсім нова організація надбудови суспільства, це її досконалий політичний орган, що служить пануючим класам.

Так людство вступило в класову епоху своєї історії.

Історичний підхід Ф. Енгельса до суспільства, аналіз сутності держави в класовому суспільстві дали йому підстави для визначення ролі держави.

Він пише: «...держава існує не одвічно. Були суспільства, які обходились без неї, які уявлення не мали про державу і державну владу. На певному ступені економічного розвитку, ступені, який необхідно зв'язаний був з розколом суспільства на класи, держава стала внаслідок цього розколу необхідністю. Ми наближаємось тепер швидкими кроками до такого ступеня розвитку виробництва, на якому існування цих класів не тільки перестало бути необхідністю, але стає прямою перешкодою виробництву. Класи зникнуть так само неминуче, як неминуче вони в минулому виникли. Із зникненням класів неминуче зникне держава. Суспільство, яке по-новому організує виробництво на основі вільної і рівної асоціації виробників, відправить усю державну машину туди, де їй буде тоді справжнє місце: в музей старовини, поруч з прядкою і з бронзовою сокирою» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 167).

Вчення Ф. Енгельса про державу на новому історичному етапі було розвинуто В. І. Леніним. Цій проблемі В. І. Ленін присвятив працю «Держава і революція», в якій узагальнив досвід міжнародного робітничого руху і революційної боротьби російського пролетаріату. Назвавши «Походження сім'ї, приватної власності і держави» «одним з основних творів сучасного соціалізму», В. І. Ленін розкрив суть буржуазної держави, шляхи її руйнування в ході соціалістичної революції і створення держави нового, вищого типу.

Радянський народ втілив ленінські положення в життя, створив соціалістичну державу, яка після повної перемоги соціалізму перетворилася в загальнонародну державу. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш К. У. Черненко у виступі на засіданні Комісії ЦК КПРС по підготовці нової редакції Програми КПРС зазначив, що дальше вдосконалення суспільства розвинутого соціалізму є процесом формування безкласового соціалістичного суспільства, яке характеризується соціальною однорідністю і в якому сягне нових ступенів розвиток соціалістичної демократії і державності, всі форми соціалістичного самоврядування народу.

Енгельсів аналіз первісного суспільства має виняткове значення для розуміння суті і змісту початку релігії. Історія людства починалася без релігії. В творі «Німецька ідеологія» К. Маркс і Ф. Енгельс зауважують, що «виробництво ідей, уявлень, свідомості з самого початку безпосередньо вплетене в матеріальну діяльність і в матеріальні стосунки людей, в мову реального життя. Утворення уявлень, мислення, духовні стосунки людей є тут ще безпосереднім породженням матеріальних відносин людей» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, с. 23). Суспільна свідомість, яка утворюється в цей час, ще має аморфний характер, вона не поділяється на окремі форми; не існує в той час і такої окремої форми суспільної свідомості, як релігія. Цей ідеологічний стан людства може характеризуватися як безрелігійний — ніяких навіть зародків релігії у ньому нема.

Історична наука свідчить, що саме такою була свідомість найдавніших предків сучасної людини: гомо габіліса (людини вмілої) і гомо еректуса (людини випростаної). Існування найдавніших із них сягає углиб сотень тисячоліть. Це був період первісного людського стада. Зачатки ж релігії виникли лише в межах родового ладу, на ступені його вже досить високого рівня розвитку. К. Маркс зауважує, що «хоч греки й виводили свої **роди** з **міфології**, ці роди давніші, ніж створена ними самими **міфологія**»... (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 45, с. 313). Грецький рід, що його розглядали К. Маркс і Ф. Енгельс, вивчаючи твір Моргана «Стародавнє суспільство», був «на порозі цивілізації» — тобто перед утворенням класового суспільства, це етап існування докласового суспільства, хоч і дуже розвинутого.

В праці «Бруно Бауер і первісне християнство» Ф. Енгельс зауважує, що «всі релігії давнини були стихійно виниклими племінними... релігіями» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, с. 300). Наявність племен і союзів племен — це період найвищого розвитку і згасання родового ладу.

«Релігія виникла в давні первісні часи,— пише Ф. Енгельс в праці «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії»,— з найбільш неуцьких, темних, первісних уявлень людей про свою власну і про навколишню зовнішню природу» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 298).

Цю релігію Ф. Енгельс називає «дитячо-наївними», «первісними релігійними уявленнями». Вони мають обмежену соціальну значимість, бо ще не виконують головної соціальної ролі релігії — захист експлуатації і класового гноблення; оскільки останні ще не існують, то не існує в той час і такої релігії, про яку звичайно йде мова в класовому суспільстві.

Що це були лише зародки майбутньої релігії, свідчить те, що релігійний культ тоді тільки-тільки складався — роди і племена мали хіба що свої окремі регулярні свята з танцями та іграми; наочних зображень об'єктів поклоніння не було (Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 89, 117). В роді не існувало духовенства як особливої соціальної групи. Ф. Енгельс зазначає, що в ірокезів сахеми і воєнні вожді окремих родів виконували жрецькі функції і вважалися «охоронцями віри» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21, с. 85). Родовий лад обходився без священнослужителів і церкви.

Період розкладу родового ладу в умовах матріархату представлений неандертальцями і кроманьйонцями.

В сучасній історичній науці лишилось ще дискусійним питання про релігійність неандертальської людини, існування якої датується 200—350 тисячами років тому.

Релігійність кроманьйонської людини, поховання якої характеризуються наявністю у людей, що вчинили це поховання, якихось невиразних, але безперечно існуючих уявлень про надприродне, не заперечується ніким. Вік цих поховань становить 50—30 тисяч років. Це і є період виникнення первісних релігійних уявлень.

Настанови Ф. Енгельса мають вирішальне значення для наукового розв'язання проблеми походження релігії і її майбутнього. Релігія, як категорія класового суспільства, остаточно формується з утвердженням приватної власності, класів і держави. Те, що Ф. Енгельс казав про державу, яка в майбутньому потрапить у музей старовини, цілком стосується і релігії — із зникненням класового суспільства релігія стане таким же експонатом старовини, як і держава.

Це підтверджується еволюцією релігії в соціалістичному суспільстві, де у неї підірвані соціальні корені. Зникла класова база, на яку спиралася церква, релігія стала пережитком свідомості, щоправда, досить шкідливим і живучим, але пережитком і не більше.

Нотатки журналіста

ШЛЯХАМИ ВЕЛИКОЇ ПЕРЕМОГИ

Петро КУКУЛЕНКО,
ветеран Великої Вітчизняної війни

Велика Вітчизняна війна. Її етапи — це водночас і етапи життя радянських людей старшого покоління, тих, хто виборював Велику Перемогу на фронті і в тилу. Для багатьох із них пам'ятним залишився той березневий ранок 1944 року.

...На узліссі вишикувались бійці й командири. В усіх рішучі, зосереджені обличчя. Але ніхто не міг приховати радісних, схвильованих вогників в очах. Адже вчора, 26 березня 1944 року, наші війська, громлячи німецько-фашистських загарбників та їх сателітів, вийшли на державний кордон СРСР. Першими, ламаючи відчайдушний опір ворога, досягли священного рубежу з'єднання 27-ї армії генерала С. Г. Трофименка (2-й Український фронт).

Наближалось повне визволення всіх окупованих ворогом територій нашої Батьківщини. Від перших днів війни, незважаючи на тяжкі втрати, радянські люди вірили в свою перемогу, впевнено йшли до неї.

Після Курської битви влітку 1943 року радянське командування назавжди взяло в свої руки стратегічну ініціативу, повело планомірний наступ на всіх фронтах.

Під ударами доблесних воїнів Червоної Армії у вересні й жовтні 1943 року були визволені Суми, Чернігів, Полтава, Запоріжжя, Дніпропетровськ... В боях з ворогом радянські люди показували небачений героїзм і хоробрість. У битві за Дніпро близько двох з половиною тисяч воїнів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

У визволенні Радянської України брали участь сини і дочки ста тридцяти національностей і народностей нашої неосяжної Батьківщини. Всіх їх вели в бій інтернаціональна дружба, радянський патріотизм, чуття єдиної родини, виховані Комуністичною партією і радянським ладом.

Велику Перемогу кували всі радянські люди. В тилу ворога діяли з'єднання С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова, О. М. Сабурова та інших партизанських полководців. Боротьбу численних партизанських загонів очолювали підпільні обкоми, міськкоми і райкоми партії, партійні й комсомольські організації. На Уралі, в Сибіру, в усіх куточках нашої країни не покладаючи рук працювали радянські люди — робітники і колгоспники, вчені і діячі культури, літні люди й підлітки.

Невимовно радісним був той погожий осінній день, коли до людей фронту і тилу дійшла щаслива вість: 8 жовтня 1944 року воїни Радянської Армії вибили окупантів з останнього населеного пункту Української РСР — села Лавочного тодішньої Дрогобицької області. Завершувалось визволення від ворога всієї території нашої Батьківщини. Починалась велика місія Радянських Збройних Сил — визволення народів Східної Європи від фашистського рабства.

Тяжких втрат зазнала наша країна за роки Великої Вітчизняної війни. В битві з ворогом загинуло понад 20 мільйонів чоловік. Тільки на Україні гітлерівці знищили понад 5 мільйонів радянських громадян, більш як 2 мільйони чоловік було вивезено у фашистську неволю. Сотні міст, тисячі сіл, промислових

Крок за кроком ближчає Перемога...

підприємств лежали в руїнах. Творча праця радянських людей за роки повоєнних п'ятирічок не лише залікувала рани війни, а й вивела нашу республіку, як і всю країну, на нові рубежі економічного, соціального і культурного розквіту.

Німецько-фашистські загарбники зазнали цілковитої поразки. Та дехто на Заході не бажає зважати на уроки історії. Мілітаристський курс міжнародного імперіалізму, очолюваного США, нині виношує авантюристичні плани нової війни, спрямованої проти СРСР і країн соціалістичної співдружності, проти всіх миролюбних народів.

Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР К. У. Черненко в промові на Всеармійській нараді секретарів комсомольських організацій 28 травня 1984 року говорив: «Реакційні імперіалістичні кола не можуть примиритися з головною тенденцією сучасного світового розвитку. Вони усвідомлюють, що колесо історії у своєму природному русі працює на соціалізм, на повсюдне утвердження принципів національної свободи і соціальної справедливості. Тому вони й намагаються вести міжнародні справи, діючи з позиції сили, стараються порушити закономірний хід історії... Звідси їх наполегливі спроби зламати воєнно-стратегічну рівновагу».

КПРС, Радянський Союз, говорив товариш К. У. Черненко, роблять і робитимуть усе для того, щоб відносини між державами, незалежно від їх соціального ладу, були відносинами мирного співіснування, добросусідства і рівноправності. Наша країна незмінно йде ленінським курсом миру. На це спрямовані численні ініціативи, з якими незмінно виступають Комуністична партія, Радянський уряд і які знаходять гарячу підтримку миролюбної громадськості всього світу.

Радянські люди пам'ятають і глибоко шанують безсмертний подвиг воїнів Великої Вітчизняної війни, всіх тих, хто виборював перемогу над ворогом. Вони впевнені, що захист Вітчизни знаходиться в надійних руках. «Наша армія сьогодні, як і завжди,— підкреслив К. У. Черненко,— сильна не тільки сучасною технікою і доброю виучкою, а й своєю ідейною зарядженістю, високим морально-політичним духом».

Трудящі нашої країни готуються гідно зустріти славний ювілей — 40-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні. А сьогодні, відзначаючи своє свято — сорокаріччя визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, трудящі республіки натхненною працею множать свої трудові успіхи біля верстата і мартена, у вугільному вибої і біля магістральних газопроводів, в польовому стані і на фермі, в науковій лабораторії і студентській аудиторії. Вони впевнені: їх мирну працю надійно оберігають славні воїни Радянських Збройних Сил.

НА ВІДСТАНІ СЕРЦЯ

Про патріотичне виховання молоді, про уроки пам'яті розмовляє кореспондент журналу з двічі Героєм Радянського Союзу, одним з керівників партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни Олексієм Федоровичем **Федоровим**.

Кореспондент: — Скільки існує людство, стільки ставить воно перед собою одвічне запитання: що живить силу людського духу? Що допомагає людині витримати знегоди? Що дає їй силу звершити подвиг?

О. Ф. Федоров: — Роздумуючи про джерела подвигу, мужності, ми знову й знову звертаємося до історії Великої Вітчизняної війни.

1418 днів і ночей. Майже чотири роки — неймовірно довгих, неймовірно тяжких. Але ті, хто воював, знають: війна складалася не з років, не з місяців і навіть не з днів. Хвилини її увіходили в історію, секунди розмежовували життя і смерть.

Радянські люди назвали цю війну Великою, бо велика мета вела їх на битву з ненависним ворогом і безмежний був їхній гнів. Вони назвали її Вітчизняною, бо відстоювали найдорожче — свободу своєї землі. Назвали Священною, бо захищали від коричневої чуми свої святині. Назвали Народною, бо весь радянський народ піднявся на боротьбу і навіть діти, підлітки ставали плечем до плеча з дорослими і брали в руки зброю.

Партизанське життя на кожному кроці ламало уявлення про те, що людина може. Як це — звикнути до свисту куль і виття мін? Як це можна так втомитися, щоб заснути просто на снігу, спершись на спину товариша, і підхопитися за командою рівно через п'ятнадцять хвилин, і йти далі, брести снігами день, ніч і ще день, знаючи, що попереду не тепло, не відпочинок, а бій з ворогом? Друг ділиться з тобою останнім сухарем, показує фото дівчини, яка чекає його з війни, і от друга вже нема, а могло ж не бути й тебе,— як із цим жити?

Але ті, хто воював, знають: все можна витримати, коли знаєш, заради чого.

У нас видали недавно мемуари відомого воєначальника, генерала Брусилова, який одним з перших серед вищих чинів царської армії перейшов на бік революційного народу. Там наводиться такий факт. Під час першої світової війни командування російських військ дало наказ створювати в районі воєнних дій партизанські загони. Вони мали допомагати армійським формуванням, які терпіли від противника поразку за поразкою. І що ж? Озброєні групи перетворювалися на зграї грабіжників, які тероризували своїх же людей. Ідея царського генштабу зазнала краху. Постає питання: чому? Тому, що людину робить воїном не тільки зброя в руках, а й усвідомлення того, за що вона б'ється.

Історія розпорядилася так, що в цих же краях, на Волині, через два з половиною десятиріччя діяло наше з'єднання. Двохтисячне партизанське військо прийшло сюди влітку 1943 року з лісів Чернігівщини і за короткий час зросло за рахунок місцевого населення майже вдвічі. Радянська влада проіснувала тут на той час всього два неповних роки. Селяни-волиняки, які влилися в наші загони, спершу багато чим нас дивували. Весь взвод дружно обідає, а дехто з них ще не брався за ложку: шепочуть молитву. До командирів звертаються досить оригінально: «пане начальнику». Але ніхто над

△ **Зв'язок поколінь.**

◁ **Легендарні партизанські командири — Сидір Артемович Ковпак і Олексій Федорович Федоров. 1943 рік.**

Фото Якова Давидзона.

новачками не глузував. У головному всі партизани були одностайні: не давати ворогу ані хвилини спокою, нищити його всіма засобами. І новобранці на очах змінювалися, ніби випростувалися, в них оживала людська гідність. Людей єднала, перетворювала на грізну силу патріотична мета — якомога швидше визволити рідну землю від гітлерівської нечисті. Бойовий дух загонів завжди лишався на висоті, дисципліна була залізна. Диверсійні групи виходили на операції точно за графіком. І ми з честю виконали завдання партії, штабу партизанського руху: на тривалий час блокували Ковельський залізничний вузол, через який рухалися до лінії фронту ворожі ешелони. Сотні платформ і вагонів з танками, боєприпасами, продовольством, живою силою ворога так ніколи й не доїхали до Курська, до

Києва, де в той період Радянська Армія завдавала гітлерівцям нищівних ударів.

Кореспондент: — Олексію Федоровичу, Ви очолюєте Комісію в справах колишніх партизанів при Президії Верховної Ради УРСР. Читачів цікавить: яке коло питань розглядає Комісія?

О. Ф. Федоров: — Можу розповісти хоча б про сьогоднішній день. Вранці я мав розмову з жінкою, яка приїхала в Київ здалеку, аж із Дагестану. Вперше ми бачилися кілька місяців тому. Не перший рік сестра розшукує слід брата, який не повернувся з війни. Пошуки привели її на Україну. Перед нами було тільки фото: молоде гарне обличчя, гарячі очі, трикутники в петлицях. Надто мало, прямо скажемо, щоб знайти людину. Але ж не може такого бути, щоб людина жила, воювала і не лишила по собі згадки. Хтось же ділив з чорнооким сержантом знегоди і небезпеки партизанського життя, комусь же випало постояти хвилину в мовчанні над його могилою... І от настав день, коли ми змогли запросити до себе сестру партизана і повідомити їй: ваш брат, Апані Сулейменов, опинившись у 1941 році в оточенні, приєднався до загону народних месників і бив ворога у складі з'єднання генерала Наумова. Він поліг смертю хоробрих на Ровенщині. На обеліску над братською могилою біля селища Сосниця, де він прийняв останній свій бій, буде викарбувано і його ім'я.

Такі моменти завжди хвилюють невимовно. Щільнішає запона літ, сивіють коси у сестри партизана, а вона все шукає по білому світу його світлого сліду. Люди нічого не хочуть віддавати забуттю. Адже війна була не тільки порою неймовірних випробувань, а й роками високого духовного злету нашого народу.

Слідом за цієї зустріччю була в мене ще одна. Немолодий чоловік прийшов зі скаргою. Він учитель, хоче працювати в селі, де народився. То в чому ж діло? А в тому, що односельці відмовляються вести до нього своїх дітей, пишуть про це в усі інстанції... Поступово ця дивна ситуація виясниться. Коріння її давнє, сягає років війни. Село було суціль партизанське. А в нього дядько — староста, йому до партизанів іти було не з руки. Нікому не заважав, жив собі у своїй хаті під лісом, пас корову. У сорок другому гітлерівці дотла спалили село, одна його хата вціліла. «Хіба я винен, що хата не згоріла?» — запитував відвідувач, щиро вірячи, що став жертвою людської несправедливості.

Довелося прямо сказати цьому чоловікові: ніхто не може змусити село забути те, що було. Село, яке після війни не дорахувалося кожного другого свого жителя, не простило йому минулого. Малодушності й мужності, ницості й благородству — всьому у життя своя ціна, всьому свій суд у людей, суд чесний і неупереджений.

Багато ще запитань залишила нам війна. Не все до кінця з'ясовано. Не всі імена написано на обелісках. Давній біль не припав порохом забуття. Від глибочезних протитанкових ровів, що перетинали нашу землю, не лишилося й сліду. А от у душах людей війна довговічніша. При кожному доторку пам'яті — обпікає, болить. Далеко від нас війна, але й близько — на відстані серця...

Кореспондент: — Олексію Федоровичу, Ви досвідчений у житті чоловік. Скажіть, який Ваш головний принцип у ставленні до людей?

О. Ф. Федоров: — Доброта.

Кореспондент: — А на війні?

О. Ф. Федоров: — І на війні. Не безкрила «любов до ближнього», а віра в людину, її можливості. Війна — штука жорстока. І душі могли зачерствіти, і смерть могла стати звичною. Могла, та не стала. Все живе, чисте, світле залишалося в людях. І вірші складали, і кохання було, і щастя. В найтяжчі моменти не втрачали віри в перемогу.

Недавно був у Києві журналіст з Федеративної Республіки Німеччини, спеціально приїжджав, щоб зустрітися з колишніми партизанами. Розмова з ним мала бути непроста: батько його загинув у 1942 році на Східному фронті... На прохання закордонного гостя запросили ми до Комісії кількох жінок-партизанок. Посходилися наші жінки. У всіх уже онуки, але вигляд квітучий, життєрадісний, і якби не нагородні планки у кожної, хто й подумав би, що вони пройшли таку війну... Почалася роз-

мова. Гість запитує: «Вам заважала у житті жорстокість, яку ви винесли з війни?» І відповідає йому Олена Михайлівна Лук'янова — красуня, яких мало, колишня наша медсестра, а нині дійсний член Академії медичних наук СРСР: «Ми винесли з війни не жорстокість. Наші серця були сповнені мужності й доброти. Ми й перемогли тому, що ми — гуманісти». І це правда!

Усіх, хто бував на зустрічах колишніх партизанів,— а вони стали традицією і у ветеранів з'єднань Ковпака, Сабурова, Бегми, Мельника, власне, всіх партизанських формувань, які діяли на Україні,— завжди зворушує атмосфера чуйності, приязні, щирості, яка там панує. Рідні люди — інакше не скажеш.

Досі пам'ятаю молоду жінку, яка прийшла до нас у ліс після трагедії, яка розігралася в містечку Корюківка на Чернігівщині. За два березневі дні 1943 року гітлерівці по-звірячому знищили тут понад сім тисяч чоловік. Жінка не могла ні говорити, ні навіть плакати. Сухими невидющими очима дивилась вона на людей, не відповідаючи на розпитування, відмовляючись від їжі, не даючи перев'язати жахливі рани на обпечених руках. Із великої сім'ї живою лишилася вона одна, трьох її дітей кати в неї на очах кинули в кострище... Ми розуміли: ця жінка, чудом уціліла у вогні, не знає, навіщо їй жити... Скільки ж делікатності, тепла, ненав'язливої уваги знадобилося, щоб повернути її до життя! Вона була найсумліннішою санітаркою в нашому лісовому госпіталі. А після війни бойові друзі допомогли їй почати своє життя заново, стати медиком.

Кореспондент: — Ви, Олексію Федоровичу, тривалий час працювали міністром соціального забезпечення республіки, багато зробили, зокрема, для ветеранів війни, сімей загиблих воїнів. Люди називали Вас «міністром доброти»...

О. Ф. Федоров: — Діло не в мені особисто. Ми живемо в країні, де увага до людей, турбота про них стала державною політикою. Глибокий соціальний смисл мають встановлені законом пільги для ветеранів війни. Добре, що людина, яка пройшла фронти, має першочергове право на зручне житло, санаторну путівку, увагу медиків. Але їй потрібні ще й просто добре слово, моральна підтримка, можливість трудитися посильно разом з усіма. Радісно стає, коли, буваючи в поїздках, бачиш, як бережуть у нас ветеранів, скільки роблять для них партійні комітети, Ради народних депутатів, громадські організації, юні слідопити. В селах Чернігівщини, Житомирщини, Сумщини на будинках ветеранів школярі прикріплюють червоні зірки і написи: «Тут живе сім'я учасника Великої Вітчизняної війни». Діти зворушливо дбають про колишніх фронтовиків і партизанів, особливо про тих, які живуть самотньо.

В селі на Чернігівщині запросив мене якось до хати старий партизан, хворий, зранений чоловік. Дивлюсь — у хаті прибрано, піч побілена, город припораний, попід вікнами чорнобривці цвітуть. Невже сам старається? Виявилося — шефи. Шефам по одинадцять років. Двоє хлопчиків і двоє дівчаток щодня ідуть після школи до діда, а тоді вже додому. Що ж, за цих дітей можна бути спокійними: вони виростуть справжніми людьми, їх не торкнеться душевна глухота.

Кореспондент: — Протягом останніх десятиріч життя нашої школи збагатилося явищем, значення якого виходить далеко за межі самої школи. Маю на увазі колосальну роботу учнів і педагогів по відродженню подій історії нашої країни, імен її героїв. У червоних слідопитів своя організація, своя промовиста статистика. Як начальник Республіканського штабу походу молоді по місцях революційної, бойової і трудової слави нашого народу,— оцініть, будь-ласка, значення цієї роботи.

О. Ф. Федоров: — Сьогодні в нас немає школи, де не писалася б історія рідного міста чи села, куди не запрошували б ветеранів битв воєнних і трудових. Увічнення пам'яті героїв, створення музеїв, турбота про сім'ї загиблих — все це формує патріотичне почуття, вчить шукати взірці для наслідування в нашій дійсності.

Я не поділяю безтурботності тих, хто вважає, що не варто вимагати сьогодні від молоді серйозного ставлення до життя,— бо, мовляв, якщо буде потрібно, молодь піде в атаку і не осоромить своїх батьків. Ми не

сумніваємося в нашому молодому поколінні і впевнені, що в годину випробувань воно вистоїть, захистить Вітчизну. Але водночас треба пам'ятати: найкращими солдатами бувають ті, хто і в мирній повсякденності знає справжню ціну вірності. Молодь наша не потребує скидок. Треба вчити її не боятися життєвих труднощів, загартовувати себе в праці. Адже любов до Батьківщини — не тільки найпрекрасніше з усіх почуттів, доступних людині, а й почуття вимогливе, відповідальне.

Треба виховувати у юного покоління вдячність до суспільства. Бо якась частина молодих людей сприймає всі життєві блага як належне, як щось само собою зрозуміле. Мій малий онук, скажімо, був переконаний, що метро існувало завжди. І дуже здивувався, дізнавшись, що зовсім ще недавно не тільки метро, а й жодного цілого будинку на Хрещатику не було, все лежало в руїнах. Але одне діло, коли дитині минає п'ятий рік, і зовсім інше, коли парубок вищий на зріст за свого батечка, завів вуса, а все ще думає, ніби всі йому щось завинили, чогось недодали...

На моє глибоке переконання, бездумність, споживацтво йдуть від безпам'ятності. Хтось, значить, не пояснив своєчасно хлопцю простих речей. Може, дід, який у цьому віці вже воював. Чи батько, який підростав, ясна річ, не в розкошах, бо їх одразу після такої війни і бути не могло, тоді розкішшю здавалося, що хліба після скасування карток можна було купити скільки хочеш... Якщо в сім'ї дороге чадо дбайливо відгородили від усіх проблем і труднощів, колишніх і сьогоднішніх, це часто обертається для нього втратою такої надзвичайно важливої речі, як совість.

Виправляти цю помилку важко. А щоб не допустити її, слід змалку прилучати наших дітей до всього, чим жили й живемо ми, люди старших поколінь. От учора в мене були діти — загін червоних слідопитів. Діло в них серйозне: просять пройти з ними за маршрутом чернігівських партизанів. У них і карта була з собою, де все позначено.

Кореспондент: — І Ви підете!

О. Ф. Федоров: — Піду. Якщо я з ними не піду, не буде в них того хвилювання. Хоч є в мене, щиро кажучи, справи й важливіші, я все-таки викрою ці три дні. Покажу їм наші землянки в Рейментарівському лісі, постою разом з ними над партизанськими могилами... Є, знаєте, речі, які можна відсунути на завтра, на потім, до слушної нагоди. А є такі, що їх відкладати не можна. Виховання юного покоління — саме із таких справ.

Вороги нашого ладу хотіли б позбавити нашу молодь її історичної пам'яті. А що таке людина без пам'яті? Це істота без роду, без ідеалів, без святинь.

Збереглося фото воєнної пори: партизанський фотограф Яків Давидзон зняв узимку 1943 року, в Брянських лісах, групу хлопців — молодих бійців Чернігівського з'єднання. Оперезані навхрест ременями, з автоматами і гвинтівками, у вушанках, будьонівках, кубанках, з червоними партизанськими стрічками стоять на тлі засніженого лісу діти війни, сини нашого з'єднання. Їм по сімнадцять, п'ятнадцять, тринадцять років. Вони були зв'язковими, розвідниками, їздовими, кулеметниками, мінерами. Не всім їм судилося повернутися з війни і стати дорослими, побачити салют Перемоги і виростити своїх синів. Багато доброго могли б зробити на своєму віку ті, хто не повернувся, якби не війна.

Ким став би у мирному житті підривник Вася Коробко — хлопчина, який був легендою партизанських лісів? У п'ятнадцять літ, у сорок другому році, нещедрому на нагороди, він був удостоєний ордена Червоного Прапора, а потім ордена Леніна... Ким би він став, якби його не скосила ворожа куля?..

Нам треба пам'ятати про минуле, про труднощі й випробування, які випали на долю нашого народу, про героїзм захисників Вітчизни. Нам треба пам'ятати про це — щоб нові покоління п'ятнадцятилітніх знали ціну високим словам. Слову — мужність. Слову — мир. Слову — Батьківщина.

Вела розмову
Лідія КОВАЛЕНКО.

З редакційної пошти

НІКОГО НЕ ЗАБУЛО СЕЛО

Урочисто відзначають День Перемоги в моєму рідному селі Бровки Перші, що на Житомирщині. Від старого до малого — всі збираються на мітинг. На гранітному постаменті пам'ятника воїну-визволителю — червоне полотнище, на ньому орден Вітчизняної війни — знак воїнської доблесті й слави.

Від школи, від центральної садиби колгоспу йдуть колони учнів із учителями, колгоспники на чолі з керівниками. Грає оркестр, і велична мелодія «Священної війни» лине над селом.

Мітинг відкриває голова сільської Ради Броніслав Йосипович Дідківський. До ніг бронзового воїна-солдата лягають квіти — з натруджених рук ветеранів, з дитячих рученят. Потім Броніслав Йосипович надає слово секретареві партійної організації колгоспу Миколі Андрійовичу Жабенку. Він говорить про героїчну боротьбу радянських людей, про втрати, що їх завдали нашому народові фашистські орди, про відбудову господарства в повоєнні роки, про наше сьогодення. Закликає всіх ушанувати пам'ять воїнів-земляків, що склали голови в боях. Триває хвилина скорботного мовчання.

Учениці Олена Берестяна та Лариса Богуш читають вірш-реквієм. Шануймо тих, хто відстояв наш спокій, мирне життя наше ціною власного життя! Ніколи вони вже не повернуться до нас, та в пам'яті вдячних нащадків житимуть вічно.

Слово надається ветерану війни і праці Петру Васильовичу Когуту. Він пройшов дорогами війни аж до фашистського лігва, потім воював на Далекому Сході. Вчитель за фахом, він сорок років віддав школі.

А музика бентежить, звеличує почуття людей. Оркестром керує Сергій Іванович Шуйський, бригадир колгоспних будівельників. Усі музиканти — хлопці з його бригади.

Вчителька Марія Василівна Синиця представляє присутнім гостю з Курської області, брат якої загинув, визволяючи село. Олександра Омелянівна Отреп'єва схиляється в поклоні перед пам'ятником воїну-солдату. З болем у серці виливає людям журбу свою, свою гордість.

Марія Василівна називає прізвища односельців, страчених гітлерівцями в дні окупації. Дев'ятнадцять прізвищ. Тут вони народились, тут живуть їх рідні, тут живе пам'ять про їх подвиг.

Нікого не забуло село. З пошаною мовиться слово про першого голову ревкому, пізніш — голову сільської Ради Сака Свинарчука, про його побратимів Євдокима Лук'янчука, Якова Шульгу, про організаторів колгоспу в тридцятих роках Пилипа Голюгу та Ригора Степанського. Про підпільника Сергія Пархомовича Малика та його дружину Людмилу Іванівну, замордованих фашистськими катами.

Згадують вдячним словом і жінок — учасниць війни. Олена Пасинчук, Онисія Циганчук, Павлина Лобода, Антоніна Клітченко... У посвисті куль, у безсонних ночах польових госпіталів минали їх дівочі літа.

Старенька мати, схилившись перед пам'ятником, кладе квіти, вшановує сина, що не прийшов з війни. Ні, не тільки свого сина,— всіх синів, чиї матері так і не дочекалися своїх дорогих з бойового походу.

Слово надається учням-старшокласникам. Одне за одним вони зачитують прізвища односельців, які не повернулися з доріг війни до рідного порогу. Таких 230 чоловік. Це по одній лиш сільраді! І тільки 27 колишніх воїнів присутні сьогодні на мітингу. Тільки 27...

До Катерини Бриль не повернулись троє синів і чоловік. До Мотрі Безверхої — батько й двоє синів. До Марини Суботенко — чоловік із сином...

Голова колгоспу Леонід Андрійович Волинець на переконливих прикладах показав сьогодення села. В усьому успіх: і на хлібному лані, і на буряковій плантації, і на тваринницьких фермах. В достатку, в добрі, в радості живуть люди. Веселими вікнами дивляться з-поміж садків на світ нові будинки колгоспників. Так і має бути, тільки так! Бо дорогою ціною здобуто все це, дуже дорогою...

Назар БОТЕНКО,
вчитель.

*с. Бровки Перші
Андрушівського району
Житомирської області.*

КОЛГОСП І ШКОЛА

Юрій ВОЛОЩУК, Володимир СНІГИР (фото),
спеціальні кореспонденти журналу «Людина і світ»

На Полтавщині давно вже так склалося, що всі випускники педагогічного інституту їдуть і працюють за призначенням. Ректор вузу доктор філософських наук, професор Іван Андрійович Зязюн (він же очолює правління обласної організації товариства «Знання») довів, що найкращих вчителів інститут готуватиме з тих, у кого є покликання бути педагогом, кого рекомендують шкільні вчительські колективи, посилають на навчання господарства області. Час показав, що ректор мав рацію. Це підтвердили і положення про реформу загальноосвітньої школи, які поставили нові, підвищені вимоги до вчителів щодо поліпшення трудового виховання, зміцнення зв'язків школи з виробництвом.

Ознайомлюватися з досвідом взаємовигідних зв'язків школи і колгоспу ми почали з Диканського району. Село Балясне — центральна садиба колгоспу імені Чкалова. Господарство міцне, не раз виборювало першість у соціалістичному змаганні за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Правління колгоспу от уже тридцятий рік очолює Василь Гурійович Решетченко. З директором місцевої середньої школи, головою первинної організації товариства «Знання» Олексієм Гавриловичем Кивою, всіма вчителями у нього якнайкращі стосунки і повне взаєморозуміння.

— І в свята, і в будні колгоспники, вчителі, школярі завжди разом,— розповідає секретар парткому колгоспу Дмитро Григорович Терещенко. — Ми намагаємось якомога повніше задовольняти потреби школи. Допомагаємо в організації екскурсій не лише по нашій республіці, а й за її межі. Члени правління, наші передовики часто навідуються до школи, розповідають про колгоспні справи, про професії, які є дефіцитними у господарстві, про перспективи розвитку колгоспного виробництва і роль у ньому сьогоднішніх школярів.

— Та й школа завжди готова допомогти нам,— додає Василь Гурійович. — Працюючи за бригадним підрядом, старшокласники виростили на восьми гектарах по 400 центнерів кормового буряку, багато школярів зайняті на відгодівлі телят і бичків. Колгосп оплачує їхню працю, щоб вони знали ціну трудовому карбованцю. Літня трудова чверть міцно

◁ У Диканському районі побудовано міжколгоспний табір праці й відпочинку школярів. Голова ради РАПО П. Г. Волощенко (ліворуч) обговорює з головою правління колгоспу імені Чкалова В. Г. Решетченком проблему освоєння школярами суміжних професій.

△ Вчителька математики Веприцької середньої школи Ольга Григорівна Кириченко і під час перерви разом зі своїми вихованцями. Вона — один з кращих пропагандистів школи.

▽ Вчитель історії Веприцької середньої школи Гадяцького району Олексій Йосипович Кривко на громадських засадах завідує історико-краєзнавчим музеєм. Його громадська робота відзначена орденом Дружби народів. Школярі — часті гості музею, вони з інтересом слухають цікаві розповіді Олексія Йосиповича про минуле і сучасне рідного села, про його знатних людей. Веприк — батьківщина тричі Героя Соціалістичної Праці, лауреата Ленінської і Державних премій генерал-лейтенанта Миколи Леонідовича Духова (1904—1964 рр.) — уславленого творця важких танків.

У кавалера ордена Леніна, колишнього комбайнера, а нині завідуючого механічною майстернею Олексія Федосійовича Гришка і його дружини, завідуючої комплексним приймальним пунктом Диканського комбінату побутових послуг Євдокії Павлівни двоє синів-старшокласників. Послухати Олексія Федосійовича, який щойно повернувся з урочистих зборів, зібралися три покоління Гришків — мати Марфа Пимонівна, дружина, сини Олександр і Микола.

увійшла в свідомість і школярів, і батьків, які розуміють, що праця — найкращий вихователь. Адже все, чим багате село,— це справа наших рук, а не божої помочі. І красені-будинки, і сади квітучі, поля і ферми — все результат нашої праці.

На всіх ділянках колгоспного виробництва, особливо в тракторній бригаді, багато вчорашніх випускників школи. Село живе повнокровним, насиченим життям, в якому, до речі, важливе місце посіли нові радянські свята і обряди, що особливо імпонують молоді. Більшість заходів комсомольські організації колгоспу і школи проводять спільно. Особливо урочисто відбуваються у Балясному посвята в хлібороби, проводи до Збройних Сил Радянського Союзу, вшанування ветеранів війни і солдатських вдів. А комсомольське весілля — це справжнє театралізоване дійство, де міцно переплелись безрелігійні народні і наші радянські традиції.

Після служби в армії хлопці охоче повертаються до рідного села. Володимир Кальник — тракторист, секретар комсомольської організації тракторної бригади, трактористами працюють Віктор Сидоренко і Григорій Терещенко, шофером — Володимир Стрілець. Умови праці і відпочинку хороші. У Балясному діють Будинок культури, бібліотека, музей історії села, стадіон. На 1300 жителів — п'ять магазинів: два продовольчих, промислових і господарських товарів, книжковий. Є і затишне кафе.

У шкільній бібліотеці нам потрапила на очі газета «Московские новости» з кореспонденцією про місцеву школу. Запам'ятались такі рядки: «Ідеальний учень, на їхню думку (вчителів. — **Ю. В.**), не обов'язково відмінник. Важливо, щоб у нього були міцні знання, щоб не спала совість, а душа була відкрита для добра».

— Так, це думка нашого колективу,— підтвердила секретар шкільної парторганізації Інна Іванівна Сотник. — Можна лише додати — і щоб не був ледачий. Та це я так, жартома. У селі ледачих дітей немає. Змалку дитині доводиться виконувати якусь посильну роботу. Усі наші учні, починаючи з першого класу, ведуть альбоми «Тато, мама, я — працьовита сім'я». Це надзвичайно цікаві

документи. І якщо на перших порах записи в альбомах трохи наївні, то в старшокласників це вже серйозні міркування про сенс життя, про своє місце в світі. Ці своєрідні літописи свідчать, що наші учні стоять на міцних комуністичних світоглядних позиціях, у них світлі помисли та ідеали.

Шкільний клуб «Поговоримо про професію» — чи не найпопулярніший. Його завсідники, крім учнів,— колгоспні спеціалісти, передовики виробництва, ветерани війни і праці. Знаменно, що вони передають дітям не лише любов до тієї чи іншої професії, а й свій багатющий життєвий досвід, вчать відрізняти справжні цінності від ілюзорних, прикладом власного життя доводять, що найвищою відзнакою є людська вдячність за зроблене для народного добра.

Часто-густо засідання клубу завершуються в майстернях по обробці дерева чи металу, на навчально-дослідній ділянці, де досвідчені фахівці демонструють учням своє професійне вміння.

Особливо старанно готуються школярі до вечорів-зустрічей з колгоспниками, серед яких, звичайно, і їхні батьки.

— Ви знаєте,— говорить вчителька біології і хімії Майя Олексіївна Кива,— як ці заходи мобілізують і учнів, і батьків: кожен хоче, щоб його здобутки в труді і у навчанні були якомога кращі. Але не подумайте, що вечори ці проходять у формі нудних звітів. Ні, в нас на вечорах багато вигадки, гумору, на столах — повно наїдків: од вареників до тістечок все зготували діти. І од цих вечорів у свідомості всіх назавжди лишається відчуття, що колгосп і школа — одна сім'я.

Так, колгосп і школа — це одна сім'я. І роль старшого в ній належить колгоспу, який по-батьківськи піклується про сьогоднішніх школярів, про своє завтра. У цьому повсякденному піклуванні відчувається ініціатива голови правління. Василь Гурійович користується незаперечним авторитетом у школярів. Не раз доводилось чути: «Якщо голова сказав випускникові, що посадить на новий трактор чи машину або направить за рахунок колгоспу на навчання, то слова дотримає».

І справді, лише за останні роки колгоспна сім'я поповнилась десятьма молодими спеціалістами, які навчались у вузах за направленнями господарства. І нині за колгоспними путівками здобувають вищу освіту п'ятеро випускників місцевої школи.

Колгосп допомагає молоді у всьому — і у виборі професії, і в спорудженні будинків, і у придбанні худоби. І кошти, праця, що вкладаються в благоустрій села, будівництво великого водосховища з молодим парком,— це теж насамперед для тих, кому слухати під зеленими шатами солов'їв і кататись місячними ночами в човні по таємничому, як у творах їхнього земляка Миколи Васильовича Гоголя, ставу.

Диканський район
Полтавської області.

Громадські корпункти повідомляють

У ВІДДАЛЕНИХ СЕЛАХ

Темою «Атеїзм і релігія в сучасній ідеологічній боротьбі» відкрився в Зарічненському районі на Ровенщині цикл лекцій під загальною назвою «Релігія і сучасність». Перед трудівниками найвіддаленіших поліських сіл Серники і Вичівка виступив і дав грунтовні відповіді на запитання слухачів лектор обласної організації товариства «Знання», кандидат філософських наук П. В. Русин.

Тематика всіх п'яти лекцій, об'єднаних у цикл, дібрана з урахуванням місцевих умов: «Запровадження християнства на Русі: правда і вигадки»; «Православ'я і сучасність»; «Нові тенденції в ідеології і діяльності сектантства»; «Релігійний екстремізм в планах антикомунізму».

Ростислава В'ЮН,
референт обласної організації товариства «Знання».

Ровно.

З редакційної пошти

ЧОМУ АНДРІЙКО НЕ ХОДИТЬ У СУБОТУ ДО ШКОЛИ?

Мені нарешті вдалося познайомитись з Андрійком. Жвавий хлопчик, з допитливими оченятами, і — викапаний тато, просто-таки зменшена копія батька. Андрій Пилипчук — учень другого класу Миколаївської середньої школи № 9. Охочий до розмови. Я одразу довідався, що він любить читати казки і... Біблію.

— Біблію навіть більше читаю, ніж казки,— додає він якось не по-дитячому розважливо.

Андрійкові батьки Дарія Іванівна та Володимир Васильович Пилипчуки — активні члени громади адвентистів сьомого дня.

На початку своєї розповіді я вжив слово «нарешті». Справа в тому, що в школу № 9 я приходив і раніше, але тоді Андрійка на уроках не було. Дівчинка з його класу пояснила, що він ніколи не ходить до школи по суботах. Адже, за переконанням віруючих, бог протягом шести днів створював світ і все живе в ньому, а на сьомий відпочивав. Тож адвентистська віра приписує вважати суботу днем відпочинку і присвячувати його лише духовним заняттям на зборах громади.

В. В. Пилипчук у цей день приймає одновірців в спеціально відведеній для цього частині власного будинку. Подвір'я заасфальтоване, є присадибні будівлі, в гаражі — автомобіль. А працює Володимир Васильович натирачем підлоги. Свого часу закінчив десятирічку. Непогано обізнаний в історії, літературі. Коли вперше зустрічаєш Пилипчука, починаєш гадати: хто ж він за фахом — інженер, лікар, вчитель? Дивлячись на нього, не можу позбутися думки, що його нинішня «робота» — лиш данина формальним вимогам: ширма, за якою зручно ховатись. Впевнений, при бажанні Володимир Васильович міг би незрівнянно більше давати суспільству, людям, серед яких живе.

Сьогодні субота. Андрійкові однокласники на уроці малювання старанно виводять в альбомах ажурні сніжинки, потім на уроці природознавства дізнаються про те, звідки береться сніг. Андрійко ж удома прислухається, як дорослі читають із Біблії про битву Христа із Сатаною, про друге пришестя і страшний суд...

У школі Андрійко відмінник. За твердженням усіх вчителів — акуратний, слухняний, здібний хлопчик. Якби не ця злощасна субота...

— Андрію, приходь завтра, кіно на уроці показуватимуть!

— Не можу,— і відводить очі. — Батько не велить.

Валерій ФАЛЬОВ.

Миколаїв.

В АТМОСФЕРІ СВЯТА

Сімейне свято — це завжди і радість, і клопоти. Значну частину турбот з організації післяобрядових урочистостей, які природно продовжують і логічно завершують офіційну частину торжества, беруть на себе спеціальні заклади, створені в системі Мінпобуту УРСР,— так звані святкові зали.

Вони й справді цілком відповідають своїй назві. В ошатних просторих приміщеннях вітають молодих і відзначають «золоті» весілля, дні повноліття, проводжають в армію...

У місті Коростишеві Житомирської області відкрилися два таких зали. Про їх популярність свідчать письмові відгуки замовників: «Вибравши святковий зал, ми не помилились. Прекрасна організа-

ція, гарне оформлення», «Якщо доживемо до золотого весілля, відсвяткуємо його тільки тут!».

А от організатори свята, на яких покладено всі господарські клопоти, висловлюються дещо стриманіше. Адже продукти до святкового столу — поки що клопіт самих замовників. Та й про замовлення слід подбати задовго до торжества, у квітні заявки приймають... на кінець літа.

Річ у тім, що, як відомо, для реєстрації актів громадянського стану відводяться певні дні тижня, тож у передвихідні та вихідні святкові зали перевантажені, а в будні простоюють. Звідси серйозні економічні труднощі, які подекуди спричиняються до розмов про те, щоб спеціалізовані зали закрити, а замість них організувати великі ательє прокату: і турбот менше, і рентабельність вища...

Однак поглянемо, як обслуговують післяобрядові урочистості, наприклад, у Чернігові. Тут при оформленні оренди працівники обрядової служби пропонують замовнику перший день весілля святкувати у великому залі, а другий — у малому. Вигідно як замовнику, так і службі. В будні, коли немає заявок на святкування весіль, в одному із залів працюють курси молодої господарки. Другий здають тим, хто бажає відзначити ювілей, день народження, зустріч випускників тощо. Простоїв практично не буває, завантаженість висока.

Святковий зал «Молодіжний» у Житомирі теж не обмежується обслуговуванням весільних урочистостей: в будні тут проводять дискотеки, святкують ювілеї, діє школа молодої господарки, школа молодожонів. Одне слово, проблеми завантаженості не існує.

Практика свідчить: рентабельності святкових залів сприяють розширення діапазону їх послуг, загалом невеликий розмір, дешевизна, доступність. Пишне застілля — ідеал недавнього минулого — все менше приваблює людей. Найбільшим попитом користуються зали на 40—50 місць, де зручно провести студентські вечорниці, зустріч колишніх однокласників, ветеранів, відсвяткувати ювілей.

Ефективно працюють, одержують схвальні відгуки населення зали, за якими закріплено столи замовлень магазинів,— це вивільняє замовників від «продовольчих» турбот в організації торжеств. Багато важать і ретельно продуманий сценарій гостини, вміння розпорядника створити атмосферу свята, а також якість музичного супроводу, відповідні атрибути.

Щоденна завантаженість, вміла організація роботи цих своєрідних закладів культури дають змогу задовольняти попит населення на післяобрядові послуги і водночас забезпечують їх ефективність, рентабельність.

Михайло КОСАЧЕВИЧ,
старший науковий співробітник
Українського науково-дослідного
і конструкторсько-технологічного
інституту побуту.

Громадські корпункти повідомляють

ВІДКРИТО МУЗЕЙ

Колгосп у селі Гнилицях Підволочиського району Тернопільської області носить ім'я видатного українського радянського письменника, полум'яного борця проти католицизму та українського буржуазного націоналізму Ярослава Галана. Трудівники господарства вирішили створити у колишньому, недіючому культовому приміщенні музей атеїзму.

Окремий розділ музею присвячується життю і діяльності Ярослава Галана.

Інтерес відвідувачів викликають і матеріали про соціально-економічні перетворення, що сталися в селі за роки Радянської влади, про кращих трудівників колгоспу, перспективи розвитку господарства.

У музеї часто проводяться уроки історії та української літератури, бесіди і лекції на атеїстичні теми.

Тернопільська область.

Микола ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ.

З редакційної пошти

ПОХОДЖЕННЯ «БОЖИХ ІМЕН»

Шановна редакція! Я знаю, що боги і божества — плід людської фантазії. Імена їм теж дали люди. От про ці імена й прошу редакцію розповісти докладніше.

м. Артемівськ Донецької області. **С. П. Московець.**

Олексій СКЛЯРЕНКО,
кандидат філологічних наук

На думку вчених, у світі налічується близько трьох тисяч релігій, у кожній з яких існує більш чи менш численна група богів та їх помічників: ангелів, святих і т. д., які мають власні імена.

Деякі релігії вимагають від своїх послідовників максимально частого повторювання імені божества. В ряді японських буддистських сект, наприклад, для того, щоб одержати від Будди прощення за гріхи і потрапити після смерті в «чисту землю», де спасенних чекає найвище блаженство — нірвана, слід безперервно повторювати фразу з іменем божества: «О, Аміда Будда!». Ревні богомольці повторюють ці слова десятки тисяч разів на добу.

В ученні ісламського ордену дервішів важливу роль відіграє наставляння про те, як навчитись «вимовляти» зикр різними частинами тіла. Якщо врахувати, що в широкому смислі слово це означає не тільки ім'я мусульманського бога, а й назву різних його якостей, яких, за ісламом, налічується 1001, а метою «правовірних» є досягнення «стану постійного мимовільного виголошення зикру всією істотою людини», то можна уявити, скільки часу й енергії витрачається на це «благочестиве» заняття.

Правильне вимовляння імені бога — неодмінна умова релігійних ритуалів. Древні римляни прагнули дотримуватись усіх прийнятих найменувань божеств, що було нелегкою справою, оскільки в римському пантеоні налічувалось понад 30 тисяч богів. Найменші відхилення від норми, заминка у вимовленні імені, помилкове згадування імені бога робили молитву «недійсною».

Щоб уберегти себе від можливих помилок, у молитовних формулах робились застереження типу: «Юпітер благий і великий, чи яким би не було це ім'я, угодне тобі».

Виголошення імені, що відрізнялось від загальноприйнятого, розглядалось як богохульство і жорстоко переслідувалось. Російських старообрядців вішали, спалювали на вогнищах, піддавали страхітливим тортурам, крім усього іншого, ще й за те, що вони вимовляли імя Ісус як Ісус.

У деяких релігіях, навпаки, смертю каралось згадування «справжнього» імені бога. Це характерно, наприклад, для іудейської релігії, в якій згадувати ім'я бога Яхве суворо заборонено. Під час молитви або читання релігійних книг замість імені Яхве вимовляється слово **адонай** — «пан». В решті випадків і це слово перебуває під забороною, а вимовляється **адойшем**, тобто «ім'я господа».

Заборона на «справжнє» ім'я бога властива багатьом релігіям. У древньому Єгипті кожен бог мав одне «справжнє» таємне ім'я, що виражало, так би мовити, сутність бога, і загальновживані, культові найменування. Не виключено, що багато найменувань богів, які дійшли до нашого часу, в пантеонах древніх релігій насправді були не їх власними іменами (які зберігались у таємниці), а загальними позначеннями. Наприклад, верховний бог, покровитель древнього Аккада відомий під іменням Бел — «владика», а верховна богиня — під іменем Іштар — «богиня».

Нерідко боги наділялись величезною кількістю культових імен. Древньоіндійський бог Шіва мав, за переказами, тисячу вісім імен. Ісламському Аллаху належить майже сто «найпрекрасніших», як сказано в Корані, імен: Акбар —

«великий», Кахгар — «гнівний», Гаффар — «всепрощаючий» та ін.

Ці факти пояснюються різними причинами. Передусім слід відмітити, що в релігії, консервативній за своєю природою, довго зберігаються застарілі слова. За уявленнями, що сягають глибокої давнини, власне ім'я було органічною і невід'ємною частиною того, хто носив це ім'я. У древній Індії, в Шумері, у Вавілоні вважалося, що ім'я являє собою «священну частину» істоти.

Древні єгиптяни вважали, що зі смертю людини вмирає лише її тіло. Залишаються жити три душі, одна з яких — її ім'я. Згідно з віруваннями китайців, у людини після її смерті одна душа залишається з тілом у могилі, друга йде в царство душ, а третя перебуває в табличках, на яких записано ім'я покійного. Древні кельти вірили, що ім'я є душею, диханням, життям людини.

В багатьох мовах слова «ім'я», «дихання», «дух», «душа» близькі за звучанням. Дізнатись про ім'я людини означало оволодіти її душею, частиною її сутності. За релігійними поглядами, людина потрапляла в залежність від того, хто знає її ім'я. Згадаймо Одіссея — героя давньогрецького епосу. Доки Циклоп не знав його справжнього імені (хитромудрий Одіссей спочатку назвався іменем Ніхто), він не міг завдати йому зла. Але коли Одіссей відкрив своє ім'я, Циклоп через Посейдона обрушує на його голову безліч лих.

Те саме відбувається і з богами, в іменах яких, за повір'ями, містилась таємна і могутня сила. Тому «справжні» імена богів ретельно приховували. Бог сонця Ра, за єгипетською міфологією, царював багато тисячоліть, поки богині Ісіді хитрістю не вдалося дізнатись про його магічне ім'я, знання якого давало владу над ним. Древні римляни під час облоги міста прагнули передусім вивідати ім'я божества, яке було покровителем цього міста. А потім зверталися «безпосередньо» до цього божества, пропонували нагороди і жертви, спокушаючи його зрадити своїх підопічних. Ім'я бога — покровителя Рима зберігалось у глибокій таємниці. Існує переказ, що римлянин Валерій Соран був страчений за те, що насмілився видати цей секрет.

Прагнучи задобрити богів, здобути їхню прихильність, люди давали їм імена, значення яких, на думку марновірних, мало «виправити» характер жорстоких божеств, зробити їх добрішими і поступливішими. З цією метою греки замінили імена богинь помсти Еріній (що означає «розгнівані») на Евменіди («прихильні», «доброзичливі»). Древньоіндійський бог Рудра («плакальник») вважався управителем згубних і руйнівних сил, призвідником штормів, пожеж, епідемій і хвороб. З остраху до нього звертались не інакше як з використанням улесливого визначення Шіва — «сприятливий». Поступово це визначення перетворилось на головне ім'я божества. Разом із зміною імені частковому перетворенню було піддано й образ самого бога Шіви.

Прагнення приховати «справжнє» ім'я бога супроводжувалось наділенням його великою кількістю найменувань. Божества вважались тим могутнішими, чим більше імен вони мали.

У значенні імен богів завжди містяться відомості, що відбивають, хай і в спотвореному, містифікованому вигляді, реалії тогочасного суспільства. Багато імен богів пов'язані з функціями, що їм приписувались. У древній Греції, наприклад, неабияке значення мало мореплавство. І Афродіту, одну з найпопулярніших богинь, шанували як морську богиню, покровительку мореплавства. Звідси її священне прізвисько — Понтія («морська»), а також імена зі значенням «портова», «така, що забезпечує вдале плавання», «така, що заспокоює море» тощо.

Серед імен єгипетської богині Ісіди в написах вчені знаходять такі: «творець зелені», «зелена богиня», «володарка хліба», «господиня достатку». У древній Греції та Римі функції вирощування врожаю приписувались цілому сонму богів, що відбилось у їхніх іменах і прізвиськах.

Загальновідоме бережне ставлення землеробських народів до хліба. Осквернення хліба вважалось величезною провиною. Хліб обожували, а назви хлібних злаків перетворили на імена богів. Ім'я грецької богині родючості Деметри походить від крітської назви ячменю і звучить як «мати ячменю». Як відомо, культ Деметри прийшов у материкову Грецію з Кріту.

В ході соціально-економічного і культурного розвитку суспільства на перший план висувається то один, то інший вид виробничої і культурної діяльності людей. Зміни в іменах багатьох богів пов'язані із змінами функцій, що їм приписувались.

Вивчення походження «божих імен» допомагає подоланню релігійних передсудів. Воно сприяє розумінню імен божеств як різновиду власних імен, що виникають і змінюються, як будь-які інші слова, і зумовлені соціально-економічними причинами.

Одеса.

Свята, обряди, традиції

ЗАСВІТИЛАСЯ ЗОРИНА, НАРОДИЛАСЯ ДИТИНА...

Церковні обряди завжди були найдоступнішим засобом нав'язування та закріплення релігійного світогляду. Водночас церковна обрядовість протягом століть виконувала функцію задоволення естетичних потреб віруючої людини. Ось чому священнослужителі ще й нині покладають великі надії на обряди, особливо сімейно-побутові — хрещення, вінчання, похорон, на їх емоційний вплив та зовнішній ефект.

Створення й поширення в соціалістичному суспільстві нових громадянських обрядів, пов'язаних з найважливішими, етапними подіями в житті кожної людини, сприяє подоланню релігійних звичаїв.

Про це мова у нарисі журналіста П. Ф. Дарманського.

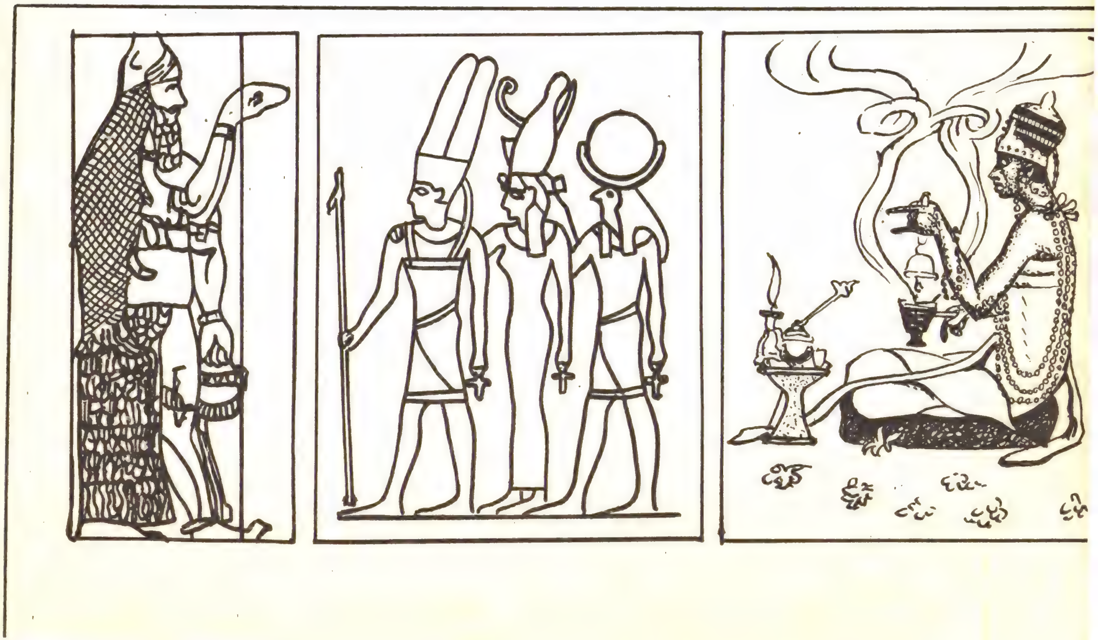
Павло
ДАРМАНСЬКИЙ

...А почалося з культу води

За однією з біблійних оповідей, пророк Іона був кинутий у жертву розлюченому морю. Ця легенда є відгомоном прадавніх часів, коли первісна людина, безсила перед водною стихією, уявляла її як могутню надприродну істоту, якій необхідно поклонятися, задобрювати численними жертвами.

Уява первісної людини населила духами і богами ріки, моря, озера, струмки, започаткувала віру в надприродні властивості води, в її особливу очисну силу. З цією вірою пов'язаний звичай ритуальних обмивань.

Обряд обмивання існував майже в усіх стародавніх, дохристиянських релігіях. Він характерний для грецьких культів богів Зевса, Діоніса, Аполлона, богинь Деметри, Кібели, Афродіти, Гекати, єгипетського культу богині Ісіди, іранського культу бога Мітри та багатьох інших. Знала

ритуальні обмивання й іудейська релігія.

Жерці дохристиянських культів учили, що такий обряд очищає не тільки тіло, а й душу віруючого від гріхів, що, мовляв, обрядові занурювання, обмивання, окроплення, обливання були започатковані самими засновниками релігій — Зороастрою, Буддою, Мойсеєм та іншими. У канонічних євангеліях розповідається про іудейського аскета-пустельника Іоанна, який (зверніть увагу!) ще до виникнення християнської релігії здійснював масове омовення бажаючих позбутися гріхів. Церква твердить, що за це Іоанн був прозваний «хрестителем». Однак обряд омовення спочатку не пов'язувався ні зі знаком хреста, ні зі словом «хрестити». Грецька («баптизма») і латинська («лавакрум») назви цього стародавнього обряду в дохристиянських культах означали «занурювання», «обмивання».

Отже, обряд обмивання водою, занурювання у воду, який пізніше в християнстві перетвориться на одне з семи церковних «таїнств», був відомий народам стародавнього світу задовго до нової ери. До речі, й сама ця назва — «таїнство» — запозичена служителями християнської релігії у стародавніх греків, римлян, єгиптян, які називали ритуальне обмивання «містерією», тобто «таїнством».

Саме цьому обрядові судилася найбільша популярність, бо згодом церква пристосувала його до такої важливої події в житті людей, як народження дитини.

В обмиванні новонародженого — чи не найдавнішому звичаї, пов'язаному з народженням дитини,— колись не було нічого магічного: задовольнялась природна людська потреба тілесної чистоти.

Зазначимо принагідно, що обмивання або занурювання у воду немовлят було поширене і в Новій Зеландії, Мексіці, Китаї, Монголії, Тібеті. Скажімо, у Тібеті та Монголії, де й досі немає послідовників християнства, споконвіку існував обряд, який дуже нагадує хрещення. Більше того, здійснюючи його, як і в християнській церкві, запалюють свічки, курять ладаном, жерці (лами) читають молитви над посудиною з водою і тричі занурюють туди немовля. Коли християнські місіонери вперше відвідали ці країни і побачили там ритуал водного обряду над немовлятами, коли вони почули, що йому надавалося значення морального, духовного очищення, «нового народження», носії «істинної віри» буквально розгубилися. Переконані, що хрещення — це суто християнський обряд, вони ламали голови, силкуючись пояснити таку схожість...

А насправді все пояснюється природними властивостями води, однаковими для будь-якого куточка земної кулі. Саме її здатність тамувати спрагу, змивати бруд сприяла виникненню однакових або ж дуже схожих звичаїв та обрядів, причому задовго до зародження християнства.

Вавілонський бог водної стихії Еа — один з прообразів євангельського Іоанна Хрестителя. У лівій руці Еа тримає посудину з водою, а правою робить обливання.

Давньоєгипетського бога Амона-Ра, його дружину богиню Мунт і їхнього сина бога Хонсу зображали з хрестиками в руках. Хрест у Стародавньому Єгипті символізував життя.

Запалювання жертовного вогню на честь бога Сонця (о. Балі, Індонезія).

Пустельник Іоанн здійснює обряд водного обливання (хрещення) над євангельським Ісусом.

«Хрещається раб божий...»

Православний хрестильний обряд починається з того, що служитель культу тричі хрестоподібно дмухає в обличчя дитині, тричі знаменує, тобто хрестить, її лоб, груди і кладе їй на голову руку, читаючи відповідну молитву-заклинання.

Ритуальне дмухання в обличчя відбиває давні вірування в душу як неземну, духовну істоту, як «частинку божества», а хресні знамення мають відігнати диявола. Покладення руки на голову немовляті тлумачиться як знак того, що служитель церкви зводить на дитину «благодать божу». В цьому дійстві помітний вплив далеких часів, коли жерці, шамани, чаклуни вважались безпосередньо зв'язаними з богами й духами, прилученими до «божих дарів», такими, які через покладання рук можуть передавати віруючим частинку тієї «благодаті». (До речі, на цій вірі грунтується і обряд рукоположення в духовний сан — посвячення в диякони, священики та єпископи).

Після цього виконавець обряду читає молитви-заклинання, звернені безпосередньо до диявола: жене його в тартар, лякає «геєною вогненною», пришестям Христа, а потім звертається до Саваофа — «бога Ізраїлевого», щоб той допоміг відігнати од немовляти диявола з усіма його «нечистими духами» і приставив до дитини «світлого ангела» — доброго «духа-хранителя». Затим, проказуючи відповідні слова, священнослужитель (як це робили колись шамани) виганяє «нечистого духа» з немовляти, вимагає від хрещених батьків публічно зректися сатани, дмухнути на нього і плюнути, що ті й виконують аж тричі. І дмухання, і плювання — все ті ж залишки первісної магії в християнському обряді хрещення.

Магічне значення мають і вогонь свічок, що їх запалюють під час хрещення, і кадіння димом довкола купелі-хрестильні з водою.

Обряд обкурювання ароматними смолами був відомий усім без винятку релігіям задовго до виникнення християнства. Спочатку обкурювання вважалося засобом захисту від «злих духів». Згодом, коли сформувався культ царя, куріння духмяними речовинами набуло у релігіях класового суспільства ще однієї функції — жертвоприношення. Жертовне куріння здійснювали на кадильних олтарях, де горів жертовний вогонь, або ж на ритуальних кадильницях. У такий спосіб давня релігійна людина сподівалась умилостивити богів і царів, вимолити в них покровительство.

Жертовний вогонь кадильних олтарів та кадильниць, як і інші обряди й повір'я, пов'язані з вогнем, є відгомоном віри первісних людей у його надприродність, пережитком стародавнього культу вогню. Ці вірування виникли в глибоку давнину в зв'язку з тим неоціненним значенням, яке мав вогонь у житті людей. Щоб його приборкати, задобрити, умилостивити, вогню приносили жертви, йому поклонялися. Так вогонь став богом. В Індії та Ірані ще й досі вогнепоклонники шанують вогонь як надприродну силу, ставляться до нього як до божества. «Отже,— зауважує Ф. Енгельс,— ще й в наш час вдячна пам'ять про першу велику перемогу людини над природою продовжує напівнесвідомо жити в народному забобоні, у залишках язичесько-міфологічних спогадів...» (Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 402).

Церемонія освячення води в купелі, як і хресне знамення, спрямовується проти «нечистої сили». Про це можна судити зі змісту молитов-заклинань, що їх священик читає над купіллю, і з його дій, яким надано магічного значення: потрійне занурення у воду хрестоподібно складених пальців, потрійне дмухання на воду, потрійний вигук, звернений до Христа,— але й це ще не все. Завчасно освяченим єлеєм (тобто лампадною олією) священик «помазує» воду.

Уявлення про те, що звичайний предмет, будь-яку річ можна з допомогою ритуальних дійств жерця перетворити на священні, сягають глибини століть. Вони породили віру в те, що й звичайну воду можна освятити, якщо вигнати з неї «злих духів». Саме цим, як бачимо, і займається християнський священнослужитель під час обряду хрещення.

Перед тим як занурити дитину у воду, панотець, проказуючи відповідні слова, помазує немовля єлеєм. Як видно зі змісту молитви, єлей також застосовується насамперед для «одігнання всякого диявольського дійства»...

Слід сказати, що намащуватися жиром, маслом чи оливою було прийнято у жерців, чаклунів, шаманів багатьох дохристиянських культів. Вони вірили в чарівні властивості жирів та рослинної олії, а тому намащували ними хворих, породіль, новонароджених. В Індії, наприклад, і досі існує звичай намазувати оливою новонароджених, молодят перед одруженням, а також хворих і померлих. Стародавні слов'яни також вірили в чарівні властивості жирів, приносили їх у жертву богам і духам-покровителям.

Найсуттєвішим актом обряду хрещення вважається триразове занурювання у воду (щоправда, замість занурювання набуло повсюдного поширення триразове окроплювання водою) з проказуванням відповідної формули: «Хрещається раб божий (такий-то) в ім'я отця, і сина, і святого духа, амінь». Саме в цей момент на «раба божого», як учить церква, сходить «благодать святого духа». Вода і дух, мовляв, за одним разом і обмивають, і очищають від гріха (якщо це немовля,— то від гріха первородного, а якщо доросла людина — то й від усіх гріхів, учинених нею до хрещення).

Після третього занурювання піп віддає немовля комусь із кумів: коли це хлопчик — то кумові, коли дівчинка — кумі. Через те, що куми приймають дитину від купелі, церква іменує їх «восприемниками»*. Потім панотець одягає новопохрещеного в білий одяг на знак «невинності перед богом».

Убраному в біле новоохрещеному вішають на шию хрестик — не що інше, як амулет проти «нечистої сили». Проте, як з'ясовується, і хрест не є суто християнським атрибутом. Його шанували в багатьох релігіях стародавнього світу ще за десятки століть до виникнення християнства. Дослідники вважають, що знак хреста з'явився тоді, коли первісна людина навчилася добувати вогонь тертям двох навхрест складених паличок. Зображення хреста знаходять на знаряддях праці, на посуді трьох-чотирьохтисячолітньої давності. Амулет у вигляді хреста носили арамейські воїни, ассірійські царі, єгипетські жерці.

Культ хреста був запроваджений християнством не раніше середини IV століття і набув великого поширення. Хрест почав служити не лише зовнішнім знаком належності людини до християнської віри, але й повсюдно використовувався як магічний знак проти хвороб і всіляких знегод. Нерідко по селах його одягали навіть на корів, коней, овець, свиней, сподіваючись у такий магічний спосіб «захистити» їх від пошестей.

Як бачимо, символіка атрибутів і дійств хрестильного обряду, зміст молитов, якими він супроводиться, весь хід хрещення відбивають примітивні уявлення первісної людини про навколишній світ, принижують гідність тих, хто бере участь у цьому

◁ **Православне хрещення в середні віки. Гравюра з «Патерика Києво-Печерського».**

* Народ не прийняв цього церковного терміна і вживав натомість слово «куми». Слова «кум», «кума» — народні. У требниках вони взяті в дужки. Ймовірно, що слово «кум» походить від грецького «кумпарос». Так серед грецького простолюду називали хрещеного батька. Можливо, що від греків, які жили на півдні нашої країни, це слово перейшло в нашу мову. З найдавніших часів куми вважалися близькими й вірними друзями сім'ї і, як правило, заступали «хрещеним дітям» батьків, коли ті помирали.

обряді, проголошенням слабкості і гріховності людей перед богом, залежності їх долі від «вищих сил».

«Батьки і діди хрестилися...»

В наш час до обряду хрещення вдаються й деякі невіруючі молоді батьки.

Які причини цього явища?

Конкретно-соціологічні дослідження, проведені за останні роки радянськими вченими, засвідчують, що найпершою причиною тут є некритичне ставлення до традиції, що її століттями впроваджувала церква, помилкове тлумачення церковного обряду як народного. Молоді люди, які «за звичкою» дотримуються цієї традиції, не вникають у суть хрещення, а здійснюють його лише тому, що, мовляв, «батьки й діди наші хрестилися...». А дехто навіть вбачає в хрещенні... любов до старовини. Але ж така любов обов'язково передбачає шанування народних здобутків у сфері матеріальної та духовної культури, творінь розуму і рук наших предків. А що духовно величне бачать вони у хрестильному обряді, зміст і форма якого грунтуються на первісній вірі в магію, в лихе око, в нечисту силу тощо?!

Іншими спонуками хрещення дітей є пббутова залежність молодого подружжя від віруючих батьків, які не погоджуються няньчити нехрещеного онука; аморфність, нечіткість світоглядних засад молодих батьків; настійливі поради старших здійснити церковний обряд, бо, мовляв, охрещене дитя буде здоровіше, щасливіше, ніж неохрещене, і т. ін. У світлі всього сказаного вище безпідставність подібних уявлень очевидна.

Цікаво, що нині церква здійснює обряд хрещення над дітьми всіх бажаючих, не цікавлячись тим, вірять батьки і «восприємники» в бога чи ні. Але ж, з догматичної точки зору, священнослужителі тут діють протизаконно,— так, принаймні, записано в церковних канонах, цього вчать у духовних закладах викладачі-богослови. Однак з метою охопити хрещенням якомога більше дітвори (і цим збільшити прибуток церкви та піднести її авторитет), служителі культу не зважають на такі «тонкощі».

Про факти подібного пристосовництва повідомляє газета «Сельская жизнь». Коли кореспондент запитав старосту Миколаївської церкви міста Радомишля, як може священик хрестити дітей, коли ні їхні батьки, ні «восприємники» не вірять у бога, відверто іронічно ставляться до обряду, той відповів: «А ми не ображаємось: знаємо, благодатне слово боже в душу і крізь смішок проникає. Краплина за краплиною...» («...Отрекаешься ли от сатаны?» — Сельская жизнь, 1983, 26 лютого).

Згідно з матеріалами соціологічних досліджень, декого з тих, хто несе своїх дітей до церкви, приваблює урочистість обряду хрещення. Однак тим, хто вбачає в хрестильному обряді високу естетику, слід нагадати, що за змістом хрещення — дійство принизливе, а за формою — примітивно-чаклунське, і урочистого в ньому, по суті, дуже і дуже мало.

Вже у 20-х роках на Україні почали впроваджувати безрелігійний громадянський обряд реєстрації народження дитини — обряд введення новонароджених у громадянство, який згодом набрав сили, набув широкої популярності в містах і селах республіки.

Батькам на радість, Вітчизні на славу

Основою урочистого обряду посвячення новонароджених у громадянство є офіційне визнання новонародженого громадянином Радянського Союзу, громадянське визнання названих, або почесних, батьків та поздоровлення батьків немовляти з народженням сина чи дочки — нового члена їхньої сім'ї.

Обряд введення новонароджених у громадянство відбувається в урочистій обстановці в палацах новонароджених або в будинках (чи кімнатах) урочистих подій. На стіні — Герб Української РСР і Державні прапори СРСР та УРСР.

У сучасному обряді збережено давній народний звичай обирати почесних, або названих, батьків (кумів). Завдяки цій мудрій традиції розширюється коло осіб, які морально відповідають за виховання нового громадянина нашої держави.

Гостей у Палаці новонароджених зустрічає розпорядниця.

Тихо звучить музика в магнітофонному запису. Всіх присутніх запрошують до обрядового залу. Звучить пісня — «Величальна новонародженому».

На підвищення залу виходить обрядовий староста у строгому ритуальному вбранні, на грудях — медаль із зображенням Герба УРСР.

— Шановні батьки, а також названі батьки, вельмишановні бабусі й дідусі! Ваш син і онук народився в прекрасний час, коли одвічні мрії людства стають дійсністю завдяки самовідданій праці радянських людей. Нашим дітям і онукам продовжувати велику справу радянського народу, справу Леніна, ім'я якій — комунізм.

Виконавець ритуалу звертається з хвилюючим словом до батьків, наголошуючи на їхньому покликанні виховати гідного громадянина Союзу РСР, до названих батьків, закликаючи їх не шкодувати уваги і ласки названому синові чи дочці, тепло вітає дідусів і бабусь новонародженого.

Рідні, а потім названі батьки підписують Акт про народження і затвердження імені нового громадянина СРСР. Звучить «Величальна батькам».

Настає найурочистіша мить. Обрядовий староста проголошує:

— Високим Державним Актом Української Радянської Соціалістичної Республіки оголошується громадянином СРСР...

Звучить Державний Гімн СРСР. Обрядовий староста підносить новому маленькому громадянинові іменну зірочку*.

— Хай іменна зірочка освітлює тобі життєвий шлях, як і всім людям світить на землі Червона зірка — символ нашої Батьківщини, що втілює братерство, правду, свободу, мир і щастя. Рости, дитино, Вітчизні на славу, людям на добро, батькам на радість. Пишайся тим, що ти — син великого радянського народу, народу прекрасних традицій і сміливих дерзань.

У ці хвилини звучать величальні пісні новонародженому та його батькам, гості поздоровляють батьків та родичів, вручають квіти, подарунки.

Вже сьогодні в різних республіках нашої країни обряд посвячення в громадянство в цілому має єдину основу, хоча робота з удосконалення обряду триває.

Нові яскраві атрибути, символи, вміло використані народні звичаї, пісні збагатять зміст і форму цього світлого й урочистого свята.

«Ідейно-виховне значення нового радянського обряду полягає в тому,— підкреслюють автори збірника «Радянські свята і обряди в комуністичному вихованні»,— що він підносить факт народження людини до рівня соціально значущої події, важливої не тільки для сім'ї, а й для суспільства. Цим і визначається зміст ритуалу — урочисте визнання новонародженого громадянином СРСР» (К., Політвидав України, 1978, с. 163).

«Раб» чи громадянин!

На відміну від життєствердного громадянського обряду, перейнятого радісним, святковим настроєм, хрещення, песимістичне за своїм характером, проголошує мниму гріховність людини перед богом, її цілковиту залежність від підступів «злих духів».

Священнослужитель називає малюка «рабом», «грішником», «лякає «нечистою силою», обіцяє йому «блаженство»... на «тому світі». Хіба це нормально? Хіба не протиприродним є те, що людині, яка тільки-но увіходить в життя, пророкують «той світ» — «загробний»?!

Щоб утримати свої позиції в сфері обрядовості, богослови, проповідники та біляцерковні активісти силкуються видати хрещення за національний обряд. Церковники твердять, буцімто хрестильний ритуал — суто руський, тож, мовляв, лише охрещена людина може вважати себе гідною своєї нації. Саме на цьому грунті релігійні забобони переплітаються з націоналістичними пережитками.

На противагу хрещенню, новий ритуал урочистого визнання новонародженого громадянином СРСР є інтернаціональним за своєю суттю, і водночас він увібрав у себе найкращі елементи національних традицій.

* Невеличкий медальйон із зображенням п'ятикутної зірки. На зворотній стороні завчасно гравірується ім'я, прізвище, дата і місце народження.

ЗЛОТИЙ ВІД ШЕПТИЦЬКОГО

Семен
СИСКО

Пізньої весни 1937 року митрополит греко-католицької церкви Андрей Шептицький одержав від сільського коваля з Черниховців Збаразького повіту на Тернопільщині великого листа.

Григорій Воркун, назвав він себе, син Семена, коваль з діда-прадіда, 1884 року народження, живе дуже бідно, хоч працює важко: ось і тепер ні хліба, ні до хліба в хаті немає, діти, а їх в нього чотирнадцятеро, їсти просять...

Не знаю, чи зберігся в архівах Шептицького цей лист, писаний слізьми і кров'ю, але його зміст я занотував кілька років тому від дружини Григорія Воркуна, Ганни Іванівни, якій ще 5 березня 1945 року серед перших жінок країни було присвоєно високе звання «Мати-Героїня». Вона добре пригадувала кожен рядок. Адже не один вечір складав її чоловік це послання, покладаючи великі надії на допомогу митрополита.

Усі в селі знали, що очолювана митрополитом Андреєм Шептицьким церква була дуже багатою. Тільки львівська митрополія у 1925 році володіла понад 26 тисячами гектарів полів, садів та сіножатей і більш як 36 тисячами гектарів лісу. Греко-католицькій церкві належали нафтова спілка «Унія», паперова фабрика та друкарня «Бібльос», кондитерська фабрика, 112-кілометрова залізниця Брошнів — Осмолода та багато дечого іншого. Чималий зиск мав особисто А. Шептицький від капіталовкладень у земельний банк.

Григорій Воркун вважав себе віруючою людиною. Щонеділі зі своєю великою сім'єю він ходив до церкви. А ще майстерно викував залізний хрест з розп'яттям і поставив біля кузні.

Про це він писав Шептицькому. Він розповів також у листі, що землі у нього лише неповних чотири морги, а дітей багато. 1920 року померла його перша дружина, залишила трьох дочок — найменшій було три місяці, старшим — три і п'ять років. Побрався Воркун вдруге, з Ганною, яка змалку бідувала, залишившись сиротою. Добра жінка, доглядає чужих дітей, як своїх. А народила ще Тодорка, він вже й помічник батьків, з 12 років ковалює, потім з'явилися на світ Ярослав, Василь, Єлизавета, Роман, Богдан, Дмитро... Є ще Марійка, Софія, Володимира, буде ще дитина. Всіх треба годувати, одягати. А які тепер з кузні прибутки? Вже з 1923 року неврожай, більше третини селян виїхали на заробітки в Америку, Канаду, Францію, Бразілію й Аргентіну. У селі — 36 чоловік, у яких ні землі, ні роботи. Є лише п'ять міцних господарів, які мають 875 моргів ріллі, а на 487 сімей припадає 2,7 тисячі моргів землі, або по 4-5 моргів на родину з п'ятишести чоловік,— як з того жити?

Воркун писав, що святого хліба вистачить до різдва. Часом допомагає графиня Квятковська — як підкує їй коня, дає злотого. Але то раз на місяць. Хотів Воркун купити морг поля, але пані графиня порадили перейти в католицьку віру, інакше не продадуть...

Запевняв коваль митрополита, що біда його з кожним роком гірша. Мучать податки. Від свого клаптя грунту, щоб сплатити поземельний податок 1928 року, продав він півтора центнера жита, от діти тепер і без хліба залишилися. Та ще треба заплатити комунальний, дорожний податки, за хату, стодолу і кузню. То часто так буває, що нема за що купити білої солі, беруть сіру і в одній солоній воді декілька разів варять картоплю. Цукру діти майже не бачать. За коробку сірників треба

заплатити 10 грошів, а то чотири яйця. То менші хлопці пильнують вогню в кузні — півсела бере з нього жар, щоб розпалити в печі, а кожний сірник розділяють на дві, а то й три скіпочки. Ще дітей треба одягнути, послати до школи, але немає в чому — черевики коштують п'ять злотих, одіж — двадцять, а де їх взяти?..

Молив Воркун митрополита про допомогу. Врешті вона надійшла: один злотий. Один злотий від людини, що приблизно в той же час, звертаючись із пастирським посланням до безробітних, лицемірно писала: «Ті, що просять, відкликаються не раз на євангельську обітницю: «Просіть і дасться вам». Ті слова відносяться не до прохання до людей, а молитви до бога...» А далі давалася порада частіше відвідувати церкву, де віруючі мають складати свої гроші в таріль для допомоги безробітним. Послання закінчувалося словами: «Християнин повинен використовувати безробіття на молитву і молитвою випрошувати поміч на життя».

Просив у всевишнього допомоги і Гриць Воркун, як і сотні тисяч трудящих Західної України. Просив — не допросився. Ганна Василівна згадувала, як збирала кропиву, лободу, щоб хоч якось нагодувати велику сім'ю...

А у Воркуновій кузні говорили: кожного року Шептицький пересилає до Ватікану понад 5 мільйонів злотих, з яких 500 тисяч мав одержувати державний секретар Пачеллі. Митрополит сподівався, що він допоможе здобути сан кардинала. 12 березня 1939 року Пачеллі був обраний папою під іменем Пій XII, але Шептицький так і не став кардиналом. Може, мова про мільйони від кир Андрея була брехнею? Лише після війни, коли було опубліковано таємні документи, стало відомо, що це справді було так...

...Прийшло надвечір'я сонячної неділі 17 вересня. Загін кіннотників не зупиняючись проїхав селом на Тернопіль. У Черниховцях залишилось троє червоноармійців, які роз'яснили, що Радянський уряд, аби не віддати під фашистське ярмо українське та білоруське населення Польщі, прийняв рішення взяти під захист життя і майно населення західноукраїнських земель.

Раділо село. Відбувся мітинг, на якому прийняли вітання командуванню Червоної Армії. Вже другого дня в селі було встановлено Радянську владу.

А що ж Воркуни?

Григорій один із перших увійшов до складу ініціативної групи по створенню в селі колективного господарства. Найстарша дочка, Марійка, восени 1939-го вступила до комсомолу, пішла працювати вихователькою у дитячий садок. Згодом Збаразький районний комітет ЛКСМУ направив її старшою піонервожатою в Черниховецьку семирічку.

У село прийшло нове життя. Споруджувався сільський Будинок культури. Комсомольці, очолювані Марійкою Воркун, наступали на неписьменність. У селі більше половини населення не вміло ні читати, ні писати: їх навчали у гуртках лікнепу.

Січень 1941. Перші збори сільської бідноти, які вирішують створити колгосп «Червона Україна». До нього вступають 32 родини. Серед них сім'ї Григорія Воркуна, Василя Мазуренка, Теодора Кикотя, Данила Комара, Ярослава Драганюка, Данила Клоса, Федора Кривого, Луки Клоса. Головою обирають Йосипа Баб'яка — теж коваля, учня Григорія Воркуна.

Та у Львові, в соборі святого Юра, не могли змиритися з тим, що заможнішав простий люд. Від Шептицького на Тернопільщину прибувають гінці, які заспокоюють: з Ватікану надійшло повідомлення, що «виняткове становище» триватиме недовго, й митрополит мусить знати все, що діється у парафіях; слід всіляко запобігати братанню віруючих з комуністами, представниками радянської влади, створити такі умови, щоб більшовики почувалися в Галичині чужими. В 1940 році нелегально вийшла брошура Й. Сліпого «Головні правила сучасного душпастирства», в якій було детально викладено техніку підривної роботи душпастирів уніатської церкви проти радянської влади.

...У Черниховці гітлерівські банди прийшли 6 липня 1941 року. Почали з того, що ліквідували колгосп і ство-

рили так зване «державне господарство», в якому змушували працювати колишніх бідняків. А унівські прислужники з благословення священика розпочали терор проти радянських активістів.

Того ж дня на парафії вивісили прапори зі свастикою. До всіх було доведено послання А. Шептицького від 5 липня 1941 року до духовенства і віруючих: «Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за освободження від ворога. У тій важній історичній хвилі взиваю вас до вдячності для бога, вірності для його церкви, послуху для влади, усильної праці для добра батьківщини...

Щоб всевишньому подякувати за все, що дав, і просити потрібних ласк на майбутнє, кожний душпастир відправить в найближчу неділю по отриманні цього заклику благословленну богослужбу, а по пісні «Тебе бога хвалим...» внесе многолітствія побідоносній армії німецькій і українському народові.

Дано у Львові, 5 липня 1941 р. Андрей, митрополит».

І місцевий священик Богатюк постарався. В суботу ввечері та цілий день у неділю гули церковні дзвони. Служба божа розтягнулася на декілька годин. Парох виголосив проповідь, у якій паплюжив Радянську владу, активістів, закликав віруючих чинити з ними за вимогами воєнного часу.

На ці заклики негайно зреагували члени місцевої організації ОУН, релігійні фанатики. Схопили перших активістів Василя Мазуренка, Теодора Кикотя, Данила Комара, Ярослава Драганюка, Федора Кривого, Данила і Луку Клосів, знущалися над ними, потім зв'язали колючим дротом, підводою завезли в Шляхтинецькі гаї і там розстріляли. Був убитий і Йосип Баб'як.

Того ж дня до хати Воркунів вдерся сусід-оунівець Кіндрат з сокирою в руках — хотів убити комсомолку Марійку. Але вона заховалася. Місцеві поліцаї вистежили її і разом з 58 дівчатами та юнаками відправили на каторжні роботи до Німеччини.

...Стою біля колишнього парафіяльного будинку і думаю: якби ці напіврозвалені стіни могли говорити, скільки гіркої правди розповіли б вони про злочини, вбивства, грабунки, до яких були причетні «святі отці» Курдидик, Мацелюх, Богатюк...

Черниxівчани не забули про злочинну спілку сільського війта Нестора Кальби зі священиками Мацелюхом та Богатюком. Кальба призначав високі податки, контигент (обов'язкові поставки) худоби, зерна, інших продуктів. Завжди у більших, ніж належало, розмірах. Коли селянин не міг своєчасно розрахуватися — накладав штраф, примовляючи: «Один господь може тебе помилувати». І «винний» йшов до священика, ніс останню курку, пару соток грішми, ставав на коліна і просив, молив допомоги. Богатюк допомагав — другого дня Кольба був поблажливіший, трохи знижував розмір податку чи поставок, але з таким розрахунком, щоб значна частка залишилася і для «господа бога».

Ніколи черниxівчани не забудуть їхньої участі у «вербункових» комісіях, які набирали 1943 року юнаків до створеної Шептицьким, Сліпим і їх спільниками-оунівцями дивізії СС «Галичина». Обманом, залякуванням вдалося завербувати з їхнього села кількох хлопців, які загинули невідь за що. Їх смерть на совісті греко-католицької церкви, українських буржуазних націоналістів. Боячись народного гніву, священик Євген Мацелюх утік на Захід ще 1943 року, Богатюк і Кальба навесні 1944-го. Тепер їх шляхи знову зійшлися у США і Канаді, де вони продовжують свою каїнову службу.

Та й у Чернихівцях після їхньої ганебної втечі ще довго відчувався дух «святих» отців, які більше служили гітлерівцям, ніж богу. Окремі одурманені ними юнаки залишалися у бандерівських бандах. Вони виконували настанову Шептицького: «Де треба дійте молитвою, а де — рубайте мечем».

7 березня 1944 року до Чернихівців вступили бійці 4-го гвардійського Кантемирівського корпусу. У запеклому бою за визволення села загинув Герой Радянського Союзу М. А. Курятников. Ряди бійців поповнили 430 черниxівчан, 82 з них

Нова сільська восьмирічна школа. Сюди привів Т. Г. Воркун своїх онучок Оксану та Марійку.

повернулися з урядовими нагородами, 181 поліг на полі битви.

Знову закипіло, завирувало життя. Веселіше стало в хаті Воркунів. Ганна Іванівна розповідала мені:

— Ми наче знову на світ народилися. Радянські солдати, командири допомагали чим могли. Понад три з половиною роки в хаті хліб був лише на свято, а так жили кропивою, грибами. А тут — хліб, пшоно, діти до солдатської кухні бігають. Та сталося нещастя — несподівано помер чоловік. Я сама з чотирнадцятьма дітьми залишилася, наймолодше щойно народилося. Думала, пропадемо. Але ні, Радянська влада допомогла, всі вижили. А якраз через рік присвоїли мені звання «Мати-Героїня»...

Вона була справжньою героїнею. Невисока, худорлява, з виду непоказна, ця жінка мала в собі ті незбагненні сили, що їх дає велика любов до рідної землі, до кожної дитини, в якій мати бачить у майбутті себе, свій народ.

І мені захотілося зустрітися з дітьми Ганни та Григорія Воркунів, з їх внуками і правнуками через 40 років після того пам'ятного дня визволення Черниховців від гітлерівської неволі.

Прабатьківська садиба Воркунів, у якій живе найстарший син Теодор Григорович з сином Ігорем та його сім'єю, за останні роки змінилася невпізнанно: ось простора веранда, на подвір'ї — гараж з літньою кухнею, господарські споруди і в затишку... маленька кузня. Тут ми й застали господаря.

— Не можу без кузні,— пояснив Теодор Григорович. — Відколи себе пам'ятаю — завжди гуде міх, дзенькотять молоточки і гупають молоти. Хоч другий рік на пенсії, але без роботи не сиджу. Коли треба — йду трактористам допомогти, а так — отут. Майстерня примітивна, але в ній є все, що треба. Коня підкувати, різні господарські речі виготовити... Що хто попросить — усе роблю. З різних відходів, всякого лому зробив гратки для парканів, оздоби різні, щоб гарно було. Люблю красу у житті, в праці теж...

З весни 1944 Теодор Григорович став годувальником великої сім'ї. Малих братів та сестер треба було вдягнути, нагодувати, вивчити.

— Допомагали менші — Богдан, Василь, Ярослав,— згадує він. — Відразу після війни робили ковальку для всього села. А це не мало — 570 дворів. А тепер на тому ж ковадлі мій брат Ярослав ремонтує колгоспний реманент.

Нашу розмову перебив прихід двох дівчат в однакових рожевих суконьках.

— Дідусю,— защебетала менша,— а ми з татусем «Москвичем» у Тернопіль їздили. Там цирк з Праги виступає, є слони, і ведмеді, і...

— Це — внучки Оксана і Марійка. Син Ігор у колгоспі водієм автомашини, невістка моя — вихователькою у дитячому садку, тут, у будинку поруч.

— А школа навпроти! — втрутилася Оксанка. — Я йду в перший клас, а читати вмію з трьох років, і казала вчителька, що зі мною буде важко. Ходімо, дідусю, сьогодні прощатимемося з садком...

Новий, сучасний будинок колгоспного дитячого садка. На зеленому лужку граються діти колгоспників,— їх батьки спокійно працюють у полі, на тваринницькому комплексі. В господарстві — понад 4000 гектарів ріллі, 56 тракторів різних марок, понад дві з половиною тисячі голів великої рогатої худоби.

Через дорогу — теж недавно споруджений корпус восьмирічної школи.

— У новому приміщенні,— розповідає директор восьмирічки Василь Федорович Кухарський,— є можливість вести навчання за кабінетною системою з використанням усіх необхідних технічних засобів. Маємо непоганий спортивний комплекс, їдальню. Дітей навчають 24 висококваліфіковані педагоги з вищою освітою.

У школі працює двоє вчителів, які кілька років тому були її випускниками. Ще шість вихованців — у інших школах Збаразького району, а всього з неї вийшло 19 наставників: цілий педагогічний колектив. Та ще десять закінчили педагогічні училища.

— Випускниками нашої школи,— додає заступник директора Галина Дмитрівна Плисюк,— можна також укомплектувати районну поліклініку — серед колишніх учнів 16 лікарів, 26 фельдшерів і медсестер. Ще семеро наших вихованців навчаються у Тернопільському медичному інституті. З села вийшло 9 агрономів, 7 зоотехніків, більшість з них працюють у чернихівському колгоспі імені Радянської Армії. Перелічити всіх неможливо — є інженери, офіцери, вчені, спеціалісти багатьох галузей народного господарства. І це з села, де до 1939 року школа не мала навіть власного приміщення.

Школа виховала сотні чудових механізаторів, тваринників. Звичайно, цьому сприяє і те, що в селі

працюють Будинок культури, бібліотека, медичний пункт, дві крамниці, майстерні побутового обслуговування. В Чернихівцях є де відпочити, купити необхідні речі, а купити є за що — на рахунку колгоспників в місцевій ощадкасі більше 800 тисяч карбованців. За останні роки тут всі хати перебудовано на сучасні котеджі, в багатьох оселях є кольорові телевізори, холодильники, пральні машини. Та ще 58 «Жигулів» і «Москвичів», сотні важких мотоциклів у гаражах односельців.

Врешті, нічого дивного тут немає — так живуть всі радянські люди. Між них і сім'ї Воркунів.

Їдемо в Зарубинці. Це недалеко, якихось 15 кілометрів. Тут бібліотекою — філіалом централізованої бібліотечної системи — завідує дочка Григорія Воркуна Ольга Могильська. Коли ми прийшли, вона саме поповнювала новинками тематичну полицю «Людина. Суспільство. Релігія». Розговорилися про

Дочка Григорія Воркуна Ольга Могильська завідує бібліотекою-філіалом централізованої бібліотечної системи в селі Зарубинці.

Коваль
Теодор Григорович Воркун.

Онука Теодора Григоровича Воркуна Оксана, збираючись до школи, дарує букет квітів своїй меншій подрузі по дитячому садку Наталці.

Фото Леоніда Павлюка.

працю, про дітей, згадали матір Ганну Іванівну.

— Лише почую, як летить бджілка,— мені матуся згадується, така ж маленька, жвава, так і в'ється коло нас, діток. Ніколи не сказала прикрого слова, ніколи не крикнула. Але сама від світання до пізньої ночі на ногах. Мені навіть важко подумати — чотирнадцятеро дітей. І кожне з нас, як тільки на ноги спиналося, хотіло чимось мамі допомогти.

Я запитав, чи дуже велика тепер родина Воркунів. Ольга Василівна замислилася.

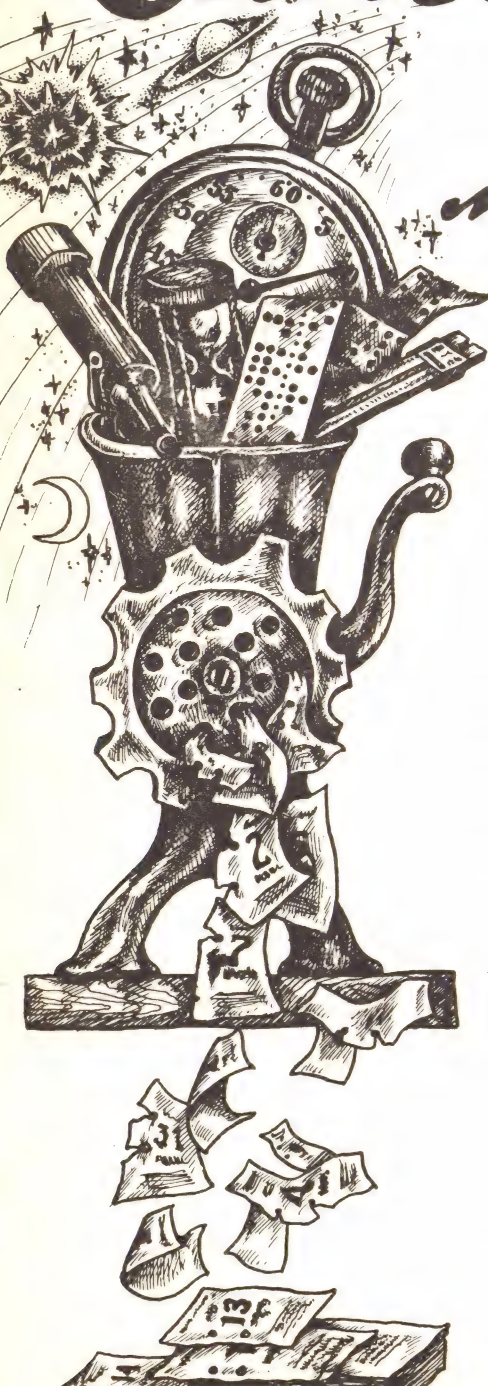
— Одразу й відповісти важко. З нас чотирнадцятьох залишилося тринадцятеро — дев'ять років тому трагічно загинув Роман, який був механізатором у колгоспі. Сестри Марійка, Володимира і Ганна живуть у Черниховцях. Богдан — зварювальником на шахті у Червонограді, Василь працював на комбайнобудівному заводі в Тернополі, тепер на пенсії, Ярослав у Черниховцях ковалює, Григорій там же токарем, Єлизавета в Байківцях біля Тернополя, Дмитро водієм автомашини в Збаражі. У всіх нас — по двоє-четверо дітей, та і в дітей вже є діти. Всіх більше п'ятдесяти. Хочете когось бачити? Заїдьте у Максимівку до Данки, дочки сестри Софії. Вона вчителює. І вірші пише. Друкується у тернопільській молодіжній газеті «Ровесник», інших періодичних виданнях.

Заговорили про релігію та атеїзм.

— Глибоко віруючих у нашій родині не було,— сказала Ольга Василівна. — Мати майже ніколи в церкву не ходила, часу їй на це бракувало, хоч хотіла, щоб на різдво чи великдень все було «як у людей», традицій дотримувалася. А після історії з тим злощасним злотим від Шептицького зовсім розчарувалася в богові та його представниках на землі...

Збаразький район
Тернопільської області.

Календар: минуле, сучасне, майбутнє

Марк
ГІТЕЛЬМАН

Минають одна за одною миті людського життя. Неможливо зупинити їх. Але, напевно, відтоді як людина почала відчувати себе розумною істотою, вона намагалась опанувати біг часу. Якщо не опанувати, то хоч навчитись визначати, так би мовити, швидкість, з якою пливе по річці часу. Здавна виникла у людей потреба передавати іншим відомості про ті чи інші події так, щоб була зрозуміла їх послідовність, потреба передбачати настання різних важливих моментів у житті.

Як інструмент виміру часу, виник календар. До речі, слово «календар» прийшло до нас із Древнього Риму. «Календаріум» означає «боргова книга». Боржники виплачували проценти по позиках першого числа кожного місяця. Інше пояснення пов'язує слово «календар» зі словом «каларе», тобто «оголошувати» (жерці, яким був доручений лік часу, оголошували початок кожного наступного місяця).

Але перший календар виник, безперечно, задовго до появи Риму. Давно, дуже давно люди помітили повторюваність різних явищ природи. Ріки розливаються через певні проміжки часу; птахи прилітають, відлітають і знов прилітають і так далі. Головними віхами у цьому круговороті природи були проміжки часу між двома сходами Сонця, між двома появами повного Місяця та між двома настаннями певної пори року. Тепер ми розуміємо, що в ос-

нові повторюваності цих явищ лежать три фактори: Земля обертається навколо своєї осі (23 години 56 хвилин 4 секунди — доба), Місяць обертається навколо Землі (29 діб 12 годин 44 хвилини 3 секунди — місяць), Земля обертається навколо Сонця (365 діб 5 годин 48 хвилин 46 секунд — рік).

Початок року стародавні люди пов'язували звичайно з найбільш важливою для них подією року. У єгиптян це був початок розливу Нілу, у шумерів — Євфрату, на тихоокеанських островах Самоа рік починався з появою великих косяків риби. Проміжки між цими подіями приблизно дорівнювали астрономічному року.

Обчислення великих проміжків часу, тобто ер, вже цілком пов'язане з людською історією. Так, наприклад, у Стародавній Греції ери обчислювали від падіння Трої або від початку Пелопонеської війни. Історик Фукідід вів лік років від вигнання афінського тирана Пазистрата. Відомий лік років за давньогрецькими Олімпійськими іграми. Часто ери обчислювали за правлінням царів та імператорів. Так, з початком правління римського імператора Діоклетіана історики почали лічити час у роках його ери. Поняття «наша ера», ера «від різдва Христового», з'явилось лише через кілька століть після смерті цього монарха. На той час панівною релігією в Римі стала християнська. І вчений-чернець, наставник одного з монастирів Діонісій Малий виступив проти ведення хронології в роках ери Діоклетіана (адже той був ворогом християн). Він запропонував обчислювати час від дати народження Ісуса Христа. Оскільки така подія у жодній з хронік не значиться, Діонісій Малий вирішив пов'язати міф з подією достовірною. А саме: 532 роки тому мало місце цікаве астрономічне явище — у день рівнодення відбулося сонячне затемнення. З погляду Діонісія, це було безперечною вказівкою на шукану дату. І він впевнено написав, що живе у 532 році від різдва Христового. Візантійські церковники віднесли дату народження Христа на 5508 рік іншої, теж міфічної ери — від «створення світу». Заснована ця дата на релігійних сказаннях стародавніх народів Близького Сходу.

Літочислення від різдва Христового утвердилося не відразу. В офіційних церковних документах його згадано вперше в 742 році нашої ери. А обов'язкове датування різноманітних документів глави католицької церкви роком від різдва Христового починається лише з середини XV століття. При цьому на всіх документах зберігається і дата від «створення світу».

Але не тільки відправними точками для обчислення ер різняться календарі в різних народів. Вище наведені точні дані про тривалість доби, місяця й року. Як бачимо, в році не вміщується ціле число діб і місяців. Саме тому неможливо виробити абсолютно точний календар. Тим-то в історії розвитку календаря в різних народів можна знайти найрізноманітніші системи літочислення, які поступово змінювались у бік подальшого уточнення — наближення календарного року до астрономічного.

В основу календарів покладався або видимий рух Місяця (місячні календарі), або Сонця (сонячні календарі), або видимий рух їх обох (місячно-сонячні календарі).

До нашого часу існує традиційний місячний календар у В'єтнамі та інших країнах Південно-Східної Азії. У цьому календарі роки об'єднані в цикли. В кожному з них 60 років. Назва кожного року складається з двох частин. Перша береться з десяти так званих «небесних гілок». Символами цих гілок є п'ять «стихій» (дерево, метал, вогонь, земля, вода) у різних формах: Дерево, що росте, Зрубане Дерево, Блискавка, Фіміам, Необроблена Земля, Оброблена Земля, Мінерал, Метал, Морська Вода, Річкова Вода. Друга частина назви береться з дванадцяти «земних гілок», які мають назви тварин: миші, буйвола, тигра, кішки, дракона, змії, коня, вівці, мавпи, курки, собаки та свині. 1984 рік, наприклад, за цим календарем — це рік Блискавки та Буйвола. 1983 рік був роком Зрубаного Дерева та Миші. Як ми знаємо, місячний місяць становить близько 29,5 діб, тому й місяці в цьому календарі мали тільки по 29 і 30 днів, а рік — 354 або 355 днів.

Для виправлення цієї похибки раз на два або три роки (а загалом сім разів на дев'ятнадцять років) вводився додатковий тринадцятий місяць, і рік тривав 383—384 дні. Таким чином, середнє відхилення календарного року від астрономічного за шістдесятирічний цикл було дуже незначним. День настання Нового року за цим календарем — блукаючий і припадає звичайно на кінець січня — початок лютого. У В'єтнамі це свято весни, адже саме в цей час починається весняна сівба рису.

Інший цікавий місячний календар — «хіджра» — календар мусульман. Єдиною найголовнішою вимогою до цього календаря було те, щоб початок кожного календарного місяця припадав на появу нового Місяця. Тривалість місяців, таким чином, також дорівнювала 29 (пусті) або 30 (повні місяці) дням, а в році було 354 дні. В зв'язку з цим початок кожного місячного року наставав на одинадцять днів раніше, ніж астрономічного. Новий рік при цьому припадав по черзі на всі пори року і обходив їх приблизно за 33 роки. Щоб виправити таке становище, на кожні 30 місячних років вставляли 11 високосних років з 355 днів. Загальна похибка циклу становила лише +0,01 дня. Проте користуватися цим календарем було дуже важко. Більш точне визначення (тобто пора року, до якої належить ця дата) потребувало складних обчислень. Незважаючи на такі складності, хіджра існує і в наш час. Народи мусульманського світу — араби, іранці, афганці та інші — продовжують користуватися нею паралельно із сучасним загальновживаним календарем. Справа в тому, що початок ери мусульманського календаря (16 липня 622 року) припадає на перший день того року, коли пророк Мухаммед — засновник мусульманської релігії — переселився з Мекки в Медіну, переслідуваний ворогами (до речі, хіджрою спочатку називалось саме це переселення, а потім назва перейшла і на календар). Тому знехтувати хіджрою для мусульманина значить знехтувати ісламом.

Те саме можна сказати й про інші стародавні календарі. Всі вони тісно пов'язані з релігією, з обожуванням людей або явищ природи.

Не був винятком і перший з відомих нам сонячних календарів — календар Стародавнього Єгипту. Його виникнення відносять до IV тисячоліття до нашої ери. Тут в основу було покладено той факт, що початок розливу Нілу приблизно збігається з появою на небосхилі яскравої зірки Сотіс (нині вона відома під назвою Сіріус). Можливість передбачити розлив Нілу за першим сходом Сіріуса давала змогу регулювати всі польові роботи, а оскільки це було життєво важливо для землеробського Єгипту, то й каста жерців, яка стежила за зірками, здобула панівне становище в країні.

Перша поява Сіріуса у стародавні часи припадала приблизно на 19 липня. І цей день вважався початком року. Перший місяць року називався ім'ям бога Тота. Рік тривав від початку одного розливу Нілу аж до іншого, або від першої появи Сіріуса до наступної, й поділявся на три сезони. В кожному з них було по чотири тридцятиденних місяці, кожний з яких, у свою чергу, мав по три десятиденних декади. Отже, як бачимо, рік за таким календарем мав складатись з 360 днів. Але між двома появами Сіріуса минає близько 365 днів. Тому після дванадцяти місяців у календарі було ще п'ять додаткових днів, які не належали до жодного з місяців. Вони присвячувались «народженню богів». Та була ще чверть доби — на стільки астрономічний

рік перевищував 365-денний. Ця похибка призводила до того, що початок року в календарі Стародавнього Єгипту був блукаючим. Жерці з релігійних міркувань довго не хотіли змінювати календар, щоб узгодити його з астрономічним роком.

Єдиною спробою виправити таке становище була реформа царя Евергета (III століття до нашої ери). За нею через кожні чотири роки перед початком Нового року треба було додавати ще один день — день свята богів Евергета. Та ця реформа так і не була втілена в життя на той час.

Лише через три століття, коли Єгипет підпав під владу Риму, імператор Август Гай Октавій запровадив календар з поправкою Евергета у тодішній столиці Єгипту — Александрії. Тому і називається така система ліку часу александрійською. Вона збереглась до наших днів у Ефіопії. І недаремно. Адже простота александрійського календаря надзвичайна — всі місяці, квартали і півріччя мають однакове число днів. Кожен день кожного тижня припадає на одне і те саме число в усіх місяцях. Коли ми звернемось до проектів реформи сучасного календаря, який не є «нащадком» александрійської системи, то побачимо, що всі вони спрямовані на досягнення майже тих самих переваг, які були характерні для календаря стародавньої Александрії.

Проте існували календарі, яким досить важко знайти аналоги. Так, стародавні полінезійці лік діб вели не за днями, а за ночами. Кожна ніч мала свою назву або номер. Цікавими були календарі корінних жителів Центральної та Південної Америки. Місяць у них мав, здебільшого, лише двадцять днів. А тривалість року була різною. У тольтеків, які жили в долині Мехіко,— лише 260 днів. А жерці народу майя з півострова Юкатан вміли вимірювати сонячний рік з точністю до однієї хвилини. Це давало їм можливість точно передбачати різноманітні небесні явища, наприклад, затемнення Сонця та Місяця.

Повернімося знов у Європу, на територію, яку населяли племена східних слов'ян. Велика кількість археологічних знахідок, зроблених на Україні, в Молдавії, Білорусії та Росії, свідчить про те, що вони знали календар вже в II—IV століттях нашої ери. Рік у них складався з 12 місяців, назви яких походили від характерних природних явищ. Ці назви значною мірою збереглись в сучасній українській та білоруській мовах.

Назви ж місяців, прийняті нині у російській мові, прийшли до нас із Древнього Риму. Виникнення календаря у цій стародавній державі відносять до IX—VIII століть до нашої ери. На відміну від інших описаних календарів, він не був ані сонячним, ані місячним і мав виключно аграрний характер. Рік складався з десяти місяців і починався з 1 березня. Перші чотири місяці називались на честь богів і явищ природи — Мартіус (на честь бога війни Марса), Апріліс (від слова «аперіре» — оновлення природи), Майус (на честь богині — покровительки природи Майї) та Юніус (на честь богині — покровительки жінок Юнони). Місяці з п'ятого по десятий називались за порядковими номерами — Квінтіліс, Секстіліс, Септембер, Октобер, Новембер, Децембер. Зрозуміло, що цей календар був ще дуже недосконалим.

Вже близько 700 року до нашої ери до нього за наказом правителя Риму Помпілія приєднали ще два місяці — Януаріс (на честь дволикого бога Януса) і Фебруаріус (на честь бога мертвих Февруса).

Рік, в якому стало 355 днів, закінчувався ними. Початок кожного місяця визначали жерці, стежачи за появою нового Місяця. (Таким чином був здійснений перехід до примітивної форми місячно-сонячного календаря). Причому на відміну від інших календарів, у яких довші місяці мали по 30 діб, подовжені місяці у римлян були 31-денні. До того ж місяці різної тривалості не чергувалися рівномірно. 29-денних місяців було сім, 31-денних — чотири, а Февруаріус складався лише з 28 днів. Такий рік був дуже далекий від ідеального. Різниця з сонячним роком, яка становила 10,5 діб, призводила до того, що вже через три роки календар переставав відповідати природним порам року. Виникала необхідність у додатковому місяці. Але релігійні міркування не дозволяли додавати в кінці року навіть один день. Жерці, які відповідали за облік часу, знайшли «вихід». Додатковий місяць Мерцедоній (він мав 22 або 23 дні) починався після 23 Февруаріуса. А вже по закінченні Мерцедонія йшли п'ять днів Февруаріуса, які залишились. Але й це не вирішило проблеми. Замість того, щоб додавати Мерцедоній регулярно раз на два роки і вчасно оголошувати про появу нового місяця, жерці робили це, коли їм заманеться, пересуваючи, таким чином, початки років і місяців з корисливими цілями. Це давало змогу, наприклад, змінювати строки всіх боргових платежів, що, як уже говорилось, мали проводитись першого числа кожного місяця. Плутанина була така, що свято жнив опинилося посередині зими, а свято бога виноградарства і виноробства Бахуса римлянам доводилось справляти замість осені навесні.

Кінець такому становищу поклав Гай Юлій Цезар. У 46 році до нашої ери, користуючись порадами єгипетського астронома Созігена, він провів реформу, створивши календар, названий на його честь юліанським. Цей календар, поширившись на всю Європу, проіснував багато століть і зазнав деяких змін лише в пору середньовіччя.

В юліанському календарі місяці мали звичну для нас кількість днів. Сім з них були 31-денні, чотири 30-денні, а Февруаріус залишився 28-денним. Загальна тривалість року становила 365 днів. Початок року був перенесений на 1 Януаріуса. Для узгодження календарних і астрономічних років обчислення велось за чотирирічними циклами. Кожний рік, число якого ділилося на чотири, подовжувався на одну добу, яка розташовувалась, як і Марцедоній, між 23 і 24 Февруаріуса. Своє місце в кінці місяця вона зайняла значно пізніше. Цей рік тепер називається високосним.

Новий календар утверджувався досить довго. Після вбивства Юлія Цезаря у 44 році до нашої ери жерці знов почали заплутувати календар, роблячи високосним замість кожного четвертого кожний третій рік. І лише з 7 року нашої ери, коли у Римі правив імператор Гай Юлій Цезар Октавіан, почалось правильне застосування юліанського календаря. Остаточного свого вигляду календар набув після того, як п'ятий і шостий його місяці на честь Гая Юлія Цезаря та Августа Гая Октавія (так звали його перед тим, як він став імператором) було перейменовано на Юліус та Август. Юліанський календар у поєднанні з відліком років від різдва Христового, тобто юліанський стиль, утвердився в середньовіччі у всій Західній Європі, де панував католицизм.

А на території Київської Русі, після введення християнства, панівною стала православна церква, яка походить з Візантії. Це призвело до утвердження ери «від створення світу». При цьому рік починався

з 1 березня (відповідно до початку польових робіт), а з кінця XV століття — з 1 вересня (як у Візантії). Крім того, існував так званий благовіщенський календар, за яким початок року припадав на день благовіщення і весняного рівнодення. Кінець безладдю поклав лише Петро І. За його указом від 19 грудня 7208 року від створення світу початок року був перенесений на січень, і після 31 грудня цього року почався новий, 1700 рік — вже за юліанським стилем.

Однією з найважливіших проблем християнської церкви, у вирішенні якої календар мав стати опорою, було обчислення дат церковних свят, зокрема пасхи. Це свято припадало на один із днів весняного рівнодення. У 325 році відбувся Нікейський церковний собор, який ухвалив назавжди пов'язати день весняного рівнодення з 21 березня за юліанським стилем (у цей рік рівнодення припадало саме на 21 березня). Але середня тривалість року, яка становила за цим календарем 365 діб і 6 годин, була трохи більша за справжню. Невелика, здавалось би, похибка в 11 хвилин і 14 секунд за 128 років виростала до цілої доби, і день весняного рівнодення поступово відходив від 21 березня. Вчені ченці, так звані пасхалісти, заплутувались у своїх розрахунках, і проголошені ними дати свята пасхи не збігалися з потрібним днем — першою неділею після весняного рівнодення і повного Місяця — інколи мало не на цілий тиждень.

Тому вже з XIV століття почались спроби уточнення календаря. Перший з відомих нам проектів реформи запропонував у 1324 році вчений Никифор Григора. Та ні цей проект, ні інший, який був висунутий у 1373 році Ісааком Агріром, не були прийняті з політичних міркувань. Це питання розглядав і п'ятий лютеранський собор (1512—1517 роки), на який був запрошений Міколай Коперник. Коперник запропонував відмовитись поки що від реформ, оскільки, з його погляду, справжня тривалість астрономічного року була визначена ще не досить точно.

Реформа була проведена лише в другій половині XVI століття. Проект реформи створив у 1576 році італійський астроном Луїджі Ліліо. Папа Григорій XIII у 1586 році зібрав спеціальну комісію з астрономів і духовних осіб, яка схвалила проект. Реформа складалася з двох частин. Перша була спрямована на врегулювання вже існуючої похибки у вимірі часу, яка на той час становила 10 днів. Для цього п'ятниці 5 жовтня 1582 року була присвоєна дата 15 жовтня. Завдяки цьому в наступному 1583 році весняне рівнодення повернулося на 21 березня. Таким чином здійснили перехід на новий, григоріанський стиль. Друга частина реформи була спрямована на те, щоб запобігти утворенню нової похибки. Для цього треба було зменшити тривалість кожного 400-річчя приблизно на три дні. Тому роки, якими починаються віки, мали надалі бути високосними тільки в тому випадку, коли вони ділитимуться на 400 (1600 і 2000 роки — високосні, 1700, 1800 та 1900 роки — ні). Григоріанський календар, таким чином, значно точніший за юліанський. Похибка в одну добу накопичується в ньому лише за 3300 років.

Одразу ж після затвердження григоріанський календар було запроваджено в більшості католицьких країн. Але в тих країнах, де панували інші церкви, введення нового стилю надовго затрималось. Так, у Прусії перехід відбувся в 1610 році, в Англії та Швеції — лише в 1752-му. Після цього юліанський стиль залишився тільки в країнах з православною церквою — Росії, Греції та деяких

інших. Православна церква не бажала змінювати дні своїх свят — йти слідом реформи за папою. Уряд царської Росії підтримував її в цьому. І тільки після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відокремила церкву від держави, декретом Ради Народних Комісарів від 24 січня 1918 року новий календар, як більш точний, було введено в дію на території Росії. За цим декретом 1 лютого 1918 року було перейменовано у 14 лютого (за 3,5 століття після 1582 року похибка юліанського календаря збільшилась до 13 днів). Останніми в Європі перейшли на григоріанський стиль Румунія, Югославія та інші балканські країни. Сталося це в 1923 році.

Ось таким довгим і заплутаним виявився шлях розвитку сучасного календаря, який здається нам звичним і простим у користуванні. Проте придивімося уважніше — чи справді він такий простий і зручний? Й одразу ж стануть помітні його недоліки, які можна поділити на три групи.

По-перше, наявна різниця з астрономічним роком у 26 секунд хоч і не скоро, але дасться взнаки, календар знову почне відчутно відставати.

По-друге, чому сьогодні, коли в більшості країн світу церква відокремлена від держави, коли людство вийшло у космічний простір і опановує таємниці атомного ядра, ми повинні лічити роки від різдва Христового, а місяці називати іменами давньоримських богів та імператорів?

І, нарешті, по-третє, сучасний календар є досить невдалим з господарської точки зору. Місяці мають різну тривалість (від 28 до 31 дня), квартали також не однакові (90, 91, 92 дні), тижні розбиті між місяцями та кварталами. Внаслідок цього числа місяців не припадають на одні й ті самі дні тижня. Все це створює значні труднощі, наприклад, при плануванні, ускладнює розрахунки заробітної плати. А згадаймо, як нерідко перед святами доводиться видавати спеціальні укази про перенесення робочих днів. Та й кожен з нас мусить щоразу братися за календар, щоб підрахувати, наприклад, на який день тижня припадає день народження або з якого числа краще йти у відпустку.

Всі ці недоліки привели до багатьох спроб реформи григоріанського календаря.

Були спроби змінити календар і в дореволюційній Росії. У 1899 році проект календарної реформи запропонував великий учений Д. І. Менделєєв. З його ініціативи при Російському астрономічному товаристві було створено офіційну комісію по реформі календаря. За проектом Менделєєва, з юліанського календаря треба було виключати один день за кожні 128 років. При цьому календар ставав би практично точним. В основу відліку місяців треба було покласти александрійську систему (12 місяців по 30 днів і 5 або 6 додаткових днів у році). І, нарешті, треба було відмовитись від ліку років од різдва Христового і взяти натомість якунебудь історично точну подію. Всі положення цього проекту зачіпали інтереси православної церкви, тому в умовах царської Росії дістати підтримку уряду він, звичайно, не міг.

Інший російський проект реформи календаря належав видатному вченому К. А. Тімірязєву.

У 1953 році на пропозицію Індії реформою календаря зайнялась Організація Об'єднаних Націй.

Зараз на розгляді в ООН перебуває ціла група проектів. Є серед них і радянські. Один з них — так званий «проект-мінімум». За ним 31 грудня переноситься з четвертого кварталу року в перший квартал наступного і перейменовується у 0 січня — святковий День Нового року. 0 січня (і 29 лютого у високосних роках) виключається лише з тижневого ліку. Перший робочий день року припадає на 1 січня. Останні дні року, 29 і 30 грудня,— це завжди субота і неділя. Кожний рік і квартал має, таким чином, ціле число тижнів.

Хочеться вірити, що більш досконалий єдиний всесвітній календар нарешті буде прийнято.

Малюнки
Наталії К а з а к о в о ї.

ХРИСТИЯНСЬКІ ПОВЧАННЯ ПРО ПРАЦЮ

Павло КОЗІК,
кандидат історичних наук

У релігійно-християнській літературі та в проповідях священиків часто йдеться про ставлення людини (насамперед мається на увазі людина віруюча) до праці. Але, як це не дивно, те, що пишеться й виголошується з амвонів, суперечить «святому письму», на яке звичайно посилаються. В друкованих церковних виданнях та усних проповідях представники різних течій християнства, торкаючись питання про ставлення до праці, найчастіше цитують 10 стих 3-ї глави другого послання апостола Павла до фессалонікійців, у якому сказано: «Бо коли ми були у вас, то заповідали вам це: якщо хто не хоче трудитись, той і не їж».

Ці слова завжди витлумачувались як свідчення позитивного ставлення християнства до праці. Підносились вони віруючим у найширшому плані, як загальна концепція, загальний погляд християнства на труд. Але з тексту третьої глави згаданого послання видно, що це аж ніяк не загальна настанова. Слова про працю наведені у зв'язку з деякими особливостями життя римського суспільства, складу християнських громад періоду підготовки послань апостола Павла, внутріобщинної організації і в зв'язку з конкретними умовами, що склалися у фессалонікійській громаді.

Відомо, що в римській державі до виникнення християнства і особливо в період його зародження та перші два століття поширення було багато розореного, позбавленого засобів існування люду. У більшості своїй він жив за рахунок продовольчих подачок, одержуваних від держави та окремих осіб. Це сприяло розвиткові дармоїдства серед вільних римських громадян, зверхнього ставлення до праці. Частина цих абсолютно зледачілих людей, що звикли жити за рахунок подачок, пішла у християнські громади. І не тому, що повірила в бога, а саме тому, що там можна було прохарчуватись.

Існував порядок, згідно з яким ті, хто вступав до громади, мали сплачувати внесок. Звичайно, це стосувалося лише імущих. На кошти, зібрані у вигляді внесків та дарунків доброзичливців, як пише Тертулліан, організовувались трапези під час зборів громади або так званих «вечорів любові». За словами Тертулліана, такі трапези відбувалися після молитви, присутні їли, скільки потрібно для того, щоб угамувати голод, пили, як належить людям, які дотримуються вимог тверезості. Про такі трапези сказано у першому посланні апостола Павла до корінфіян: «...ви збираєтесь так, що це не означає вкушати вечерю господню. Бо всякий поспішає перед іншими їсти свою їжу, тож один буває голодний, а інший впивається. Хіба у вас немає домівки для того, щоб їсти і пити? Чи нехтуєте церкву божу і принижуєте неімущих?» (1 Кор. 11 20—22). Щоправда, далі тут говориться про початок обмеження цих трапез, перетворення їх на причащання хлібом і вином.

Але в ранніх християнських громадах охочих попоїсти на дурняк було чимало. Про проникнення в громади (в той час, коли складалися послання апостола Павла) пройдисвітів, брехунів, що бажали прожити за чужий рахунок, розповідає Лукіан Самосатський (120—180) у творі «Смерть Перегріна». Лукіан карикатурно змальовує пригоди Перегріна,

але відбиває й дійсні факти життя християнських громад того часу.

За словами Лукіана, Перегрін Протей, авантюрист і злодій, приймає християнство, щоб скористатися приношеннями християн, жити без турбот. Незабаром він стає пророком і главою громади, тлумачить християнські писання і сам складає їх. Особливим успіхом у віруючих Перегрін почав користуватись тоді, коли був заарештований. Перебуваючи в тюрмі, він одержує величезні приношення. Але зрештою його все-таки викривають як злодія і крутія.

Відомості, представлені Лукіаном, про обстановку, що панувала в християнських громадах, високо цінував Ф. Енгельс. Він писав: «Одним з наших найкращих джерел про перших християн є Лукіан з Самосати, цей Вольтер класичної давнини...» (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, с. 445). Отже, розповідь Лукіана про наявність у християнських громадах другого століття ледарів, дармоїдів, шахраїв не викликає сумніву.

Такі люди були і в фессалонікійській громаді. Про це свідчать як перше, так і друге послання апостола Павла до фессалонікійців. «І так моліться за нас, браття... і щоб нам позбутися непорядних і лукавих людей; бо не в усіх віра... Заповідаємо ж вам, браття,... віддалятись від усякого брата, який діє безчинно... чуємо, що деякі у вас чинять свавільство, нічого не роблять, а метушаться...» (2 Фес. 3, 1—2, 6,11). Тому автор другого послання до фессалонікійців радить громаді, її керівництву оголосити цим метушливим дармоїдам: «якщо хто не хоче трудитись, той і не їж».

Загальне ж ставлення християнства до праці, як свідчить «святе письмо», — негативне. У другому посланні до фессалонікійців, як уже було зазначено вище, проголошено: «хто не хоче трудитись, той і не їж», і тут же в Біблії робиться посилання на 19 стих 3-ї глави «Буття», де праця оцінюється як покарання: «в поті лиця твого їстимеш хліб, доки не повернешся в землю»...

Всі наступні згадування про працю — як у Ветхому завіті, так і в Новому, негативно оцінюють працю або й взагалі закликають ухилятись від неї. «Що користі людині від усіх трудів її, якими вона трудиться під сонцем?» (Еккл. 1,3). Автори Нового завіту ставляться до праці ще більш зверхньо. Євангеліє від Матфея закликає не піклуватись ні про їжу, ні про одяг, а наслідувати приклад птахів небесних, — отже, не трудитися зовсім (Матф. 6, 25-34).

Постає питання: а що було б, коли б усі люди прийняли цю пораду і перестали піклуватись про їжу й одяг, про завтрашній день? Що сталося б із суспільством? Таку ж пораду, як у Євангелії від Матфея, майже слово в слово, дає і автор Євангелія від Луки: «...тому кажу вам: не піклуйтеся для душі вашої, що вам їсти, ні для тіла, у що вдягтися: душа важливіша за їжу, і тіло — за одяг.

Погляньте на круків: вони не сіють, не жнуть; немає в них ні сховищ, ні житниць, і бог годує їх; чи ж ви кращі за птахів?

Та й хто з вас, піклуючись, може додати собі зросту хоч на один лікоть?

Тож якщо й найменшого зробити не можете, навіщо піклуєтесь про інше?

Погляньте на лілеї, як вони ростуть: не трудяться, не прядуть; але кажу вам, що й Соломон у всій славі своїй не вдягався так, як будь-яка з них.

Якщо ж траву на полі, яка сьогодні є, а завтра буде вкинута в піч, бог так зодягає, то що казати про вас, маловіри.

Тож не шукайте, що вам їсти, або що пити, і не турбуйтесь, тому що всього цього шукають люди світу цього; ваш отець знає, що ви маєте потребу в тому...» (Лук. 12, 22 — 30).

Від часу складення Євангелія від Луки минуло більш як 1800 років. Якби християни послухались цього заклику, то як би могли дійти до наших часів люди, що сповідують цю релігію? Вже перше покоління християн, які не турбувалися б про одяг і їжу, вимерло б. Та й хто відстоював би таку релігію, яка умертвляє своїх носіїв? Отже, християнство збереглося донині, як видно, лише тому, що цих євангельських наставлянь, які нібито походять від бога, ніхто з віруючих насправді не виконував.

В умовах радянського суспільства

жоден проповідник християнства жодної з його течій не наважиться висловлюватись про працю в дусі «святого письма». Твердження про те, що праця — боже покарання за гріхи, викликало б у віруючих громадян нашої країни суто негативну реакцію. Якби ці й подібні до них відгуки про працю («уподібніться до птахів — не сійте, не жніть») відкрито проповідувались священиками і пресвітерами, це, природно, викликало б здивування прихильників християнства. Ясно, що будь-якій церкві, будь-якому віровченню це було б невигідно.

Тому-то замість всіх положень «святого письма», які відверто негативно оцінюють працю людини, служителі культу використовують настанову з другого послання апостола Павла до фессалонікійців. Але ця настанова подається в такому контексті, що навіть рядовому віруючому, знайомому з текстом послання, стає зрозуміло, що настанова мала частковий, характерний лише для певних конкретних обставин зміст, що вона не є настановою загального характеру. Про це свідчить те, що ця настанова суперечить загальному негативному погляду на працю, погляду, який пронизує весь Ветхий і Новий завіт.

Християнські церковні керівники різних течій, всупереч «святому письму» і його загальному ставленню до праці, але відповідно до поглядів, які існують у нашому радянському суспільстві, почали висловлюватись про працю в позитивному плані. Так, в одній із статей, опублікованих в «Журнале Московской патриархии», сказано, що християнство розглядає працю «як основний закон особистого і суспільного життя». Більше того, пише автор, «...учнем Христовим може бути лише той, хто трудиться не для себе тільки, а й для всіх, для своїх ближніх, для людського суспільства».

Баптистські проповідники також висловлюються про працю як про найпершу життєву необхідність, на противагу «святому письму». Так, у журналі «Братский вестник» пишеться, що «праця — земне покликання людини». Подібні твердження систематично трапляються в періодичних релігійних виданнях. Вони являють собою не що інше, як приклад пристосування релігії до умов радянської дійсності.

Судячи зі змісту релігійних видань у капіталістичних країнах, там питання про ставлення «святого письма», релігії, її окремих течій до праці майже не порушується. І це зрозуміло. Адже в капіталістичному світі значна частина суспільства, а точніше, його панівна верхівка, справді «не сіє і не жне», але годується й зодягається, м'яко кажучи, непогано. На Заході висувати на перший план євангельське повчання «якщо хто не хоче трудитись, той і не їж» для церковників не зовсім безпечно. Адже з такою проповіддю вони виступили б проти непрацюючої еліти — з одного боку, і проти мільйонів безробітних, яких позбавив права на працю буржуазний лад,— з іншого.

Усі радянські люди — і атеїсти, і віруючі — трудяться над побудовою комуністичного суспільства, зміцнюють могутність Батьківщини, борються за мир, за світле майбутнє людства.

І тільки окремі особи, головним чином із сектантського середовища, розглядають працю відповідно до біблійних повчань — як «кару божу». Чи не тому дехто з таких віруючих не бере активної участі, наприклад, у соціалістичному змаганні? Чи не тому в нас ще іноді трапляються віруючі, які уникають активної участі в громадському житті підприємства, будови чи колгоспу?

Стара, як світ, істина гласить, що вірою не проживеш, — потрібен хліб. А щоб його мати — треба працювати. Таким є непорушний закон життя. І в його світлі особливо видно неспроможність євангельського заклику: «не піклуйтеся для душі вашої, що вам їсти, ні для тіла, у що вдягтися» (Лук. 12, 22), «...найбільше шукайте царства божого, і це все докладеться вам» (Лук. 12, 31).

Обіцянням «царства божого» християнство, як і будь-яка інша релігія, лише відволікає віруючих від насущних земних справ, ведучи їх у світ ілюзій.

Миколаїв.

БЕЗГЛУЗДИЙ КОНФЛІКТ

Олена КОППЕЛЬ,
кандидат історичних наук

Історія знає чимало релігійних воєн. Це й хрестові походи, і війни проти «невірних» під зеленим прапором ісламу. Усе це — далеке минуле. Однак і в наш час світ став свідком ще однієї релігійної війни — між Іраком та Іраном. Безглузда з точки зору інтересів обох держав, вона триває вже чотири роки і забирає життя тисяч і тисяч людей.

Марксизм-ленінізм вчить «за всякими моральними, релігійними, політичними, соціальними фразами, заявами, обіцянками знаходити інтереси тих чи інших класів» (В. І. Ленін. Повне зібр. тв., т. 23, с. 46). Ленінська настанова дає ключ до розуміння витоків й ірано-іракського конфлікту.

Район Близького й Середнього Сходу став у наш час справді «болючою точкою» планети, ареною довголітнього арабо-ізраїльського конфлікту, регіоном, де найбільш виявляється агресивний характер зовнішньополітичного курсу американського імперіалізму. Тут розташовані країни різної соціально-політичної орієнтації — від таких, що стали на соціалістичний шлях розвитку, до теократичних держав, напівфеодальних монархій. У більшості країн цього регіону державною релігією є іслам.

Як зазначалося на XXVI з'їзді КПРС, «імперіалістів не влаштовує зміцнення незалежності країн, які визволились. Тисячами шляхів і способів вони намагаються прив'язати до себе ці країни, щоб вільніше розпоряджатися їх природними багатствами, використовувати їх території у своїх стратегічних замірах».

Широко використовується давній метод колонізаторів «поділяй і владарюй». Західні, насамперед американські засоби масової інформації сіють брехню і недовір'я між Іраном та Іраком, поширюють ідеї про непримиренність арабо-іранських та релігійних шиїто-сунітських протиріч.

Іслам — одна з трьох світових релігій, поряд з християнством та буддизмом. У наш час на планеті живе майже 800 мільйонів мусульман. Вони становлять більшість населення у 38 державах Азії та Африки. Крім того, у 30 країнах є значні мусульманські громади. У 18 країнах іслам — державна релігія, а в 20 — панівна.

Іслам виник на території Аравійського півострова на початку VII століття — у період розкладу в арабів первісно-общинного ладу і переходу до феодалізму. Засновник цієї релігії — купець з міста Мекки Мухаммед. Головні догмати ісламу: віра в єдиного бога — «немає бога, окрім Аллаха», шанування Мухаммеда — його посланця і Корану — священної книги мусульман, а також віра у загробне життя.

Після смерті Мухаммеда почалася боротьба за владу між його прибічниками. Сталися перші розколи, наслідком чого й було розгалуження релігії на кілька напрямів. Панівна течія — іслам ортодоксального спрямування — це сунізм. Крім Корану, суніти визнають суну — 6 книг, у яких викладено легенди з життя Мухаммеда. Суніти вважають, що світська і духовна влада (емірат та імамат) мають належати виборному халіфові, тобто заступнику пророка Мухаммеда[1]. Суніти становлять більшість мусульман Саудівської Аравії, Туреччини, Афганістану, Йорданії, Кувейту, Сірії.

Шиїзм (від ши'ат Алі — партія Алі) — найчисленніший після сунізму напрям в ісламі. Шиїти поряд з Мухаммедом шанують Алі — його двоюрідного брата і зятя, чоловіка дочки Мухаммеда Фатіми. Він був четвертим халіфом (656—661) і загинув від руки релігійного фанатика. Після його смерті трон халіфів захопила і володіла ним до середини VIII століття династія Омейядів, з якою прихильники Алі повели боротьбу.

Шиїти вважають, що тільки імами з роду Алі можуть бути представниками волі Аллаха на землі. Саме тому вони визнають лише перших 12 імамів. Шиїти вірять у «месію» — «махді», або «прихованого імама», який повернеться на землю, щоб врятувати світ від страждань і встановити царство справедливості. Є чимало шиїтських сект, які визнають «прихованим» когось із 12 «законних імамів». Головний напрям в шиїзмі твердить, що ним буде останній, дванадцятий імам, котрий, як оповідає легенда, дванадцятилітнім таємниче зник у Багдаді 873 року.

Вельми поширений у шиїтів культ мучеників: самого Алі, його сина імама

[1] 1924 року, після скасування халіфату в Туреччині, суніти зосталися без свого духовного глави.

Хусейна і всіх наступних імамів, які загинули трагічною смертю. Хусейн — син халіфа Алі і онук пророка Мухаммеда — почав боротьбу за владу у халіфаті. Але його невеличкий загін був несподівано оточений численними військами сунітського халіфа неподалік міста Кербели (на території сучасного Іраку). Героїчна оборона тривала десять днів. У оточених закінчилися запаси харчів і води. Загін вступив у нерівний бій і був повністю знищений.

Пам'яті шиїтських мучеників присвячується щорічний поминальний день — «ашур», або «шахсей-вахсей». Учасники траурної процесії у чорному вбранні з вигуками: «шах Хусейн, вах Хусейн» (тобто «володар Хусейн, о, горе, Хусейн»), б'ють себе ланцюгами або палашами. Нерідко такі процесії проходять у супроводі санітарних машин, адже їх учасники таким робом тяжко калічать себе.

Могили шиїтських мучеників, більшість яких знаходиться на території Іраку, є місцями паломництва шиїтів з інших країн — Ірану, Бахрейну, Саудівської Аравії, Індії. Іракське місто Ен-Неджеф — релігійний центр шиїтів, у ньому споруджено мавзолей Алі. За переказами, поранений Алі заповідав у разі його смерті прив'язати тіло до верблюда і пустити в пустелю. Де верблюд стане на коліна, там і копати могилу. Прихильники Алі так і зробили. На місці, де зупинилася траурна процесія, поховали Алі і над могилою насипали великий курган. Згодом там виросло місто Ен-Неджеф. Шиїти всіх країн вважають за честь бути похованими у ньому.

Місто ж Кербела з мавзолеєм імама Хусейна та його брата Аббаса — шиїтське місто, в якому не дозволяється жити християнам і небажаною вважається присутність сунітів.

Поділ на сунітів і шиїтів виник внаслідок боротьби за владу в Арабському халіфаті між різними феодальними угрупованнями. Він став виявом глибинних соціально-політичних протиріч, невдоволення народних мас правлінням феодальної верхівки.

Шиїзм вказує на тимчасовість і незаконність будь-якої світської влади, практично він завжди перебував у опозиції до неї. У наші дні шиїзм є панівним напрямом ісламу в Ірані (93 проценти усіх мусульман), Іраку (60 процентів мусульман), Йємені, Лівані, Бахрейні. В Іраку суніти становлять майже 40 процентів населення. Історично склалося так, що більшість іракських шиїтів — переважно селяни. Іракські суніти займали привілейоване становище порівняно з шиїтами. І нині значна частина національної буржуазії, інтелігенції, урядових службовців — суніти. Президент Іраку Саддам Хусейн — мусульманин-суніт.

Аравія VII століття... Пророк Мухаммед і вірний Алі. Горда Фатіма і хоробрий її син Хусейн. Здавалося б, усе це залишилося в далекому минулому, стало легендою.

Однак, вірний старому колоніальному принципові «поділяй і владарюй», імперіалізм і в наш час намагається розпалювати і використовувати у своїх інтересах будь-які протиріччя між країнами, що визволилися,— як територіальні, так і релігійні, навіть якщо коріння їх сягає глибини віків.

Іран і Ірак — держави басейну Перської затоки. У липні 1958 року перемогла антиімперіалістична революція в Іраку. А кількома роками раніше в Ірані до влади прийшов уряд доктора Мосаддика, що проводив політику зміцнення національної незалежності і посягнув на «святая святих» — власність міжнародних нафтових монополій. Тоді революційну пожежу вдалося погасити — у 1953 році за сценарієм ЦРУ в Ірані відбувся державний переворот. Він і відновив шахський трон, що похитнувся.

Перська (араби називають її Арабська) затока до недавнього часу вважалася «англійським озером». Це був останній бастіон англійського колоніалізму на Близькому Сході. Але й він впав під ударами національно-визвольного руху. На початку 70-х років уряд Великобританії був змушений вивести свої збройні сили «на схід від Суеца».

Район затоки називають іще й «нафтовим морем». Щедра природа наділила його величезним багатством — там зосереджено приблизно 66 процентів розвіданих запасів нафти несоціалістичного світу. Країни цієї зони є основними постачальниками «чорного золота» — важливої стратегічної сировини — в Японію, країни Західної Європи і США.

Однак американських імперіалістів передусім вабить стратегічна важливість району, що знаходиться у центрі міжнародних морських і повітряних комунікацій, які з'єднують три континенти поблизу кордонів СРСР. Ось чому після того, як звідси «пішла» Великобританія, США різко активізували свою політику у цьому регіоні.

З одного боку, ставка робилась на посилення власної воєнної присутності, на створення нових і зміцнення старих військових баз. А з іншого — у боротьбі проти національно-визвольного руху США спиралися на місцеві консервативні режими — Іран і Саудівську Аравію. Шахському Ірану відводилася роль аме-

риканського жандарма, сторожа імперіалістичних інтересів. Цим країнам поставлялася надсучасна зброя. Звичайно, не безкоштовно, адже, неймовірно збагатившись на нафті, правлячі кола цих країн могли щедро розплачуватися з «дядечком Семом».

Але вдарив грім. Новий 1978 рік президент США Дж. Картер зустрічав у Тегерані зі своїм «особистим другом» шахом Ірану Мохаммедом Реза Пехлеві. Проголошуючи новорічний тост, надмірно розчулений президент перестарався. Розсипаючи компліменти на адресу шаха, він називав Іран «островом стабільності» у бурхливому близькосхідному районі. А через кілька місяців «острів стабільності» затопила революційна хвиля повсталого народу.

Іранську революцію очолила частина шиїтського духовенства, що перебувала в опозиції до шахського режиму. Як вказував В. І. Ленін, «вияв політичного протесту під релігійною оболонкою є явище, властиве всім народам на певній стадії їх розвитку...» (В. І. Ленін. Повне зібр. тв., т. 4, с. 219). Мечеті — їх в Ірані понад 80 тисяч — стали центрами антишахської боротьби, а авторитетний релігійний діяч, 78-річний аятолла[2] Хомейні, який був вигнаний шахом з країни і мусив перебувати в еміграції в Іраку, а потім у Франції,— визнаним лідером революції.

Релігійне забарвлення іранської революції зумовлюється участю в ній народних мас, широких верств населення, об'єднаних ненавистю до кривавого шахського режиму, до насаджуваного «зверху» капіталізму, який приніс незліченні біди і страждання народові. Надії на краще майбутнє пов'язувалися з «поверненням до ісламу». До того ж, ліві сили Ірану були знекровлені переслідуваннями шахської охранки, в той час як духовенство менше потерпіло від репресій і змогло очолити революцію.

У лютому 1979 року в Ірані перемогла антиімперіалістична, антимонархічна, народна революція. Нова конституція проголосила країну ісламською республікою, усі положення і закони якої мають відповідати принципам ісламу. Самого Хомейні невдовзі після перемоги революції почали іменувати імамом. Внутрішня політика іранського керівництва була спрямована на ісламізацію всього життя суспільства.

Боротьба проти прогнилого шахського режиму об'єднала численні, часом різнорідні політичні угруповання — від крайніх правих до ультралівих. Не було єдності й самого духовенства, що стало, як відзначала Народна партія Ірану, представником різних класів і верств, у тому числі й великих капіталістів та поміщиків, середньої і дрібної буржуазії. Тому одразу ж після перемоги революції в країні розгорнулась гостра політична боротьба, що переходила у збройні сутички.

У вересні 1980 року спалахнув ірано-іракський конфлікт, в основі якого були нерозв'язані територіальні питання. Прикордонний конфлікт має давню історію і пов'язаний із взаємними територіальними претензіями на ряд суміжних ділянок і встановленням погодженої лінії кордону між цими країнами.

За ірано-іракським договором, підписаним у березні 1975 року в Алжірі, кордон між двома країнами мав пролягати по центру найглибшої частини річки Шатт-ель-Араб. У червні 1975 року в Багдаді були підписані угоди про демаркацію кордону.

Іракська сторона неодноразово звинувачувала Іран у порушенні умов договору. 17 вересня 1980 року президент Іраку Саддам Хусейн заявив про анулювання договору і розпочав воєнні дії. Іракська армія повела наступальні операції в нафтоносній іранській провінції Хузестан. Спочатку наступ розвивався успішно, іракська армія заглибилася на територію Ірану на 60 кілометрів, зайняла велике місто Хорремшехр. Однак невдовзі наступ був зупинений іранцями.

Згідно з Кораном, обов'язком мусульман є джихад, або газават — війна за віру, священна війна. Іслам вчить, що кожний, хто гине у війні за віру, потрапляє просто до раю, тоді як усі інші померлі не спізнають райського блаженства до «кінця світу». У ході революції Хомейні оголосив джихад проти шаха і його західних опікунів, яких аятолла іменував «слугами диявола». Тепер було оголошено священну війну проти «безбожного» режиму Саддама Хусейна. Імам Хомейні поставив завдання повалити іракський режим, а потім здійснити «похід на Єрусалим».

Історія свідчить, що мусульманські правителі починали священну війну як правило тоді, коли ускладнювалося внутрішнє становище, і цим намагалися відвернути увагу народних мас від розв'язання життєво важливих питань.

За короткий час іранське керівництво фактично створило нову армію, до якої увійшли так звані «стражі ісламської революції» — релігійне ополчення, куди брали всіх — від школярів до людей похилого віку, і частина реорганізованої шахської армії. Багатьох офіцерів шахсь-

[2] Іранське шиїтське духовенство — улеми — знавці Корану, що здобули вищу богословську освіту. Верхівку улемів становлять муджтехіди. Серед них існує ієрархія. Найбільш авторитетні одержують звання «аятолла» — божественне знамення.

кої армії звільняли з тюрем і відправляли одразу на фронт.

Іракський наступ вдалося зупинити. Війна стала позиційною, а восени 1981 року іранські війська перейшли до контрнаступу і здійснили ряд успішних бойових операцій. У квітні-травні 1982 року було проведено операцію «Священний храм» по звільненню міста Хорремшехра, а в червні того ж року, в річницю смерті Алі — операцію «Рамадан»[3]. З літа 1982 року воєнні дії перейшли на територію Іраку.

На нинішньому етапі ірано-іракського конфлікту бої мають жорстокий і кровопролитний характер. У них з обох боків беруть участь до півмільйона чоловік. Втрати сторін, і особливо іранських військ, що ведуть наступ, обчислюються десятками тисяч вбитих і величезною кількістю поранених. Найжорстокіші бої проходять у районі міста Басра, навколо нафтових родовищ на острові Маджнун, захоплених Іраном. Вважається, що Іран покищо не ввів у бойові дії усі свої резерви[4], тому не виключено, що він може почати нові наступальні операції. Регулярні частини іранських військ, за даними іноземних джерел інформації, спираються на підтримку майже 200 тисяч добровольців, які не пройшли ніякої військової підготовки.

Релігійна екзальтація доходить до того, що іноді попереду іранських військ, які ведуть наступ, по іракських мінних полях біжать, підриваючись, юнаки та дівчата. Своєю загибеллю вони розчищають шлях солдатам. Ополченці без зброї йдуть в атаку на іракські позиції. Серед добровольців чимало підлітків віком 11—12 років.

У деяких підрозділах практично немає офіцерів. Їх місця зайняли мулли. У розрахунку на переваги в людських ресурсах і нові закупки бойової техніки Іран затято дотримується концепції «війна до переможного кінця».

Дедалі чіткіше простежується тенденція до розширення конфлікту, до виходу його за регіональні межі. ООН уже тривалий час разом з рухом неприєднання, організацією Ісламської конференції докладає зусиль до найскорішого припинення цього безглуздого кровопролиття.

Декларуючи на словах ворожість до США, Тегеран, як і за шахського режиму, і далі купує американську зброю. Незважаючи на формально оголошене ембарго — заборону продавати зброю — США через Ізраїль та Південну Корею щороку продають Ірану на сотні мільйонів доларів зброї та боєприпасів.

Кому ж вигідний цей конфлікт?

Звичайно, не іранському чи іракському народам, яким ця війна вже коштує щонайменше 200 тисяч людських життів. Вона завдала горя й страждань, заподіяла великі руйнування. Дві молоді держави, що визволилися від іноземного гніту, замість того, щоб розв'язувати життєво важливі проблеми розвитку, витрачають колосальні матеріальні, людські ресурси на безглузду руйнівну війну.

Аналіз внутріполітичної ситуації в країні змусив іранських комуністів зробити висновок, що «революція зупинилася на стадії політичного перевороту і не змогла перерости у переворот соціальний. Антиімперіалістична, антидиктаторська, демократична революція породила середньовічну деспотію, що має на меті поновити систему залежного капіталізму».

Не потрібна ця війна і народам арабських країн, що виявилися роз'єднаними перед лицем агресії Ізраїлю в Лівані у липні 1982 року: Сірія і Лівія підтримали Іран, тоді як Саудівська Аравія, Єгипет, Йорданія стали на бік Іраку.

Але дехто за океаном, та й ближче — в Ізраїлі, тішиться з цього конфлікту. Як заявив представник правлячих кіл Ізраїлю, що побажав залишитися невідомим, «в ідеалі нам хотілося б бачити Ірак поділеним на шиїтську, курдську й сунітську громади».

Під приводом загрози для нафтової скарбниці Заходу Сполучені Штати нарощують свою військову присутність в районі Перської затоки, оголосивши її сферою своїх «життєвих інтересів», які вони захищатимуть усіма засобами, включаючи й збройну силу. Вашінгтон намагається прищепити консервативним режимам цієї зони думку, що тільки американська «військова парасолька» зможе захистити їх від «шиїтської загрози». Сполучені Штати намагаються залякати і своїх союзників, які більше, ніж США, залежать від імпорту нафти з цього району, і глибше втягнути їх в орбіту своєї близькосхідної політики.

Вигідний цей конфлікт і тим, хто торгує зброєю, військовим монополіям, насамперед американським.

Позиціям імперіалістичних держав протистоїть тверда й принципова позиція СРСР, що рішуче виступає за припинення воєнних дій, за політичне врегулювання конфлікту. Якнайскоріше припинення безглуздого кровопролиття відповідає інтересам народів обох цих країн, безпеці і стабільності в усьому цьому вибухонебезпечному районі, справі миру в усьому світі.

[3] Рамадан — мусульманський піст, священний місяць у мусульман.
[4] Населення Ірану — 40 мільйонів чоловік, населення Іраку — 14 мільйонів.

ДО ЧИТАЧІВ І АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЛЮДИНА І СВІТ»

У жовтні 1985 року виповнюється 25 років з часу виходу першого номера журналу «Людина і світ» (колишня назва — «Войовничий атеїст»).

Редакція журналу звертається до своїх читачів і авторів з проханням відповісти на такі запитання ювілейної анкети:

1. Які публікації Вам найбільше запам'яталися? Ваші пропозиції щодо поліпшення змісту журналу, художнього оформлення?

2. Коли Ви вперше надрукувалися в журналі? Які матеріали маєте намір запропонувати редакції?

3. Чи допомагає Вам журнал у пропаганді наукового атеїзму? Чи використовуєте Ви в цій роботі журнальні публікації? Які саме?

4. Що бажаєте Ви розповісти про себе? Якими думками хочете поділитися з читачами?

5. В чому Ви вбачаєте завдання журналу «Людина і світ»? Які Ваші побажання редакції в її подальшій роботі?

Відповіді надсилайте на адресу: 252047, Київ, вул. Петра Нестерова, 4, редакція журналу «Людина і світ».

Ваші відповіді на анкету редакція має намір опублікувати до жовтня 1985 року.

Просто факти

ДИСКУСІЯ З ПРИВОДУ

Ця дискусія відбулася в англійському місті Лінкольн. Річ в тому, що на гербі міста, створеному ще 1301 року, серед інших геральдичних фігур було зображено і ...чорта. Чому? Ніхто тепер не знає. І от старійшини церковної громади висловили свої сумніви, а чи не шкодить цей герб репутації міста, бо, глянувши на зображення чорта, люди й про місто можуть подумати чорт зна що... Лінкольн, звичайно, не найсвятіше місто, пілігрими сюди не приїздять, але й звичайних туристів не слід страхати чортом. Так, загалом, обговорювалося це питання на засіданні парламенту графства. Більшістю голосів пропозицію церковної громади «підчистити» герб було відхилено: історична емблема міста має залишитися недоторканною. Тим більше, що чортів тепер ніхто не боїться.

ОСВЯЧЕНО ІСЛАМОМ

Місце дії — султанат Бруней, незалежна держава на півночі острова Калімантан. Держава невелика, всього лише 200 000 жителів, переважно малайців, які сповідують мусульманську віру. Недавно брунейський комерсант Хонг познайомився з двома чарівними сестрами-близнятами. І одразу ж запалав до них палким почуттям. У даному разі перед ним не стояла дилема, якій з красунь віддати перевагу,— він просто одружився з обома. Закони ісламу і держави Бруней не забороняють мати кілька дружин. Треба лише сплатити відповідний податок...

ТАЄМНИЧА СМЕРТЬ ПАПИ ІОАННА ПАВЛА І

Приголомшлива історія вбивства (отруєння) найвищого керівника католицької церкви — папи Іоанна Павла І, про яку йдеться в цій статті, знову показала, як далеко розходяться слова про «мораль» з ділами капіталістичної верхівки взагалі й особливо італійської. Обставини злочину, описані відомим англійським письменником, переконливо свідчать, як глибоко вкоренилася серед правлячих класів Італії кругова порука, завдяки якій спільно й безкарно діють буржуазні політики і клерикали, таємні масонські ложі і терористичні центри, зв'язані з ЦРУ й італійськими таємними службами. Саме тому досі залишаються нерозслідуваними багато серйозних політичних злочинів, як, наприклад, убивство Альдо Моро, одного з лівих лідерів християнсько-демократичної партії, інших прогресивних діячів у Римі й провінціях. В той час як справжні злочинці залишаються безкарними, всі засоби пропаганди вже близько двох років галасливо підтримують влаштовану італійськими та американськими таємними службами зухвалу провокацію проти болгарського громадянина Сергія Антонова, якого не тільки незаконно тримають під арештом на підставі сфабрикованого звинувачення про «співучасть» у замаху на нинішнього папу Іоанна Павла ІІ, а й цькують вже багато місяців у засобах масової інформації Італії, США та інших країн НАТО, а також звинувачують в причетності до злочину Болгарію, інші соціалістичні держави.

Девід ЯЛЛОП

«ПАРІ-МАТЧ», ПАРИЖ

Наша розповідь починається з 28 вересня 1978 року, близько 5 години пополудні. Папа Іоанн Павло І, в минулому кардинал Альбіно Лучані, приймає головного сановника римської курії, статс-секретаря Ватикану кардинала Війо, щоб повідомити його про деякі свої рішення: провести вичерпне розслідування скандальних афер Ватиканського банку, здійснити численні нові призначення в римській курії, починаючи з призначення кардинала Бенеллі статс-секретарем на місце Війо; відправити на відпочинок таких-то, взятися за перегляд позиції церкви у питанні про контроль над народжуваністю.

«ВІД ДРІБНИХ ВИКРУТАСІВ ДО ВЕЛИКОЇ БРЕХНІ»

Розмова тривала майже дві години. О пів на восьму Війо відкланявся. Він повернувся до свого кабінету, розміщеного неподалік від папського.

Можливо, то був чистісінький збіг, але всі особи, що їх мав Іоанн Павло І замінити, фігурували в так званому списку «Ватиканської масонської ложі». Список цей був незадовго до того розголошений членом таємної ложі «П-2», який не порозумівся з її керівниками (мається на увазі італійський журналіст з темним минулим Міно Пеккореллі, зв'язаний з секретними службами; він невдовзі після цього був знайдений мертвим у своїй конторі.— **Ред.**) У списку були імена глави Ватиканського банку американського єпископа Марцінкуса, кардиналів Війо, Полетті, Баджо, Де Боніса. Що ж до прелатів, яких Іоанн Павло І збирався призначити замість звільнюваних, то їх прізвища всі до одного, навпаки, були відсутні в масонському списку: Бенеллі, Феліче, Аббо, Антонетті. (Недавно в Італії опубліковано доповідь парламентської комісії по розслідуванню діяльності масонської ложі «П-2», що офіційно підтверджує підривний характер цієї організації, під дахом якої об'єднались агенти крайньої реакції, італійської і міжнародної, емісари ЦРУ і відверті фашисти.— **Ред.**).

Матеріали передруковані з тижневика «За рубежом» №№ 29, 30 за 1984 рік.

О 19.50 Іоанн Павло І сів вечеряти. Він жваво бесідував зі своїм помічником Лоренці і секретарем Меджі і взагалі був у чудовому настрої протягом усієї вечері, яку подавали черниці сестра Вінченца і сестра Ассунта.

Після вечері папа повернувся до свого робочого кабінету. За чверть до дев'ятої Лоренці з'єднав його з кардиналом Коломбо. Кардинал відмовив авторові цих рядків, коли той попросив його про зустріч, але з інших джерел відомо, що Іоанн Павло І говорив з ним про намічені зміни. Мабуть, ніяких розбіжностей в цій розмові не виникло. Пізніше кардинал Коломбо згадував: «Він розмовляв зі мною досить довго, і тон його був як завше, отож ніщо не свідчило про якесь фізичне нездужання».

Лоренці помітив, що телефонна розмова закінчилася о 21.15. Іоанн Павло І після цього ще раз переглянув побіжно промову, яку йому треба було виголосити в суботу, 30 вересня, перед членами Товариства Ісуса (орден єзуїтів.— **Ред.**). Ще раніше він дзвонив генералові ордену єзуїтів патеру Педро Аррупе, щоб попередити його, що в своїй промові має намір порушити тему дисципліни. Частина тексту в певному розумінні перегукувалася із задуманими ним змінами (спрямованими, зокрема, на те, щоб обмежити участь Ватікану в міжнародних фінансових операціях.— **Ред.**).

«Ви глибоко вивчаєте,— йшлося в ній,— важливі соціально-економічні проблеми, які хвилюють сучасне людство і так тісно зв'язані з існуванням християнства. Ви справедливо піклуєтесь про розв'язання цих проблем. Але в пошуках рішень чи завжди ви здатні відрізняти завдання релігійних пастирів од завдань мирян? Священнослужителі мусять спонукати і надихати мирян на виконання ними своїх обов'язків, але не повинні ставати на їх місце, нехтуючи власними специфічними завданнями проповіді Євангелія».

Потім, відклавши текст промови, він підвівся і, захопивши нотатки з начерком плану реорганізації, рушив до дверей. Коли він з'явився на порозі кабінету, йому назустріч ступили патер Меджі і патер Лоренці. Папа побажав їм обом на добраніч.

— Добраніч,— сказав він.— І до завтра. Якщо богові угодно.

Це були його останні слова. Коли Іоанн Павло І зачинив за собою двері свого робочого кабінету, годинник показував 21.30. Неживе тіло глави католицької церкви буде знайдено наступного ранку.

Ціла серія обставин, зв'язаних з подіями цього ранку, не може не навести на думку, що Ватікан намагається щось приховати. Все почалося з перекручення деяких окремих деталей, потім з'явилася низка облудних тверджень. Від дрібних викрутасів було зроблено перехід до великої брехні. Природною метою всього цього потоку фальсифікацій могло бути лише одне — приховати той факт, що Альбіно Лучані, папа Іоанн Павло І, був убитий у ніч з 28 на 29 вересня 1978 року між 21.40 і 04.30.

О пів на п'яту ранку в п'ятницю, 29 вересня, сестра Вінченца за звичаєм внесла тацю з ранковою кавою в покої папи. Через кілька секунд вона постукала в двері кабінету і сказала своє традиційне: «Доброго ранку, святий отче».

Відповіді не було. За чверть до п'ятої Вінченца знову підійшла до дверей: ні звуку, ні руху. Вона прислужувала Лучані з 1959 року, з того часу, коли він був священиком у Вітторіо Венето. За 18 років не було ще випадку, щоб він устав пізніше своєї звичайної години. Занепокоєна черниця притулила вухо до дверей. Згодом постукала ще раз, спочатку тихо, потім енергійніше — ніякої відповіді. Увійшовши до кабінету, вона побачила смужку світла під дверима спальні. Постукала в ці двері — знову безгоміння. Тоді вона наважилася і ввійшла — перед нею був Альбіно Лучані, що сидів у постелі. На ньому були окуляри, в руці він тримав кілька аркушів. Голова була трохи нахилена вправо, крізь розтулені губи було видно зуби. Але то була не звичайна, відома з багатьох фотографій усмішка, а гримаса передсмертної муки. Сестра Вінченца розповіла мені, що вона зразу ж подзвонила секретареві папи Меджі, а сама кинулася шукати інших сестер та будити дона Дієго.

КАРДИНАЛ ЖАН ВІЙО ПОЧИНАЄ ДІЯТИ

Перше, що зробив розбуджений сестрами патер Меджі, був дзвінок статс-секретареві Війо, який жив двома поверхами нижче. Менше ніж за дванадцять годин до цього Альбіно Лучані повідомив Війо, що його змінить Бенеллі. Тепер же, після смерті папи Лучані, Війо не тільки залишився на своєму посту, а й здобув певність у тому, що збереже його щонайменше до обрання нового папи. Більше того, він автоматично ставав кардиналом-камерленгом, тобто, по суті, особою, що виконує функції глави церкви. О 05.00 він уже був у спальні папи і міг особисто переконатися в тому, що той мертвий.

Якщо Лучані помер природною смертю, то наступні вчинки Війо і віддані ним розпорядження є цілковито незбагненними. Його поведінка стає зрозумілою тільки в світлі однієї гіпотези: або кардинал Війо брав участь у змові

з метою вбивства папи, або він знайшов у папській спальні безсумнівні сліди вбивства й одразу ж прийняв рішення про необхідність будь-яким шляхом усунути їх.

На тумбочці поруч з ліжком лежали ліки, які папа приймав проти зниженого тиску. Насамперед Війо поклав у кишеню пляшечку з ліками. Потім він вийняв з рук папи аркуші з наміченими проектами відставок і призначень і поклав у ту саму кишеню. Зі спальні зникли також окуляри і пантофлі небіжчика. З письмового столу в робочому кабінеті «випарувався» останній заповіт папи. Ніхто ніколи більше не побачив жодного з цих предметів.

Пізніше Війо вигадає для обслуговуючого персоналу папських апартаментів, що ще не отямився від потрясіння, фальшиву версію обставин, за яких нібито було виявлено смерть папи. Але передусім він зобов'язав усіх приховувати той факт, що першим, хто побачив померлого Лучані, була сестра Вінченца, а також звелів не поширювати звістки про смерть до одержання спеціальних вказівок про це. Потім він почав дзвонити по телефону просто з робочого кабінету папи.

Про смерть Іоанна Павла І було повідомлено деканові колегії кардиналів 86-річному кардиналу Конфалоньєрі, потім главі ватіканської дипломатії кардиналу Казаролі. Війо розпорядився відтак, щоб його з'єднали з третьою людиною в церковній ієрархії, заступником статс-секретаря архієпископом Джузеппе Капріо, який відпочивав у той час на курорті Монтекатіні. Лише після цього Війо подзвонив заступникові глави ватіканської медичної служби доктору Ренато Буццонетті. Наступний дзвінок був у кордегардію швейцарських гвардійців; викликавши сержанта Ганса Роггана, Війо попросив його виставити вартових біля входу в папські апартаменти. Ватіканська машина почала рухатись.

З найближчих співробітників папи Лучані лише патер Дієго Лоренці працював з ним ще з венеціанських часів. Незважаючи на заборону Війо поширювати звістку про смерть за межі папських покоїв, Лоренці зателефонував особистому лікареві понтифіка доктору Джузеппе да Росу, який наглядав за Лучані понад двадцять років. Лоренці чітко пам'ятає, якою була реакція лікаря. «Він був тяжко вражений. Приголомшений. Він відмовлявся вірити. Він запитав у мене, від чого вмер папа, але я не знав, що сказати йому. Доктор да Рос був спантеличений не менше, ніж я. Він сказав, що негайно виїздить на машині до Венеції, а звідти вилетить першим же рейсом у Рим».

Новина починає поширюватися по всьому Ватікану. У дворі, що прилягав до будівлі Ватіканського банку, сержант Рогган зустрічає єпископа Пауля Марцінкуса, головного фінансиста Святого престолу. Годинник показував за чверть сьому. Марцінкус жив тоді на віллі Стріч, що розташована на римській віа Ночетта, приблизно за двадцять хвилин їзди на машині від Ватікану. Що міг робити глава Ватіканського банку, який ніколи не любив рано вставати, в такий момент безпосередньо поблизу папського палацу, залишається загадкою.

КВАПЛИВЕ РІШЕННЯ ПРО БАЛЬЗАМУВАННЯ ТІЛА

Доктор Буццонетті, викликаний для констатації смерті, заявив Війо, що причиною слід вважати інфаркт міокарда, або, як казали в давнину, розрив серця. На думку медика, смерть настала приблизно об 11 годині вечора. Як зрозуміло кожному лікареві, визначити годину смерті з такою точністю й оголосити її причиною інфаркт міокарда після вельми поверхового і квапливого огляду можна тільки нехтуючи вимогами хоч трохи серйозного підходу до справи.

До речі, Війо ще до висновку доктора Буццонетті, тобто до шостої години ранку, вже оголосив рішення про негайне бальзамування тіла папи. Виявляється, навіть не поговоривши ще з кардиналом Конфалоньєрі — а ця розмова, нагадаємо, відбулася о 05.15,— статс-секретар вже вжив перших заходів для якнайскорішого бальзамування. Тіла трьох попередніх пап бальзамували брати Сіньораччі. Того дня їх розбудив телефонний дзвінок на світанку, а потім о п'ятій годині ранку прибула машина з ватіканським номером. На думку препараторів, такий ранній виклик міг свідчити лише про те, що Війо ще раніше домовився з керівництвом медичного інституту, службовцями якого числилися Сіньораччі. Свої розпорядження, отже, він мав був устигнути зробити між п'ятою годиною і чверть на шосту ранку.

О сьомій годині світ не знав ще, що Іоанна Павла І немає серед живих. О 07.20 пролунав поховальний дзвін парафіяльної церкви в рідному селищі Альбіно Лучані — Канале д'Агордо; новина прийшла сюди, вочевидь, через рідних, яким передали її телефоном. Але радіо Ватікану все ще мовчало. Нарешті, о 07.27, тобто майже через три години після відкриття, зробленого сестрою Вінченцою, кардинал Війо задосить відчув себе господарем становища і розпорядився опублікувати такий бюлетень: «Сьогодні, 29 вересня, приблизно о пів на шосту ранку особистий секретар папи, не заставши його, як завжди,

в каплиці при папських апартаментах, увійшов до нього в спальню і знайшов його мертвим. Світло в спальні було запалене, ніби папа збирався читати. Доктор Буццонетті, що негайно прибув на місце, констатував смерть, яка настала, мабуть, о 23.00, і кваліфікував її як «несподівану кончину, причиною якої можна вважати інфаркт міокарда».

Наступні бюлетені додатково роз'яснили, що згаданим особистим секретарем був патер Меджі, який, за твердженням Ватікану, завжди був присутній на богослужінні о пів на шосту ранку. В них уточнювалося також, що книгою, яку читав папа, був трактат XV століття «Про наслідування Христу», автором якого вважається Фома Кемпійський. Пляшечка з ліками, аркуші з нотатками, папські окуляри і пантофлі, так само, як сестра Вінченца з її відкриттям, зробленим за чверть до п'ятої,— все це ніби розчинилось у повітрі, не залишивши сліду. Однак, навіть маючи на виготовлення власної версії майже три години, кардинал Війо та його радники не зуміли уникнути грубих суперечностей і плутанини. Ось чому в той час, як радіо і телевізійні станції в усьому світі передавали опис смерті папи, почерпнутий з ватіканських бюлетенів, Війо натрапляв на дедалі більші труднощі у поширенні своєї «версії».

Так, на перших порах статс-секретареві могла здатися вдалою ідея вкласти в руки небіжчика-папи книгу, яку той вельми шанував. Проте перша притичина виникла у зв'язку з тим, що, як з'ясувалося, не тільки в робочому кабінеті папи, а й у всьому папському палаці не було жодного примірника цієї книги. Особистий примірник Лучані залишився у Венеції, і коли кілька днів тому папі знадобилося навести цитату з трактату «Про наслідування Христу», Лоренці попросив цю книгу у свого духівника. Цей примірник було повернуто власнику до смерті папи. Фальшивка в цьому випадку була такою очевидною, що Лоренці не міг змовчати і заявив про це.

Немало людей повірили і ще одній вигадці Ватікану: про розмову, яка нібито відбулася між патером Меджі й Іоанном Павлом І перед десятою годиною вечора 28 вересня в папській спальні. За версією, що виходила безпосередньо від римської курії, Меджі зайшов до папи, щоб розповісти йому про вбивство юнака-студента в Римі.

— Невже ця молодь знову починає стріляти одне в одного? — нібито сказав у відповідь папа.— Це справді жахливо!

Видаючи цю фразу за «останні слова папи», органи масової інформації не раз повторювали її. Тим, хто її вигадав, вона була вигідна як пояснення раптової смерті Лучані. Виходило, що він помер від сердечного нападу, спричиненого жахливим повідомленням. Тимчасом такої розмови між Меджі і Лучані просто не було — вона вигадана від початку до кінця.

Ще одна брехня, багаторазово повторена Ватіканом, полягала в твердженні, ніби Меджі завжди бував присутнім при ранковій месі о пів на шосту ранку. Ранкова меса в папських апартаментах ніколи не починалася раніше сьомої. З п'ятої до сьомої години ранку Лучані, як правило, бував наодинці з собою, проводячи час у роздумах і молитві. Нерідко до нього входили Меджі і Лоренці. Але цього ніколи не траплялося раніше шостої години.

Зачинилася бронзова брама собору Св. Петра. На знак трауру було приспущено ватіканський прапор. То була, так би мовити, данина зовнішньому виявові почуттів. Але кардинал Баджо, наприклад, один з тих, кого папа вирішив випровадити з Риму, був дуже стриманим в емоціях. «Господь використовує нас, але в нас він не має потреби»,— сказав він, побачивши неживе тіло папи. На питання журналістів про те, що тепер буде, він незворушно відповів: «А тепер ми сотворимо іншого папу».

Задум Війо негайно приступити до бальзамування зустрів заперечення в римській курії. Кардинали Фелічі і Бенеллі, які були в курсі проектів змін, задуманих папою Лучані, висловлювали здивування з приводу такого поквапу з бальзамуванням, про що й повідомили Війо по телефону. За стінами Ватікану вже циркулювали чутки про очікуваний розтин тіла; враховуючи обстановку в цілому, Бенеллі і Феліче вважали, що це справді необхідно. Адже якщо смерть сталася внаслідок отруєння, бальзамування позбавило б розтин будь-якого сенсу.

Італійський закон гласить, що бальзамування може бути проведене тільки з дозволу, підписаного представником судового відомства. Якби за аналогічних обставин помер італійський громадянин, негайний розтин зробили б обов'язково.

Один з кардиналів, що постійно проживає в Римі, так виклав мені ті надзвичайні обставини, якими виправдувалися ці заходи: «Він (Війо) сказав мені, що сталося трагічне непорозуміння. Папа непомітно для себе прийняв занадто велику дозу ліків. Кардинал-камерленг підкреслив, що коли дійде до розтину, то цей факт — перевищення дози — офіційно підтвердиться. Ніхто, природно, не повірить, що це трапилося випадково. Одні говоритимуть про самовбивство, інші — про вбивство. Ось чому було вирішено не робити розтину».

Я двічі розмовляв з професором Джованні Рама, спеціалістом, який приписав Альбіно Лучані ефортил, кортіплекс та інші препарати, що мали поліпшити його кров'яний тиск. Професор Рама наглядав за Лучані з 1975 року. Його міркування щодо можливості того, щоб його пацієнт міг випадково прийняти занадто велику дозу препарату, є дуже вагомими. «Про випадкове перевищення дози не може бути й мови,— заявив він.— Іоанн Павло І був дуже дисциплінованим пацієнтом. До прийому ліків він ставився вельми акуратно. Він приймав мінімальну дозу ефортилу. Звичайно виписується 60 крапель на день, йому ж було досить 20—30 крапель. Ми завжди дотримуємося великої обережності, виписуючи такі препарати».

ЗНИЩЕНІ ДОКАЗИ

З розмови з ватіканським діячем, який подав мені думку зайнятися цим розслідуванням, я зрозумів, що Війо, певне, «вибудував» цю свою версію в ті короткі миті, коли був у папській спальні, і до того, як поклав у кишеню пляшечку з ліками. Папа помирає на самоті в своїй спальні, куди він увійшов кілька годин тому цілком здоровим, і після того, як він прийняв ряд надзвичайно важливих рішень, одне з яких безпосередньо стосується самого Війо. І ось статс-секретар без будь-яких зовнішніх чи внутрішніх медичних обстежень, без судово-медичної експертизи або чогось подібного приходить до висновку, що відомий своєю врівноваженістю і здоровим глуздом Альбіно Лучані випадково убив себе. Може, в містичній атмосфері Ватікану такі історії і знаходять довірливих слухачів. У реальному ж світі в таких випадках, мабуть, не обійтися без реальних доказів.

Тим часом частину ключових доказів, які могли б дати змогу встановити істину, вже було знищено кардиналом Війо: передусім — медичний препарат і аркуші з нотатками про наступні переміщення. Можна уявити собі, якою панікою був охоплений Війо,— про це свідчить зникнення заповіту Альбіно Лучані. У ньому, напевне, не було нічого істотного, що могло б кинути світло на причини смерті папи, й однак він теж зник разом з головними доказами. Чому, до речі, пропали також окуляри і пантофлі? На перший погляд, все це виглядає дуже загадковим.

У ватіканських коридорах тим часом множаться чутки. Розповідають, наприклад, що сигнальна лампочка виклику на панно біля чергового по папських апартаментах горіла всю ніч, але ніхто не відгукнувся на виклик. Подейкують також, що в спальні були виявлені сліди блювотини і що забрудненими виявились деякі предмети — така, певне, причина зникнення окулярів і пантофлів. Блювота, як відомо, є першим із симптомів, що супроводжують розлад організму внаслідок прийому завеликої дози препаратів дигіталісу.

Єпископи і священики, які перешіптувалися у ватіканських офісах того дня, згадували трагічний інцидент з наглою смертю архієпископа православної церкви Никодима, що приїхав з візитом із Ленінграда. П'ятого вересня йому було влаштовано спеціальну аудієнцію у папи Лучані. Раптово, без будь-яких попередніх симптомів нездужання 49-річний російський прелат схилив голову на груди і впав уперед з крісла, в якому сидів. Через кілька секунд він був мертвий. Тепер у ватіканських кулуарах говорили, що Никодиму випадково подали чашечку кави, що призначалася Альбіно Лучані. В офіційних колах міста-держави Ватікан ці здогади, звичайно, відкидали, але заднім числом смерть Никодима сприймалась як передвістя тієї драматичної події, яка пізніше розігралась у папських покоях.

Протягом дня 29 вересня було прибрано все майно, що належало Альбіно Лучані, і в тому числі: його листи, нотатки, книги і навіть ті нечисленні сувеніри, які він тримав біля себе. З особливою ретельністю співробітники статс-секретаріату зібрали всі конфіденціальні документи. З незвичайною швидкістю всі матеріальні свідчення життя й праці Альбіно Лучані було запаковано і винесено з приміщень. До 18.00 всі дев'ятнадцять кімнат папських апартаментів було повністю очищено від усіх предметів, які могли б хоч якось нагадувати про папу Іоанна Павла І. О 18.00 двері папських покоїв було замкнено і запечатано кардиналом Війо. Вони мали залишатися замкненими аж до моменту обрання наступника папи.

Коли тієї ж години в п'ятницю, 29 вересня, труну з тілом папи було внесено в зал Клементина, а сам зал закрили для всіх сторонніх, людиною, яка відчула найбільше полегшення в усьому Ватікані, був, без сумніву, Війо. Тепер за діло могли взятися технічні спеціалісти. Після бальзамування тіла ніякий розтин практично не зможе виявити наявності отрути.

Операція по бальзамуванню в залі Клементина тривала три години. Загальне керівництво нею здійснював професор Чезаре Джеріні, практичну ж роботу виконували професор Маррачіно і брати Сіньораччі. Обстежуючи останки до перенесення в зал, брати з урахуванням температури повітря дійшли висновку, що смерть настала не об 11 годині вечора

28 вересня, а між 4 і 5 годинами ранку 29 вересня. Їх висновок збігся з тим, що сказав їм монсиньйор Но, також переконаний, що смерть настала о 5 годині ранку.

Я тричі й дуже докладно розмовляв з обома братами. Вони твердо стояли на своєму: момент смерті припадає на час між 4 і 5 годинами, а, отже, тіло знайшли не пізніш як через годину після смерті. Якщо вони мають рацію, значить, папа був ще живий або щойно помер в момент, коли сестра Вінченца увійшла в його спальню. Звичайно, лише ретельно проведений розтин міг би з точністю встановити, яка з версій, що суперечать одна одній, є правильною. Однак внаслідок суворої заборони, накладеної Ватіканом, не було взято ні краплі крові на аналіз, не було вилучено жодного органа для обстеження. Препаратори почали вводити формалін та інші хімічні речовини в тазостегнові вени й артерії. Якби й потрібні були якісь додаткові докази на підтвердження наявних побоювань і підозр, то тепер їх було більше, ніж задосить: були всі підстави вважати, що папу було вбито. А втім, навіть найменшої кількості крові вистачило б, щоб судово-медичний експерт встановив наявність чи відсутність токсичних речовин.

Небіжчикові надали погідного, умиротвореного виразу обличчя. В руки, з яких було вийнято аркуші з нотатками, вклали чотки. Близько півночі кардинал Війо міг нарешті піти в свої покої відпочивати.

ВІДМОВА ПРОВЕСТИ РОЗТИН

Однак у суботу, 30 вересня, питання про розтин знову набуло гостроти, особливо після заяви монсиньйора Сенігальї, який шість років служив секретарем Лучані у Венеції. Сенігалья повідомив, що перед від'їздом на конклав, де він був обраний папою, Альбіно Лучані пройшов повне медичне обстеження, і єдина думка лікарів була: «Стан нормальний в усіх відношеннях». Тепер на користь розтину енергійно висловлювались й авторитетні експерти. У Ватікані почалася справжня паніка.

Щоб відбитись від цих вимог, курія вирішила контратакувати. Було оголошено, що проведення розтину суперечить правилам Ватікану. То була чергова брехня, вигадана з розрахунком, що її підхопить світова преса. В результаті запитань, поставлених італійськими журналістами представникам римської курії, з'ясувалося, що, говорячи про «правида», у Ватікані мали на увазі апостолічну конституцію, проголошену папою Павлом VI у 1975 році. Але в цьому документі викладено вказівки на випадок обрання наступника папи: про виявлення потаємних мікрофонів у приміщенні конклаву, про форму бюлетенів для голосування тощо. Що ж до розтину, то в документі не можна знайти ніяких вказівок про те, дозволяється чи забороняється його робити. В тексті просто нічого не сказано про це.

Ось така була обстановка, за якої під головуванням кардинала Конфалоньєрі відбулося перше засідання конгрегації кардиналів — органу, що спрямовує і контролює діяльність церкви в період між смертю одного папи і обранням наступного. До цього органу входять усі кардинали, що звичайно перебувають у Римі. Як з'ясувалося, цього дня — 30 вересня— об 11 ранку більшість кардиналів була відсутня. Із 127 чоловік, що входять до кардинальської колегії, присутніх було лише 29; переважно це були, звичайно, італійці. Ось ця меншість і прийняла цілу серію рішень, найважливішим з яких було, мабуть, рішення про те, що похорон Альбіно Лучані відбудеться найближчої середи, 4 жовтня. Розуміючи, що чутки і домисли про причини смерті розростатимуться доти, доки увагу публіки не відверне щось інше, Війо та його колеги з усіх сил квапили дату скликання конклаву. Це був дуже спритний хід з їх боку. Кардинали курії правильно разрахували, що після похорону засоби масової інформації займуться переважно питанням про наступника Лучані. Варто їм, отже, протриматися до дня похорону — і вони могли вважати себе в безпеці.

З іншого боку, навіть якби серед відсутніх поки що кардиналів склалася більшість, яка почала б наполягати на розтині, їм довелося б мати справу з уже прийнятим рішенням. Процедура його перегляду в той незначний час, що залишався до похорону, робила його практично нездійсненним.

В переддень похорону, 3 жовтня, о 19.00 в соборі Св. Петра стався цікавий випадок. Наприкінці дня двері собору зачинилися за останнім з його відвідувачів. У базиліці не залишилося жодної живої душі, якщо не рахувати чотирьох швейцарських гвардійців на кожному розі постаменту з труною — звичайна варта, що виставляється останньої ночі перед похованням померлого папи. О 19.45 через бічний вхід до собору впустили групу паломників — близько 150 чоловік — з Канале д'Агордо, рідного селища Альбіно Лучані, на чолі з єпископом міста Беллуно. Вони пізно прибули до Рима і, незважаючи на те, що доступ до собору було вже закрито, дістали офіційний дозвіл Ватікану віддати останні почесті людині, яку багато хто з приїжджих знав особисто. Однак, мабуть, хтось у римській курії, у кого

були якісь свої міркування, не був поінформований про цей дозвіл. Через кілька хвилин після приходу паломників у центральному нефі з'явилася група службових осіб Ватікану у супроводі кількох медиків. Приїжджим запропонували якнайскоріше полишити собор; ще не отямившись від несподіванки, вони опинилися на майдані св. Петра. Чотирьох швейцарських гвардійців також звільнили від їхньої місії і випровадили з церкви. Навколо постаменту було встановлено великі пурпурного кольору ширми: отож, навіть якби в соборі залишився хтось, хто захотів би довідатися, що саме роблять ці медики з останками Іоанна Павла І, він все одно не мав би такої можливості.

Несподівана медична експертиза тривала до 21.30. Після її закінчення група людей, прибула з Канале д'Агордо, що терпляче очікувала надворі, попросила дозволу повернутися до труни. Їм відмовили. Що ж то за обстеження було проведене менш ніж за добу до похорону? У більшості журналістів щодо цього не було сумнівів: нарешті зробили розтин. Отже, Ватікан все-таки знайшов за необхідне щось зробити, щоб розвіяти підозри громадськості?

Ніякого офіційного роз'яснення щодо того, яке саме обстеження було проведене в соборі Св. Петра перед самим похороном папи, не давалося. Навіть під градом запитань кореспондентів прес-бюро Ватікану відбувалося мовчанкою до дня похорону. І тільки після похорону з'явилася певна версія.

КРУГОВА ПОРУКА НА ЗРАЗОК МАФІЇ

Спочатку з Ватікану в неофіційному порядку повідомили італійському інформаційному агентству АНСА, що відбувся звичайний огляд трупа, який належить робити перед похованням, і що його проводив професор Джеріні, якому асистували в числі інших брати Сіньораччі. У ході цієї перевірки, як стало відомо АНСА, було проведено численні додаткові ін'єкції бальзамуючої речовини. Коли нарешті прес-бюро Ватікану вирішило виступити з офіційним повідомленням з приводу цього обстеження, «виявилося», що воно тривало не 90, а 20 хвилин.

Зігнорувавши помилки і свідомі перекручення, допущені в цьому комюніке, варто звернути увагу на багато суперечностей і нісенітниць, які воно містить. Всупереч тому, що службові особи Ватікану повідомили у відповідь на розпитування журналістів АНСА, професор Джеріні не був присутнім при огляді останків. У ході моїх розмов з братами Сіньораччі ці останні також категорично заперечували свою участь. Інакше кажучи, «огляд» провадився без тих, хто безпосередньо відповідав за бальзамування.

Отже, найправдоподібнішою версією — в усякому разі, на мою думку,— залишається все-таки розтин. Але якщо цей розтин — хай навіть частковий, бо півтори години дуже малий термін для грунтовного обстеження,— справді провадився і дав негативний результат, то цей результат не міг не бути обнародуваний для загального розголосу. Хіба можна було знайти кращий засіб заткнути рота численним «злостивцям», які висловлювали сумнів у вірогідності офіційної версії про природну смерть папи? Газета «Корр'єре делла сера» стверджувала, що «в останню хвилину до групи спеціалістів, які обстежували тіло, приєднався знаменитий медик з міланського католицького університету». Потім «знаменитий медик» безслідно щез, ніби розтанув, мов ранкова мла над Тібром.

Описуючи поведінку людей, яким довірено керівництво римською католицькою церквою в період міжцарів'я, католицький психолог Розаріо Моччаро висловився так: «Це була своєрідна кругова порука на зразок мафії, оформлена як християнське благочестя».

ВІДПОВІДІ НА КРОСВОРД, вміщений у № 9

По горизонталі: 5. «Восток». 6. Глєбов. 9. Апекс. 11. Міраж. 12. Галактика. 15. Гермес. 18. Цандер. 19. Галабер. 20. Гномон. 21. Кордит. 24. Дозатор. 26. Гранін. 27. Метеор. 31. Кондратюк. 33. Шонін. 34. Фотон. 35. Ракета. 36. Дизель.

По вертикалі: 1. Собко. 2. Зодіак. 3. Глушко. 4. Болід. 7. Апогей. 8. Парсек. 10. Екіпаж. 13. Семенихін. 14. Башкирцев. 16. Сафонов. 17. Федоров. 22. Сатурн. 23. Протон. 25. Космос. 28. Комета. 29. Любшин. 30. Віраж. 32. Сопло.

ДО ВБИВСТВА ПАПИ ІОАННА ПАВЛА І ПРИЧЕТНІ ЛОЖА «П-2» І ЦРУ

Західна преса жваво коментує сенсаційні викриття, з якими виступив англійський письменник Девід Яллоп. Вважають, що злочин вчинено противниками намічених новим папою реформ і перестановок на найвищих постах у Ватікані, і насамперед рішення папи усунути з посади директора Ватіканського банку єпископа американця Марцінкуса. До змови, зокрема, причетна зв'язана з ЦРУ масонська ложа «П-2», до складу якої входять, згідно з опублікованою доповіддю, керівні діячі уряду та буржуазних партій.

ЗМОВА КЛЕРИКАЛЬНИХ ФІНАНСИСТІВ І ПОЛІТИКІВ

«ОБСЕРВЕР», ЛОНДОН.

Іоанн Павло І, який перебував на папському престолі лише тридцять три дні, був убитий — так вважає автор недавно опублікованої в Англії книги письменник Девід Яллоп. Яллоп грунтує свою версію про вбивство папи на двох групах фактів.

Перша група фактів: відмова провести розтин для з'ясування причини смерті, хоча було відомо, що померлий не хворів серцевою недугою. Зникнення з опочивальні всіх особистих речей папи, в тому числі ліків і заповіту. Плутанина в свідченнях щодо точного часу, коли настала смерть. Офіційна, свідомо перекручена версія з приводу того, що́ було в папи в руках, коли знайшли його труп.

Друга група фактів: наявність великої кількості людей, у яких були підстави побоюватися, що папа виступить проти них. Серед цих людей — єпископ **Пауль Марцінкус,** глава Ватіканського банку, якого папа збирався усунути з цього поста внаслідок його темних махінацій з **Роберто Кальві,** горезвісним керуючим «Банко Амброзіано». Сам Кальві, для якого зміщення Марцінкуса означало катастрофу. **Лічо Джеллі,** профашистськи настроєний глава масонської ложі «П-2» (в минулому агент гітлерівської розвідки, потім «кореспондент» ЦРУ. — **Ред**)., який намагався вигородити Кальві. **Мікеле Сіндона,** банкір і колишній фінансовий радник Ватікану, що нині відбуває двадцятип'ятирічне ув'язнення в американській тюрмі. Кардинал **Джон Коуді,** скандально відомий (своїми фінансовими аферами. — **Ред.**) архієпископ Чікаго. Кардинал **Жан Війо,** що був тоді статс-секретарем Ватікану.

Яллоп почав розслідування обставин смерті папи після того, як до нього звернулася одна добре поінформована людина, ім'я якої письменник не розкриває. В результаті з'явилася книга «Іменем божим», в якій Яллоп пише: «Я цілком переконаний, що папа Іоанн Павло І, Альбіно Лучані, був убитий».

Кардинал Альбіно Лучані, 65-літній архієпископ Венеції, сів на папський престол як наступник Павла VI 26 серпня 1978 року. Обраний у четвертому турі голосування конклавом кардиналів, він був несподіваною постаттю і, як вважає Яллоп, швидко викликав замішання тих, хто вже склав про нього думку як про людину, що нею легко зможе маніпулювати консервативна верхівка Ватікану.

Виявилося, що новий папа має рішучий намір вжити радикальних заходів з ряду питань. Згідно з книгою, ці заходи включали в себе лібералізацію канонів церкви щодо контролю за народжуваністю, ревізію фінансів Ватікану і зміщення Марцінкуса, Коуді та статс-секретаря (глави дипломатичної служби Ватікану. — **Ред.**) Жана Війо.

Увечері в середу 28 вересня близько 21.30 новий папа зачинив за собою двері опочивальні. Більше його вже ніхто не бачив живим.

Проаналізувавши список підозрюваних, Яллоп дійшов висновку: «Перед нами вбивство. Причому вчинене не якоюсь невідомою особою чи невідомими особами, а людьми, надто добре відомими — учасниками таємної змови, очолюваної Лічо Джеллі».

На його думку, можна простежити участь у змові також Марцінкуса, Кальві та Умберто Ортолані, найближчого клеврета Джеллі.

Папа Іоанн Павло І схрестив шпаги з Марцінкусом, ще будучи архієпископом Венеції (заперечуючи проти продажу католицького банку Венеції банківському концерну Амброзіано.— **Ред.**), а коли зроблена за його наказом ревізія фінансів Ватікану виявила корупцію, вирішив з корінням викорчувати її. Фінансове становище ложі «П-2» залежало від

співробітництва з Ватіканським банком, зв'язаним з цілою мережею підставних компаній у Європі, в районі Карібського моря, Центральній і Південній Америці, через які проходили і зникали мільйони.

У центрі цієї павутини і перебував Кальві, найближчий друг і спільник Марцінкуса — керуючий «Банко Амброзіано» й один з ватажків ложі «П-2».

Зміщення Марцінкуса могло згубно вплинути на фінансові махінації ложі. Папа Іоанн Павло І ознайомив кардинала Війо зі списком осіб, яких він збирався замінити. На посту статс-секретаря Ватікану Війо мав би змінити кардинал Бенеллі.

Коуді, Війо і Кальві вже мертві, Сіндона — у зв'язниці в Сполучених Штатах, Джеллі й Ортолані переховуються десь у Південній Америці, Марцінкус перебуває у Ватікані, по суті, під домашнім арештом. Якщо він покине Ватікан, його повинні заарештувати італійські власті.

У ЦЕНТРІ ЗМОВИ — ВАТАЖОК МАСОНІВ ТА БАНКІР-АМЕРИКАНЕЦЬ

Альваро РАНДЗОНІ

«ПАНОРАМА», МІЛАН.

Автор документальних детективів, 47-річний англієць Девід Яллоп ніколи раніше не займався Ватіканом. Його цікавили заплутані судові справи.

Слава Яллопа як людини, здатної розплутувати найтаємничіші детективні історії, поширилася за межами Англії, і однієї чудової днини три роки тому він одержав лист з Італії, в якому його просили зайнятися надзвичайним випадком: убивством Іоанна Павла І. Письменник приїхав до Італії і з'ясував, що автор листа — відомий церковний діяч. Його ім'я Яллоп тримає в таємниці. «Це лише один з доволі численної і різнорідної групи католицьких прелатів, що працюють як у Ватикані, так і за його межами, тих, кого об'єднує спільна думка, що папу було вбито. Саме вони навели мене на слід, допомогли пройти за багато зачинених дверей та ознайомитися з таємними документами, яких я інакше не зміг би побачити», — сказав Яллоп.

Чи існує насправді це таємниче «лоббі», що добивається пролити світло на обставини смерті папи Іоанна Павла І?

У передмові до книги автор висловлює подяку приблизно 80 особам, які так чи інак допомагали йому в роботі. У цьому переліковї: два секретарі папи Лучані — патер Джон Меджі, нині секретар папи Войтили, і патер Дієго Лоренці, секретар Лучані, коли той був єпископом Венеції; Маріо Сенігалья; численні італійські лікарі і медики з інших країн; багато членів римської курії, італійські священнослужителі, наприклад, монсиньйор Да Ріф.

«У цьому списку, — каже автор, — є також службовці ФБР, які в 1972 — 1973 роках допитували архієпископа Пауля Марцінкуса у зв'язку із скандалом, спричиненим випуском фальшивих облігацій на суму мільярд доларів. Згадуються тут й імена кардиналів Бенеллі і Фелічі, які не дожили до виходу книги. Але є й багато інших людей, яким я не можу подякувати публічно, оскільки вони зустрічалися зі мною за умови, що я не стану розголошувати їхні імена. Завдяки їм я зміг ознайомитися з донесеннями агентів ЦРУ, які підтримували контакти з Мікеле Сіндоною як з «другом Заходу» з 1960 року, а то й раніше. Не знаю, чи були вже тоді відомі описані в недавно опублікованій книзі про Сіндону факти його участі в махінаціях мафії по «відмиванню» одержаних злочинним шляхом сум через канали Ватіканського банку і одного з найбільших приватних банків Італії «Банко Амброзіано» в Мілані. Що ж до мене, то я користувався офіційними, але конфіденційними документами, на зразок підготовленої Італійським банком у 1978 році доповіді про «Банко Амброзіано», досьє англійської поліції про смерть керуючого цим банком Роберто Кальві. Мав я доступ і до документації таємних служб про Сіндону і Джеллі...»

— Роль Джеллі з'ясовувалась для мене в міру того, як розмотувалася нитка моїх пошуків, — говорить Яллоп. — І першим, хто назвав мені його ім'я, був не хто інший, як Роберто Кальві. Це сталося в ході телефонного інтерв'ю, яке я брав у нього з Лондона. Він був тоді ще в Мілані (рівно через вісім днів його знайшли повішеним під лондонським мостом «Чорних братів») і протягом усієї першої половини розмови, поки я намагався з'ясувати розміри багатства Ватікану, залишався спокійним і люб'язним. Але тут я згадав про папу і чутки про те, що його було вбито. Кальві звився, як ужалений: «Хто вас підіслав до мене? Скільки ви хочете відступного, щоб припинити роботу над цією вашою книжкою? Це, звичайно ж, справа рук Джеллі, чи не так?» І Кальві кинув трубку.

— Чому ці шість чоловік вчинили змову з метою вбивства папи Лучані?

— Тому, що 27—28 вересня 1978 року новий папа прийняв рішення про проведення деяких реорганізацій і, зокрема, про заміну ряду прелатів, що фігурували у відомому списку «Ватіканської масонської ложі», іншими особами, які в цьому списку не фігурували. Тим часом усунути Марцінкуса від керівництва Ватіканським банком у 1978 році означало

викликати ланцюгову реакцію непередбачених масштабів. Марцінкус, як стало відомо трохи пізніше, був покровителем Кальві, його захисником від італійських властей, які саме тоді почали розслідування діяльності «Банко Амброзіано». Лише поручницький лист Ватікану гарантував тоді Кальві тимчасову безпеку. Якби спливла правда про його афери, для Джеллі це було б рівноцінним загибелі тієї чарівної курочки, що несла йому золоті яйця.

«ЗОЛОТІ ЯЙЦЯ» З СЕЙФІВ ВАТІКАНСЬКИХ БАНКІВ ДЛЯ ЛОЖІ «П-2»

— Ваша книга претендує на те, щоб дати пояснення ледь не всім загадковим політичним злочинам в Італії за останні півтора десятки років: від вибуху бомби в Міланському сільськогосподарському банку на п'яцца Фонтана до вилазок «чорних» і «червоних» терористів і вбивств Міно Пекореллі, судді Еміліо Алессандріні, слідчого Амброзолі... Чи не здається вам, що ви чекаєте від читача забагато довірливості?

— Звичайно, якби я писав роман, все це було б справді неправдоподібним. Але ж це встановлений факт, що за 25 днів до того, як його було вбито, Еміліо Алессандріні одержав досьє про «Банко Амброзіано», підготовлене Італійським банком в результаті спеціально проведеного розслідування. Це факт, що за цілий рік, який минув після його смерті, слідство у цій справі не зробило й кроку вперед. Іншим безсумнівним фактом є те, що Пекореллі, «розкаяний» член ложі «П-2», який опублікував список членів «Ватіканської масонської ложі» і шантажував Джеллі та деяких інших членів ложі, був убитий. З певністю встановлено той факт, що в руках у Джорджо Амброзолі були надзвичайно важливі свідчення проти Сіндони, і особисто у мене немає сумніву, що Сіндона заплатив 100 тисяч доларів професійному гангстеру Уільяму Аріко за вбивство Амброзолі. Спільним знаменником всіх цих злочинів є ложа «П-2». Втім, нині багато італійців і без додаткових підказок переконуються, що «П-2» так чи інак була біля джерел майже всіх скандалів останнього двадцятиріччя.

— Як ви пояснюєте те, що ваша книга вийшла одночасно вісьмома мовами в 35 країнах, але в Італії так і не знайшла видавця?

— Видавець, може, й знайшовся б, але в Італії існує дивне становище, за якого злочинець-утікач, розшукуваний правосуддям, — Умберто Ортолані (відомий банкір, права рука, а може, й керівник Джеллі. — **Ред.**), навіть переховуючись десь у Бразілії, примудряється через третіх осіб порушувати судові процеси, які завершуються конфіскацією таких книг, як «Божий банкір» Руперта Корнуелла (а це дуже серйозна праця), «Смерть божого банкіра» Ларрі Гервіна, не кажучи вже про книги італійських авторів. Це становище, за якого майно авторів і видавців названих книг може опинитися під секвестром. Мабуть, це означає, що в італійському правосудді панує сваволя. Звичайно, мені б дуже хотілося випустити книгу і в Італії, але я не можу ставити під удар — не кажу вже самого себе (за ці три роки мені не раз доводилося ризикувати життям) — видавництво, яке піде на риск і витрати, а потім з волі втікача-злочинця на кшталт Ортолані опиниться під загрозою.

— Чого ви сподіваєтеся добитися з допомогою вашої книги?

— Нинішній папа публічно заявив про свою любов і схиляння перед папою Альбіно Лучані. Хай це моє інтерв'ю буде витлумачене як безпосереднє прохання до нього офіційно підтвердити цю любов і відданість і негайно віддати розпорядження про ексгумацію тіла та обстеження його спеціалістами.

— Ви чудово знаєте, що такі прохання належать до цілком нереальних.

— Можливо. Але хай у крайньому разі цей папа зробить що-небудь, щоб покінчити зі скандальною фінансовою діяльністю Ватікану. Чи є сумісним з роллю морального керівництва, на яку претендує церква, те, що у Ватікані з благословення папи й досі живуть такі люди, як Марцінкус, де Штробель, де Боніс, Менніні: люди, які, коли б вони висунули ніс за ватіканські стіни, одразу ж були б заарештовані поліцією?! Як мені стало відомо, протягом останніх місяців папу 3 чи 4 рази ледь не силоміць утримували від рішення призначити Марцінкуса кардиналом.

Просто факти

ОДРУЖУЮТЬ... НЕМОВЛЯТ

Усупереч закону, що існує вже 55 років і рішуче забороняє шлюби між дітьми, у травні цього року в кількох штатах Індії відбулися сімейні урочистості з нагоди укладення шлюбів маленьких дітей і навіть немовлят: дехто з батьків все ще дотримується цього пережиткового звичаю. І власті нічого не можуть вдіяти проти цього. На думку соціологів, тільки поєднання соціальних та економічних факторів може покласти край цьому анахронізмові.

Серед книг

НОВІ ВИДАННЯ ПОЛІТВИДАВУ УКРАЇНИ

У 1984 році редакція атеїстичної літератури Політвидаву України підготувала до друку кілька монографій і науково-популярних видань з різних питань наукового атеїзму.

В умовах загострення боротьби двох суспільних систем, психологічної війни, яку веде проти СРСР та інших країн соціалізму буржуазна пропаганда, набуває великого значення випуск книжок для нашого пропагандистського активу. Щойно вийшла у світ книга кандидата філософських наук І. І. Миговича «Реакційна суть клерикального націоналізму». В цій монографії розкриваються соціально-класові причини альянсу уніатської церкви й українського буржуазного націоналізму, антинауковість ідеології та реакційність політичної практики клерикального націоналізму, прислужництво уніатсько-оунівських верховодів імперіалістичним силам. Висвітлюється також боротьба західноукраїнських трудящих на чолі з комуністами проти клерикально-націоналістичної реакції в дорадянський період, показано утвердження масового атеїзму в західних областях України в ході соціалістичного будівництва.

До кінця року вийде з друку колективна праця «Клерикальный антисоветизм: система идеологических диверсий» (відповідальний редактор — доктор філософських наук О. С. Онищенко). Видання підготували наукові співробітники Міжреспубліканського філіалу Інституту наукового атеїзму АСН при ЦК КПРС у м. Києві. У книжці йдеться про особливості сучасного клерикального антикомунізму, викриваються ідеологічні диверсії під прикриттям «українознавства», антирадянська діяльність церковно-монархістських білоемігрантських центрів. Дається рішуча відсіч протестантській клерикальній пропаганді, всіляким фальсифікаціям щодо здійснення свободи совісті в СРСР та ролі наукового атеїзму в духовному розвитку особи і суспільства. Отже, ці книги допоможуть нашим лекторам, пропагандистам і агітаторам у підготовці матеріалів про особливості ідеологічної боротьби на сучасному етапі.

Нещодавно вийшов у світ і збірник статей «Атеистическое воспитание в семье» (упорядник — кандидат філософських наук М. Т. Литвиненко).

Складним і суперечливим є шлях людини від глибокої побожності до атеїзму. Показати його на конкретних життєвих долях людей — таку мету поставив перед собою авторський колектив збірника «З манівців на світлу дорогу» (упорядник — Д. М. Корецький).

Наприкінці року має вийти довідник «Відповідаємо віруючим» (упорядник — кандидат філософських наук І. І. Бражник). У цьому виданні аналізуються релігійні погляди на довколишній світ, суспільство, людину, даються відповіді на питання, пов'язані з формуванням науково-матеріалістичного світогляду. У серії «Бесіди з віруючими» виходить брошура П. Ф. Дарманського «Обряди у житті людини», в якій розповідається про обряди, пов'язані з народженням дитини, шлюбно-сімейними відносинами, поховальними церемоніями. Автор спочатку показує земні джерела того чи іншого обряду, потім розкриває суть їх церковних тлумачень, після чого детально висвітлює новий, життєствердний гуманістичний зміст сучасної радянської обрядовості.

Другим виданням у цій серії буде брошура А. М. Колодного «Оптимізм радянської людини». Автор розкриває безпідставність теологічних повчань про вічне життя в потойбічному світі, показує зміст усіх тих соціально-економічних, політичних і духовних джерел, які формують науковий світогляд, оптимістичне світорозуміння радянських людей.

У популярній серії «Книжкова полиця атеїста» цього року вийшли такі книжки: О. О. Осипов. «Відверта розмова з віруючими і невіруючими»; Лео Таксіль. «Забавна Біблія», «Народ про релігію» (упорядники — А. Л. Іоаніді, А. І. Бондаренко).

Анатолій ОСАУЛЕНКО,
завідуючий редакцією літератури з наукового атеїзму.

КРИЛА ІКАРА

Нема необхідності переказувати легенду про сміливця Ікара, що мріяв скорити незвідане, перемогти насамперед себе самого, досягти поставленої мети. Важко й уявити собі, скількох послідовників цього сміливця знала історія.

Нема їм ліку, звитяжцям, що хочуть пізнати невідоме. Й найчастіше буває, що цим невідомим виявляються вони самі... Бо в тому, насамперед, і полягає велич людини: не зупинятися на досягнутому, самовдосконалюватися стільки, скільки життя наміряно, пізнавати світ і шукати своє місце в ньому.

Придивіться уважно до цих чотирьох фото, зроблених одеським фотокореспондентом Я. Вельцем. Вони різні і за жанром, і за композицією, і головне — за сферою інтересів людей, тут зображених. Але є в цих фотографіях і спільне: окриленість їх героїв. Спортсмени-дельтапланеристи і танцюристки-аматори, учасниці ансамблю народного танцю «Дністер» з Білгород-Дністровського Палацу культури імені Т. Г. Шевченка; парашутисти з Одеського авіаспортивного клубу ДТСААФ імені П. Шклярука і члени одеських клубів любителів бігу — всім цим людям притаманна частка заповзятості й рішучості легендарного Ікара, що залишив їм, своїм послідовникам, крила наснаги, крила подолання.

КЛБ

Головний редактор
І. М. БРЕЧАК

Редакційна колегія:
Ю. І. ВОЛОЩУК
(відповідальний секретар)
Д. М. ГРОДЗІНСЬКИЙ
А. І. ДУБИНА
В. П. ЗОЦ
В. В. КЛИМОВ
Л. Б. КОВАЛЕНКО
(заступник головного редактора)
Л. Т. ЛЕВЧУК
Б. О. ЛОБОВИК
І. П. СЕВЕРЧУК
В. О. СУЯРКО
В. К. ТАНЧЕР

Редактори відділів:
С. В. КИСЕЛЬОВ
О. В. УСТЮЖАНІНА
М. Ф. ХОМЕНКО
М. П. ЧЕТИРКО

Власний кореспондент
Я. Г. ГУЛЬКО
(м. Тернопіль-11, вул. Слівенська, 15/8)

Літературний редактор
П. К. ФЕДОТЮК

Художній редактор
В. А. СНІГИР

Технічний редактор і коректор
І. В. КОСОВСЬКА

Художній макет
В. А. СНІГИРЯ

Здано до набору 10.08.84.
Підписано до друку 07.09.84. БФ 10058.
70 $\times$ 108/$_{16}$. Офсетний друк.
5,6 ум. друк. арк. 5,6 ум. фарб.-відб.
6,6 облік.-вид. арк.
Тираж 69800 прим. Зам. 05204.

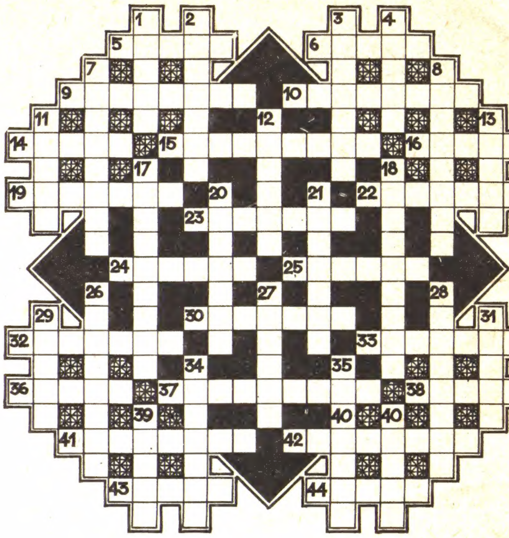
Адреса редакції: 252047, Київ-47, вул. Петра Нестерова, 4
Тел. 441-88-59, 441-88-27, 441-88-28, 441-82-05.
Адрес редакции: 252047, Киев-47, ул. Петра Нестерова, 4.

Ордена Леніна комбінат друку видавництва «Радянська Україна». 252047, Київ-47, Брест-Литовський проспект, 94.

Ежемесячный научно-популярный атеистический журнал общества «Знание» Украинской ССР «Человек и мир» (на украинском языке) № 10, 1984 г.
Издается с октября 1960 года.
Издательство «Радянська Україна».
Ордена Ленина комбинат печати издательства «Радянська Україна».
252047, Киев-47, Брест-Литовский проспект, 94.

Текст набрано із застосуванням вітчизняного фотонабірного комплексу «Каскад».

КРОСВОРД

По горизонталі: 5. Головний бог давніх слов'ян. 6. Покровителька комедії у грецькій міфології. 9. Роман В. Скотта. 10. Видатний російський діяч соціалістичного руху, теоретик і пропагандист марксизму. 14. Матеріальний достаток, дари природи. 15. Виразність, підкреслене вираження почуттів, думок. 16. Культурно-освітній заклад. 19. Один з Малих Антільських островів. 22. Адміністративний, керівний орган, що складається з офіційно затвердженої групи осіб. 23. Блазень в античній комедії. 24. Виконавець головної ролі у кінофільмі «Шукаю свою долю». 25. Давньогрецький філософ, об'єктивний ідеаліст. 30. Давньоіндійська епічна поема. 32. Покровителька щасливої долі у римській міфології. 33. Відблиск вогнів яскравого світла. 36. Релігійний церковний спів. 37. Роман П. Загребельного. 38. Мала планета. 41. Зодіакальне сузір'я. 42. Опера М. Лисенка. 43. Трагедія Евріпіда. 44. Трав'янистий злак.

По вертикалі: 1. Об'єкт релігійного поклоніння. 2. Опера А. Дворжака. 3. Філософська категорія для означення об'єктивної реальності. 4. Супутник планети Сатурн. 7. Класик російської літератури. 8. Архітектурний або скульптурний твір, споруджений на честь визначної історичної події або видатного громадського діяча. 11. Богиня квітів і весни у давньогрецькій міфології. 12. Великий російський байкар. 13. Точка небозводу над головою спостерігача. 17. Комедія М. Гоголя. 18. Місто-герой. 20. Сузір'я Північної півкулі зоряного неба. 21. Англійський письменник, автор роману «Місячний камінь». 26. Основоположник італійської національної поезії, родоначальник гуманізму доби Відродження. 27. Російський математик, академік, який рішуче виступав проти засилля релігії і церкви. 28. Героїня роману Л. Толстого. 29. Повість О. Купріна. 31. Всесоюзний фізико-математичний журнал. 34. Амфітеатр в Римі, визначна пам'ятка староримської архітектури. 35. Радянський авіаконструктор. 39. Легендарний співець у грецькій міфології. 40. Балет Є. Станковича.

ТОЧНІСТЬ ПЕРШОГО КЛАСУ

гарантують наручні годинники марок «Слава», «Ракета», «Зоря», «Луч».

У їх компактних корпусах розміщуються годинниковий механізм, протиударний пристрій вісі балансу, календарний пристрій. Облік кожній секунді веде центральна секундна стрілка.

Жінкам сподобаються невеликі годинники-браслети або годинники-кулони — за оздобленням вони наближаються до прикрас.

Чоловікам підійдуть годинники строгої форми у хромованих або анодованих корпусах.

Сучасний годинник — точний прилад, необхідна річ, ювелірна прикраса.

Укрювелірторг

Телепресреклама

30 коп.
ІНДЕКС 74277

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ на 1985 рік

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ АТЕЇСТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ТОВАРИСТВА «ЗНАННЯ» УКРАЇНСЬКОЇ РСР

«ЛЮДИНА І СВІТ»

Передплатна ціна:
на рік —
3 крб. 60 коп.;
на 6 місяців —
1 крб. 80 коп.

